

◆ सम्पादकीय-	
- हाम्रो अठोट	- २
◆ आवरण	
- शान्ति अभियानमा नागरिक पहल - प्रदिप नेपाल	- ३
◆ विचार	
- राज्यको सम्बन्धमा मदन भण्डारीका विचारहरु	- ५
◆ संस्मरण	
- को-अर्डिनेशन केन्द्रको गठन- अमृतकुमार बोहरा	- ७
◆ म कसरी कम्युनिष्ट भएँ ?	
- जनता असल कम्युनिष्टको खोजीमा छन् - मुकुन्द न्यौपाने	- १०
◆ मोफसल	
- श्रृङ्गा विद्रोहको कथा - कमल श्रेष्ठ	- १३
◆ रोचक इतिहास	
- भाँडा माभ्ने नोकरबाट राष्ट्रपति - कमल कोइराला	- १६
◆ सामयिकी	
- द्वन्द्व व्यवस्थापनसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुभव - राजेन्द्र गौतम	- १८
◆ व्यक्तित्व	
- अक्टोभियो पाज - वासुदेव अधिकारी	- २०
◆ अर्थ	
- विकेन्द्रीकरण : विगत, वर्तमान ...- डा. पुष्प कँडेल	- २१
◆ सरोकार	
- राजनैतिक प्रक्रियामा महिला सहभागिता- उल्ला एण्डरसन, टोराब्रेइथोल्ज	- २३
◆ इतिहास	
- कम्युनिष्ट घोषणापत्र सम्बन्धमा - शिव श्रेष्ठ	- २५
◆ स्थलगत रिपोर्ट	
- कोशी-ल्हासा: दुई अर्ब जनसंख्याको महामार्ग - सूर्य थापा	- २६
◆ कथा	
- मोवाइल - डा. विजयकुमार पौडेल	- २८
◆ कविता	
- निर्मल भट्टराई/मणिकुमार राई 'मञ्जिल'	- ३०
◆ कृति -विष्णु रिजाल	- ३१
◆ अभियान	
- शान्ति र मानवअधिकार - कमला पराजुली	- ३२
◆ मुलुक परिचय	
- अमेरिकाको नाकैमुनि वामपन्थी सरकार - भानुभक्त ढकाल	- ३४
◆ प्रश्नोत्तर- गोपीरमण उपाध्याय	- ३५
◆ अद्वाञ्जली	
- अलविदा कमरेड वैद्य !	- ३८

हाम्रो अठोट

अघिल्ला सात वर्षको सामयिक प्रकाशन काल र पछिल्लो सात वर्षको नियमित प्रकाशनको काल हामीले पार गरिसकेका छौं । विशेषरूपमा पछिल्लो सात वर्षको काल हाम्रा लागि आधारभूतरूपमा उत्साहपूर्ण रहेका छन् । यसका लागि आफैँ उत्साहित भएर ग्राहक बन्ने हाम्रा कमरेडहरु, ग्राहक अभियानलाई सफलताका साथ सञ्चालन गर्ने उत्साही जिल्ला कमिटीहरु, आफैले गरेको निर्णयलाई व्यवहारमा उतार्न लागिपर्ने अञ्चल इन्चार्ज सहित सम्पूर्ण केन्द्रीय कमिटी सदस्यहरुमा हामी अभिनन्दन पुऱ्याउन चाहन्छौं । यस्तै नेताहरु, यस्तै जिल्ला कमिटी र यस्तै कार्यकर्ताहरुका कारण पार्टी, जनता र देशको भविष्य सुरक्षित रहनेछ भनेर टुङ्गो दिन सकिन्छ ।

तर, यस औसरमा केही दुःखपूर्ण कुराहरु पनि पाठकसम्म पुऱ्याउनु जरुरी भएको छ । केही जिल्लाहरुमा एक जना पनि ग्राहक छैनन् । बारम्बार आग्रह गर्दा पनि तिनले नवयुग ग्राहक अभियान चलाउन चाहेको पाईदैन । जिल्ला कमिटीका सदस्य समेत नवयुग नपढ्ने ती जिल्लाहरुलाई हामीले अहिलेसम्म जोगाएरै राखेका छौं, तर यो स्थिति अर्को वर्षसम्म कायम रहने छैन । हामीले तिनलाई सार्वजनिक गर्ने पर्ने हुन्छ । काम गर्नेलाई सम्मान गर्ने र काम नगर्नेलाई सार्वजनिक गर्ने तरीकाले शायद ती जिल्ला कमिटीका नेता र कार्यकर्तालाई घचघच्याउंछ कि !

नवयुगको ग्राहक अभियानमा हिस्सा नलिने जिल्लाहरुले अन्य क्षेत्रको पार्टी काममा पनि सफलता पाउने छैनन् । यो कुनै भविष्यवाणी होइन, यो हो ती जिल्लाहरुको कामको मूल्याङ्कन । पार्टीको एकमात्र केन्द्रीय राजनीतिक पत्रिका समेत नियमितरूपमा नपढ्ने जिल्लाहरुले कसरी पार्टीलाई स्थानीय तहमा जस्ताको तस्तै प्रतिनिधित्व गर्न सक्छन ?

यो साल हामीले नवयुग दिवसका दिन कसैलाई पुरस्कृत गर्न सकेनौं, किनभने कुनै पनि जिल्लाले पोहोरको जस्तो विशिष्टता देखाउन सकेनन् । कसैलाई पुरस्कृत गर्न नपाउनुको दुःख हामी सबै जिल्लाहरुमा पुऱ्याउन चाहन्छौं, ताकि अर्को वर्ष हामी धेरैलाई सम्मान गर्न सकौं । नवयुग ग्राहक बनाउन नसक्ने जिल्ला कमिटीहरु राजनीतिकरूपमा निर्जीव हुनेछन् भन्नु हाम्रो दायित्व हो ।

आफ्ना कमी कमजोरीहरुलाई हामीले सधैं स्वीकारेका छौं र जिल्लाबाट आएका आलोचनालाई सच्याउने निरन्तर कोशिश गरिरहेका छौं । अघिल्लो वर्षको समाप्तिमा हडकङ्गले गरेको प्रगतिलाई हामी विशेषरूपमा अभिनन्दन गर्दछौं र हडकङ्गले आफ्नो प्रयत्नमा निरन्तर सफलता पाओस भनी शुभकामना दिन चाहन्छौं ।

शान्ति अभियानमा नागरिक पहल

• प्रदिप नेपाल

१. राज्य र माओवादी पक्ष

राज्यपक्ष र माओवादी दुबै शान्ति स्थापनाका लागि गम्भीर देखिएका छैनन् । राष्ट्र अथवा आफू दुईमध्ये कुनै एउटाको समाप्तीविना युद्ध समाप्त नगर्ने मान्यतामा उभिएका छन् दुबै बन्दुकहरू । त्यसै हुनाले अहिलेसम्म राज्यपक्ष र माओवादी दुबैले वार्ताको सार्थक प्रयत्नको थालनी नै गरेका छैनन् । नवगठित राजाको सरकारले आफ्नो स्थापना भएको एक सय चालीस दिनपछि मात्र माओवादीका सबै मागका बारेमा खुलस्त छलफल गर्ने निर्णय गरेको छ । यो पनि सही निर्णयचाहिँ होइन । यसले माओवादीका राजनीतिक मागलाई सिधै संबोधन गर्नुपर्थ्यो । एकतर्फी युद्धविरामको घोषणा गरेर सरकारले सिधै गोलमेचमा भाग लिन माओवादीलाई आह्वान गर्नुपर्थ्यो । यस्तो आह्वानमा इमान्दारी र समस्या समाधानको दिशा प्रष्टिने थियो ।

उता माओवादीका बोलीहरूचाहिँ हप्तैपिच्छे फेरिएका छन् । पहिले त्यसका राजनीतिक मागहरू सरकारका भन्दा बढी प्रष्ट थिए । त्यसले मागेको गोलमेच, अन्तरिम सरकार र संविधानसभा विधिगत मागका रूपमा प्रष्ट छन् । अकस्मात तिनले नयाँ छ वटा प्रश्न तेर्स्याएर आफ्नो राजनीतिक मागप्रति अन्योल सृष्टि गरे । मागका बारेमा मात्र होइन, वार्ता प्रक्रियाको बारेमा पनि तिनीहरू आफ्नै अन्योलको भुँवरीमा फँसे । कहिले तिनीहरू सरकारसँग वार्ता गर्ने भन्छन् । लगत्तै यो सरकारको कुनै हैसियत नभएको हुनाले आफूहरू सिधै राजासँग वार्ता गर्ने हल्ला मच्चाउँछन् । राजाले पनि तिनको कुरो नसुनेको अनुमान लगाएर तिनीहरू बेलाभौकामा राजनीतिक दलहरूसँग वार्ता गर्ने विचित्रको तर्क पनि अधि साँछ्छन् । माओवादी पार्टीको वार्ताप्रतिको यो अन्योलग्रस्त सोचाइले उनीहरूलाई पनि वार्ता विरोधी नै देखाउन थालेको छ ।

राज्यपक्ष र माओवादी दुबै देशप्रति जिम्मेवार हुन सकेनन् । दुबैले जनताको सर्वोच्चतालाई स्वीकार गर्न पनि सकेनन् । अहिले देश र जनताका लागि शान्ति नै पहिलो माग हो भन्ने पनि उनीहरूलाई थाहा हुन सकेन । मुलुकको राजनीतिक अवस्थाको ठोस विश्लेषण गर्न नसकेर माओवादीहरू जनता विरोधी देखिन पुगे भने राज्यले पनि एकाइसौं शताब्दीको प्रजातन्त्रको सारलाई आत्मसात गर्न नसक्नाले त्यो युगविरोधी शक्तिका रूपमा चिनिन थाल्यो ।

अहिले जनताको पहिलो माग भनेको शान्ति नै हो । त्यसैले जनताको प्रतिनिधित्व गर्छु भन्ने दलहरूले जनताको मागलाई आफ्नो पनि माग बनाउनु जरूरी थियो । सरकार सञ्चालन गरिरहेका चारै दलहरूले शान्तिको एजेण्डालाई आफ्नो मूल एजेण्डा बनाउनुपर्थ्यो । सरकारमा संलग्न तीन दलहरू शान्तिप्रति हामी जति प्रतिबद्ध छैनन् । त्यसैहुनाले हाम्रो प्रयत्नका बाबजुद मन्त्रपरिषद, लामो समयसम्म ४३ बुँदे साभ्का सहमतिको सबैभन्दा महत्वपूर्ण बुँदा, शान्तिबहालीको मुद्दामा केन्द्रित हुनै चाहेन । बाहिरबाट ज्यादै ठूलो दबाव आएपछि, गएको मंसिर १० गते बसेको मन्त्रपरिषद्को निर्णयमा यतिसम्म स्वीकार गर्न मन्त्रपरिषद् तयार भएको छ, :

“साभ्का सहमतिको कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने लक्ष्य लिएको वर्तमान सरकारले प्रारम्भदेखि नै देशको प्रमुख समस्याको रूपमा रहेको माओवादी हिंसा र अशान्तिलाई वार्ताको माध्यमबाट समाधान गर्ने, प्रजातन्त्रलाई सुदृढ बनाउँदै लैजाने, जनतालाई राहत दिने र विकासका कामलाई अधि बढाउनेजस्ता कामहरूमा आफ्नो ध्यान केन्द्रित गर्दै आएको छ ।

मुलुकमा विद्यमान हिंसा र अशान्तिको स्थितिलाई समाप्त पार्न वर्तमान सरकारलाई अधिकतम रूपमा लचिलो भएर अधि बढ्ने आफ्नो प्रतिबद्धतालाई बारम्बार सार्वजनिक गर्दै आइरहेको छ । शान्तिपूर्ण उपायद्वारा वर्तमान समस्याको समाधान खोज्न श्री ५ को सरकार अत्यन्त गम्भीर र जिम्मेवार भएर अधि बढ्न तयार छ । त्यसैले माओवादीहरूलाई वार्तामा आउनको लागि बारम्बार आह्वान पनि गरेको छ । वर्तमान सरकार माओवादीहरूलाई गम्भीर हुन पुनः आह्वान गर्दै तल उल्लिखित आफ्ना प्रतिबद्धताहरूलाई प्रष्ट पार्न चाहन्छ -

१. वर्तमान सरकार माओवादीहरूले उठाउँदै आएका कुनै पनि विषयबारे वार्ताको समयमा छलफल गर्न र राष्ट्रिय सहमतिको आधारमा समस्याको समाधान गर्न तयार छ ।

२. माओवादीहरू वार्तामा आएमा वार्ता प्रारम्भ गर्दा अपनाउनुपर्ने प्रक्रियाहरू मिलाउन र वार्तामा आउने प्रतिनिधिहरूको पूर्ण सुरक्षाको ग्यारेन्टी गर्न श्री ५ को सरकार तयार छ ।

३. पुस महिनासम्म सरकार वार्ताको माध्यमबाट राजनीतिक निकास खोज्न प्रयत्नरत रहनेछ । तर यस अवधिमा पनि माओवादीहरूले शान्तिपूर्ण ढंगले समस्याको समाधान खोज्न वार्तामा बस्ने तत्परता देखाउँदैनन् भने सरकारले लामो समयसम्म पर्खेर बस्न सम्भव हुँदैन । अतः २०६१ साल पुस महिनाभित्र वार्तामा आउन श्री ५ को सरकार माओवादीहरूलाई पुनः आह्वान गर्दछ ।

विभिन्न मानवअधिकारवादी संघ, संगठन र संस्थाहरू, नागरिक समाजका विभिन्न समूहहरू र संचार क्षेत्रलगायत शान्ति स्थापनाका लागि क्रियाशील सबैलाई शान्ति स्थापना र वार्ताको लागि आ-आफ्नो स्थानबाट सक्दो सहयोग गर्न सरकार हार्दिक आह्वान गर्दछ ।”

मन्त्रपरिषद्का सदस्यहरूको शान्तिविरोधी प्रवृत्तिलाई यो निर्णयले समेत उदाङ्गो पारेको छ । मंसिर १० गतेको निर्णयमा मन्त्रपरिषद्ले कतै पनि पुस मसान्तसम्म माओवादीहरू वार्तामा नआए सरकार चुनावमा जानेछ भनेर उल्लेख गरिएको छैन । तर चुनावको भाषण गर्ने मन्त्रीहरूले दोहोऱ्याई तेहऱ्याई 'माओवादी वार्तामा नआए, सरकार चुनावमा जाने' भाषण गरिरहे ।

माओवादीले पनि अब देशलाई दुइटा कुरा स्पष्ट गर्नु जरूरी छ । माओवादीको माग के हो ? पुरानो ३८ बुँदे प्रस्ताव उनीहरूको माग हो ? कि बीचका तीन मागहरूलाई माओवादीले आफ्नो प्रमुख माग बनाएको हो ? अथवा पछिल्लोपालि प्रस्ताव गरिएका ६ वटा प्रश्नहरू माओवादीका माग हुन् ?

अर्को प्रश्न पहिलो प्रश्नसँगै जोडिएको छ । यदि माओवादीले आफ्नो मागलाई सूत्रीकृत गर्नसक्यो भने माओवादी शान्तिवार्ताप्रति इमान्दार रहेछ भन्न सकिन्छ, होइन भने माओवादीले फगत वार्ताको नाटकमात्र गरिरहेको छ र अन्तिम निष्कर्षमा ऊ रक्तपात, हिंसा र बर्बरताकै मार्गमा हिँडिरहन चाहन्छ भन्ने सत्य स्वीकार्न सबैलाई कर लाग्छ ।

२. नागरिक पहलको भूमिका

सरकारले शान्ति बहाली गरोस्, पार्टीहरूले शान्तिलाई आफ्नो प्रमुख माग बनाऊन् भन्ने जनताको चाहना हो । सरकारले त शान्तिलाई शर्तसहित अघि सारेको छ- चुनावको ढुवाङ पिटेर । उता पार्टीहरू पनि जनताको मागभन्दा बढी आफ्नो राजनीतिक मागमा केन्द्रित भएका छन् । चाहे सरकारमा बसेका हुन् चाहे सडकमा आन्दोलनरत हुन्, दुवै प्रतिगमनको पराजय र प्रजातन्त्रको स्थापनाका लागि बढी क्रियाशील छन् । केही दलको मान्यता त, प्रतिगमन परास्त नभई शान्तिबहाली नै हुँदैन भन्नेसम्म रहेको छ । कुरो सही जस्तो देखिए पनि अहिले पार्टीले आफ्नो राजनीतिक मागमा रिङ्गिडरहनु हुँदैन ।

जनता चाहन्छन् सबै दलहरू मिलून् । केका लागि ? त्यसमा पनि जनताको अभिमत प्रष्ट छ- शान्तिका लागि । अहिले सरकारमा गएका र सडकमा आन्दोलन गरिरहेका दुबैखाले पार्टीहरू जनताको अभिमत पाएर नै विघटित प्रतिनिधिसभामा उपस्थित हुनसकेका हुन् । यस्तो स्थितिमा दलहरूले साभ्ना पहल गरेर, केही कालका लागि आफ्नो राजनीतिक एजेण्डालाई जनताको मागको मातहत राखेर अघि बढ्नु सही राजनीतिक पहल हुनेथियो । दुःखका साथ स्वीकार्नु पर्छ- लामो समयसम्म सबै दलहरूको ध्यान समानुपातिकरूपमा यसतर्फ जान सकेन ।

सबै राजनीतिक दलहरूको पहलकदमीको प्रतीक्षामा हाम्रो पार्टीले सिङ्गो कार्तिक महिना बितायो । कार्तिक महिनामा शान्ति अभियान सञ्चालन गर्ने स्थायी कमिटीको निर्णय ठोस पहलकदमीका अभावमा अघि बढ्न सकेन । गएको मंसिर महिनामा बसेको स्थायी कमिटीको बैठकले पुरानो निर्णयलाई पुनः ब्यूँभाउने काम गर्‍यो र नागरिक तहबाट शान्ति अभियान सञ्चालन गर्ने निर्णय गर्‍यो । हाम्रो पार्टीले यो नागरिक अभियानमा अरू दलहरूलाई पनि समाहित भईदिन, समर्थन गरिदिन अनुरोध गर्‍यो ।

दलहरूको पहल अबै खुलेको छैन । तर नेकपा (एमाले) ले गरेको निर्णयलाई आत्मसात गर्दै मोरङका नागरिकहरूले नागरिक शान्ति अभियान समितिको गठन गरी गएको मंसिर २५ गते विराटनगरमा एउटा बृहत् प्रदर्शन गरेका छन् ।

शान्ति स्थापनाको विकल्प नेपालमा छैन । यो सत्यलाई सबैले बोध गर्नु र देशव्यापीरूपमा शान्ति अभियान सञ्चालन गरेर राज्य र माओवादी दुवै पक्षलाई वार्ताको टेबुलमा ल्याउनुमा मात्रै मुलुकको उज्यालो भविष्य टिकेको छ ।

एकताबद्ध भएर संघर्षमा उत्रन एमालेको आह्वान

“राजपरिषद् एउटा संवैधानिक निकाय भएकोले यसका महत्वपूर्ण गतिविधिहरू नेपाल अधिराज्यको संविधान-२०४७ को व्यवस्थाअनुरूप हुनुपर्दछ” - उक्त कुरा नेकपा (एमाले) केन्द्रीय कार्यालय सचिव काशीनाथ अधिकारीद्वारा मंसिर २३ गते जारी गरिएको प्रेस वक्तव्यमा भनिएको हो ।

प्रेस वक्तव्यमा भनिएको छ-“श्री ५ महाराजाधिराजबाट मागेको बेलामा संविधानबमोजिम मात्र सल्लाह दिनुपर्ने संस्थाले आफ्नो सीमा र आचरणभन्दा बाहिर गएर सम्मेलनहरू गर्दै हिँड्नु, राजनीतिक दलहरूमाथि अर्नाल आरोप लगाउनु र अप्रजातान्त्रिक गतिविधिहरू गर्दै हिँड्नु संविधानमाथिको ठाडो आक्रमण हो ।

हाम्रो पार्टी राजपरिषदले देखाएको अप्रजातान्त्रिक आचरण र गतिविधिको भर्त्सना गर्दछ । राजपरिषदको विवादास्पद गतिविधिले आज राजपरिषदको औचित्यमाथि नै गम्भीर प्रश्न खडा गरेको छ ।

श्री ५ बाट मनोनित व्यक्तिहरूले संविधान, प्रजातन्त्र र राजनीतिक दलहरूविरुद्ध गतिविधि गर्दै हिंड्दा त्यसले राजा र राजनीतिक दलहरूबीच अविश्वास र अन्यौलको स्थिति उत्पन्न गर्छ ।

असंवैधानिकरूपमा सम्मेलन गरी राजपरिषदका वर्तमान र भू.पू. पदाधिकारीहरूले राजनीतिक पार्टी र नेताहरूमाथि लाञ्छना लगाउँदै कथित सल्लाहकार सभा गठन गर्न तथा मुलुकलाई निरंकुशतातर्फ लैजान राजालाई सक्रिय हुन उक्साउने जुन दुस्प्रयत्न गरिरहेका छन् त्यसको सम्पूर्ण राजनीतिक पार्टी र आम जनताले एकताबद्ध भएर कडारूपमा प्रतिकार गर्नुपर्दछ ।

नेकपा (एमाले) राजपरिषदको असंवैधानिक र अप्रजातान्त्रिक गतिविधि एवं षडयन्त्रको भर्त्सना गर्दै तत्काल यस्ता गतिविधिहरू रोकियोस् भनी सम्बद्ध पक्षहरूको ध्यानाकर्षण गर्दछ । राजपरिषदका असंवैधानिक काम कारवाहीको विरुद्ध सम्पूर्ण सचेत नागरिकहरूलाई एकताबद्ध भएर संघर्षमा उत्रन नेकपा (एमाले) जोडदारा माग गर्दछ ।”

राज्यको सम्बन्धमा मदन भण्डारीका विचारहरू

हत्याले मदन भण्डारीको विचारको मुख थुन्न सकेन । उहाँले अधि सार्नुभएका सैद्धान्तिक मान्यताले अहिले पनि नेपालको कम्युनिष्ट आन्दोलनलाई मार्गदर्शन गरिरहेका छन् । यस अधि पनि हामीले संगठनसम्बन्धी उहाँका विचारहरू प्रस्तुत गरिसकेका छौं । यतिबेला नेपालमा राजा, राज्यसत्ता, सरकार, संविधानजस्ता विषयमा गम्भीर बहस चलिरहेको छ । यस्तो अवस्थामा राज्य र सरकारका सन्दर्भमा उत्पन्न भ्रम निवारण गर्न सकियोस् भनी उहाँद्वारा प्रस्तुत जनताको बहुदलीय जनवादी कार्यक्रमको संक्षिप्त अंश उतार गरिएको छ ।

- सम्पादक मण्डल

१. राज्यसत्ताको सारतत्त्व वर्गीय चरित्रको सवाल हो र शासनतन्त्र स्वरूपको सवाल हो :

हाम्रो पार्टीले बहुदलीय प्रणालीको पक्षपोषण गरे यता खासगरी विश्वको कम्युनिष्ट तथा समाजवादी आन्दोलनमा सुधार अभियान संचालित भए यता पूंजीवादपन्थी तत्त्वहरू एक वा अर्को ढंगले कम्युनिष्टका विरुद्ध खनिँदै आएका छन् । पूंजीवादी देशहरूले आम रूपमा शुरूदेखि नै बहुदलीय संसदीय शासन प्रणाली अपनाएका थिए । तर समाजवादी देशहरूमा भने या त एकदलीय प्रणाली रह्यो या बहुदलीय राजनीति भए पनि शासन संचालन गर्ने मामिलामा केवल सहयोगको प्रणाली रह्यो- प्रतिस्पर्धा गर्न दिइएन । यस्तो प्रयोग र व्यवहारबाट बहुदलीय प्रतिस्पर्धाको प्रणाली पूंजीवादपन्थीहरूको निजी सम्पति हो र समाजवादी प्रणाली भनेको या त एक दलीयता या बहुदलीय भए पनि त्यो केवल सहयोगात्मक प्रणाली मात्र हो भन्ने दुनियाँलाई भान पऱ्यो । यस खालको विचार, प्रवृत्ति तथा चिन्तन एउटा गम्भीर गल्तीको द्योतक थियो । बहुदलीय प्रणाली समाजको राजनीतिक जीवनको एउटा लोकप्रिय पद्धति तथा सरकार संगठित गर्ने एउटा बहुप्रचलित तरिका हो । यो पूंजीवादपन्थीहरूको मात्र निजी सम्पति कुनै पनि हिसाबले होइन ।

हरेक वस्तुको रूपपक्ष र सारपक्ष हुन्छ । राजनीतिक सत्ताको पनि रूप र सारपक्ष हुन्छन् । सत्ताको सारपक्ष राज्ययन्त्रसंग सम्बन्धित कुरा हो भने त्यसको रूप पक्ष शासनतन्त्रसंग सम्बन्धित कुरा हो । बहुदलीय प्रणाली सार होइन केवल रूप पक्ष मात्र हो । कुनै पनि राजनीतिक सत्ताले कुन कुन वर्गको हित साधन गर्छ र कुन वर्गमाथि अधिनायकत्व लागू गर्छ भन्ने कुरा सत्ताको सार तत्त्वसंग सम्बन्धित विषय हुन्छ । राज्ययन्त्रमा विद्यमान समाजमा रहेका जनताका वर्ग वा वर्गस्तरहरू कसको के हैसियत हो र राज्यले कुन वर्गप्रति कस्तो नीति अपनाउँछ भन्ने कुराको व्याख्या गरिन्छ । त्यसकारण यो राज्यको सारतत्त्वसंग सम्बन्धित विषय हो । तर शासनतन्त्र भने सरकारको गठन कसरी गर्ने तथा दैनिक शासन प्रशासन कसरी संचालन गर्ने भन्ने विषयसंग सम्बन्धित हुन्छ । त्यसकारण यो राज्यको रूप पक्षसंग सम्बन्धित विषय हो ।

बहुदलीय प्रतिस्पर्धा भएको शासन प्रणाली कुनै निश्चित एक खालको सारतत्त्व भएको राज्यसत्ताको रूप मात्र होइन । अनेक सारतत्त्व भएका राज्यहरूको स्वरूप बन्न सक्छ । यसबेला दुनियाँमा बहुदलीय शासन प्रणाली अन्तर्गत अनेक खालको राज्यहरूले काम गरिरहेका छन् । अर्धसामन्ती, अर्ध उपनिवेशी राज्यहरू पनि बहुदलीय प्रणाली अपनाई रहेका छन् । पूंजीवादी राज्यहरूले पनि त्यो प्रणाली अपनाउँदै आएका छन् । समाजवादी राज्यहरूले

पनि प्रारम्भिक अवस्थामा त्यो प्रणाली अपनाउन सक्छन् भन्ने निष्कर्ष निकालिदैं छ । हामीहरू नयाँ जनवादी राज्यले पनि बहुदलीय प्रतिस्पर्धाको शासन प्रणाली अपनाउन सक्छ, भन्ने निष्कर्ष लिएर आफ्नो राजनीतिक कार्यक्रम निर्धारण गरी अघि बढिरहेका छौं । त्यसकारण केवल रूप पक्षलाई मात्र हेरेर कुनै पनि राज्यसत्ताको वर्ग चरित्र टुंगो लाउन सकिन्न । हामी केवल बहुदलीय प्रणाली अपनाउने वचनबद्धताको कारणले मार्क्सवाद-लेनिनवाद तथा नयाँ जनवाद विपरीत गैरहेका छौं भन्ने कुरा सावित हुन सक्दैन । नयाँ जनवादी राज्य सामन्तवाद, दलाल नोकरशाही पूँजीवाद र साम्राज्यवाद विरोधी एवं समाजवादको समर्थन गर्दै त्यसैमा संक्रमण गर्ने राज्य हो । सामन्त वर्ग र दलाल नोकरशाही पूँजीवादी वर्ग बाहेक अन्य वर्ग र तहका जनताले नयाँ जनवादमा प्रजातान्त्रिक अधिकारहरूको पूर्णतः उपयोग गर्दै आफ्नो स्वतन्त्र राजनीतिक गतिविधि संचालन गर्न पाउने छन् । आफ्ना विचार, राजनीति, कार्यक्रम र दृष्टिकोणको आधारमा आम निर्वाचन माड्डुत प्रतिस्पर्धा गरी बहुमत जनताको समर्थन प्राप्त राजनीतिक पार्टीले सरकार गठन गर्न र शासन संचालन गर्न पाउने छ । अल्पमतमा रहेको पार्टीले विपक्षको भूमिका निर्वाह गर्ने छ । यसरी बहुदलीयता शासन प्रणालीको कुरा र जनवाद राज्यसत्ताको कुरा हो । यिनै विषयहरूलाई सम्बन्धित गरेर हाम्रो बहुदलीय जनवादी कार्यक्रम निर्धारित भएको छ ।

२. क्रान्तिकारी व्यवस्थामा पनि “संविधान अनुरूपको राज्य र कानून अनुरूपको शासन” हुनुपर्दछ :

यसबेला विश्वमा संविधान अनुरूपको राज्य र कानून अनुरूपको शासन भन्ने नारा निकै लोकप्रिय बनेको छ । संविधानविहीन राज्य वा कानून विहीन शासन एक प्रकारको अराजकता वा निरंकुशताको द्योतक हुनसक्छ । संविधानले मुलुकमा वर्गहरूको स्थिति, हैसियत, तिनीहरू बीचको अन्तर्सम्बन्धलाई परिभाषित तथा व्यवस्थित गर्नुपर्छ । कानूनले देशको दैनिक शासन प्रशासनलाई नियमित व्यवस्थित बनाउनु पर्छ । जुन संविधान र कानूनहरू बन्छन्, तिनीहरू सबैको निमित्त उत्तिकै मान्य तथा सक्रिय हुनुपर्छ । सर्वोच्च जनप्रतिनिधि संस्थाहरूमा तिनीहरूलाई हेरफेर, परिवर्तन र संशोधन गर्न सक्ने अधिकार सुरक्षित रहनुपर्छ । यसरी गतिशील संविधान एवं परिवर्तनशील ऐन कानूनहरू हुनुपर्छ । संविधान र ऐन कानूनले क्रान्ति वा प्रतिक्रान्ति गर्ने पूर्ण अधिकार तोकेको हुँदैन । क्रान्ति वा प्रतिक्रान्ति शक्ति सन्तुलन निर्णायक रूपमा आफ्नो पक्षमा बनाएर संविधान वा ऐन कानूनहरूको कुनै पवाह नगरी शक्तिको आधारमा ढुसला गर्ने कुरा हो । तर मात्रात्मक परिवर्तनको निमित्त काम गर्नुपर्ने परिस्थिति बाँकी रहुञ्जेल स्वभाविक रूपमा ऐन कानून अनुरूप पनि कामहरू गर्नुपर्छ । क्रान्ति वा प्रतिक्रान्ति भैसकेपछि पनि मुलुकलाई अधिशासित गर्न संविधान र ऐन कानूनहरू बन्नेपर्छ । हामी संविधान र ऐन कानूनविहीन स्वेच्छाचारी सत्ताको विपक्षमा छौं । क्रान्तिलाई पनि संविधानले र संविधानको आधारमा शक्तिले रक्षा गर्ने तरिका अपनाउनु पर्छ ।

३. वर्गहरू रहेसम्म वर्गीय राजनीति पनि भिन्न भिन्नै हुनु स्वभाविकै हो :

राज्य सम्बन्धी मार्क्सवादको शिक्षा अनुसार राज्य वर्गीय शासनको उपकरण हो । एउटा वर्गले अर्को वर्गलाई अधिनमा राख्ने साधन हो । एक वर्गको रूपमा राज्यको उत्पत्ति भयो र एक वर्गकै रूपमा राज्यको अन्त्य पनि हुनेछ । तर बीचमा अनेक वर्गहरूको संयुक्त राज्य पनि बन्न सक्छ । जबसम्म वर्गहरू रहन्छन्, तबसम्म प्रत्येक वर्गका अलग-अलग स्वार्थ, सिद्धान्त र दृष्टिकोणहरू हुनु पनि स्वाभाविक हो । नयाँ जनवादी समाजमा मजदूर वर्गदेखि लिएर राष्ट्रिय पूँजीपतिसम्म, कृषि मजदूरदेखि लिएर धनी किसानसम्म र शोषक वर्गभित्रका पनि देशको माया गर्ने व्यक्ति वा तह रहन्छन् । त्यसकारण नयाँ जनवादी समाज स्वयं एउटा वर्गीय समाज हो । जनताको पंक्तिभित्र अनेक वर्गहरू रहन्छन् भन्ने राजनीतिक पार्टीहरूमा चाहिँ कम्युनिष्ट पार्टी मात्र रहनेछ भनी ठान्नु मिल्ने कुरा होइन । कम्युनिष्ट पार्टी नै सबै वर्गको राजनीतिक पार्टीको रूपमा परिवर्तित हुन सक्दैन । यो सर्वहारा श्रमजीवी जनताको राजनीतिक पार्टी हो । यस्तो स्थितिमा अन्य वर्गहरूले आ-आफ्ना राजनीतिक पार्टीहरू निर्माण गर्नु वा स्वयं सर्वहारा श्रमजीवी वर्ग भित्रै पनि कम्युनिष्ट पार्टी बाहेक अरु पार्टी पनि बने भने स्वाभाविक रूपमा तिनीहरूसँग कम्युनिष्ट पार्टीले स्वस्थ प्रजातान्त्रिक प्रतिस्पर्धा गर्न तयार रहनु पर्छ । यसरी मात्र कम्युनिष्ट पार्टी पनि प्रजातान्त्रिक ढंगले अघि बढ्न सक्छ ।

४. वर्तमान व्यवस्था बहुदलीय जनवादी व्यवस्था होइन :

देशमा अहिले निर्दलीय पंचायती व्यवस्थाको अन्त्य गरी बहुदलीय व्यवस्थाको स्थापना भएको छ । यसै व्यवस्थालाई नै बहुदलीय जनवाद ठान्ने भ्रम पनि कतिपय व्यक्तिहरूमा देखा परेको छ । यसबेला देशमा राजनीतिक पार्टीहरू खोल्न पाउने, आफ्ना विचार र कार्यक्रमको आधारमा निर्वाचनमा भाग लिन पाउने र बहुमत पाएर विजयी पार्टीले सरकार गठन गर्ने र अल्पमतमा रहनेले विपक्षको भूमिका खेल्ने अधिकार र व्यवस्था वर्तमान संविधानले गरेको छ । यो निश्चय पनि बहुदलीय व्यवस्था हो । तर बहुदलीय जनवादी व्यवस्था चाहिँ होइन । बरु यो बहुदलीय, अर्ध सामन्ती र अर्ध उपनिवेशी व्यवस्था हो, बहुदलीय तर प्रतिगामी व्यवस्था हो । हाम्रो पार्टी बहुदलीयतालाई त समर्थन

गर्छ, त्यसलाई प्रयोग र उपयोग गर्दै जनवाद स्थापित गर्ने संघर्ष अधि बढाउन चाहन्छ। तर प्रतिगामी, अर्ध-सामन्ती एवं अर्ध उपनिवेशी व्यवस्थालाई समर्थन गर्दैन। वर्तमान बहुदलीय व्यवस्था र बहुदलीय जनवादी व्यवस्था बीच कुनै भेद नदेख्नु क्रान्तिकारी दृष्टिकोणलाई त्यागेर सुधारवादमा डुस्नु हो। माथि नै चर्चा भैसकेको छ कि जनवाद भनेको वास्तविक अर्थमा जुन अर्थमा हामी प्रयोग गरिरहेका छौं - सामन्तवाद, साम्राज्यवाद विरोधी व्यवस्था हो। अहिले हाम्रो देशमा सामन्तवाद, साम्राज्यवादको उन्मूलन भएको छैन। बरू तिनीहरूलाई उन्मूलन गर्न कै निमित्त संघर्षलाई जारी राख्नु र अधि बढाउनु परेको छ। त्यस्तो स्थितिमा आजको व्यवस्थालाई पनि जनवाद भन्नु जनतालाई भ्रममा पारेर प्रतिक्रियावाद र सुधारवादको सेवा गर्नु बाहेक अरु हुन सक्दैन। एउटा राजनीतिक प्रणाली, सरकारको गठन र संचालन गर्ने व्यवस्थाको रूपमा बहुदलीय व्यवस्था कायम भएको छ तर यो अर्धसामन्ती, अर्ध उपनिवेशी जस्तो प्रतिगामी आधारमा उभिएको छ। यस आधारलाई नतोडिकन जनवाद आउन सक्दैन। त्यसकारण हामीले भनेको बहुदलीय जनवाद सामन्तवाद, साम्राज्यवाद विरोधी आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक आधारमा उभिएको समाज व्यवस्था हो। बहुदलीय राजनीतिक प्रणाली सहितको नयाँ जनवाद हो।

कोअर्डिनेशन केन्द्रको गठन

अमृतकुमार बोहरा

देशको राजनैतिक अवस्था अत्यन्त प्रतिकूल थियो। राजनीतिको नाउँमा जनसाधारणले 'र' उच्चारण गर्न पाउँदैनथे। त्यसबेला कम्युनिष्ट आन्दोलनको स्थिति सुपुप्त थियो। धेरै गतिविधिहरू खुल्ला रूपमा हुँदैनथे। कम्युनिष्ट पार्टी एकीकृत नभई अनेकौं समूह र उपसमूहमा विभाजित थियो। कैयन् नेता कार्यकर्ताहरू या जेलमा या त निर्वासित अवस्थामा थिए। समग्रमा आन्दोलनको वातावरण निराश र शिथिलप्रायः थियो। यस्तो स्थितिमा आन्दोलनमा देखा परेको निराशा र शिथिलतालाई चिर्दै देशका विभिन्न भागमा, आ-आफ्नै खालका गतिविधिहरू हुने गर्दथे। ठाउँ ठाउँमा प्रगतिशील, साहित्यिक गतिविधिहरू हुन्थे। खासगरी नेपालको सुदूर पूर्वी जिल्ला भ्रामा, स्थानीय सामन्त जमिन्दार विरोधी "सशस्त्र गतिविधिहरू" भैरहेका थिए। संघर्षको क्रममा केही उग्र वापन्थी गतिविधि भएपनि थुप्रै क्रान्तिकारीहरूले आफ्नो जीवन उत्सर्ग गरेको खबरले हामी युवाहरूको मनमा गहिरो प्रभाव पारेको थियो। एकातिर हामी नियमितरूपमा "रेडियो पेकिङ" सुन्थौं। खोजी-खोजी मार्क्सवादी पुस्तक र पत्रिकाहरू पढ्थौं। त्यसबाट समकालीन विश्व परिस्थितिवारे धेरै जानकारी हुन्थ्यो। अर्कोतिर भारतको नक्सालवादी किसान आन्दोलनले हामीलाई प्रभावित पारेको थियो। केन्द्रीयरूपमा पार्टीसँग जीवन्त सम्बन्ध नभएपनि मार्क्सवादप्रतिको आस्था र विश्वासलाई दरो बनाउँदै आफ्नै ढंगले हामी स्थानीयरूपमा पार्टी निर्माणको काममा जुटेका थियौं।

एकदिन म आफ्नै गाउँ पिस्करमा थिएँ। भ्रामा संघर्षको कुरा लिएर क. निरज शर्मा आउनुभयो। तत्कालीन राजनैतिक स्थिति र कम्युनिष्ट पार्टीले लिनुपर्ने कार्यनीतिका सम्बन्धमा धेरै कुराकानी भए। कमरेड माधव नेपालको त्यसबेलाको नाम निरज थियो। उहाँले मलाई "बसन्तको मेघ गर्जन" भन्ने एउटा पुस्तक दिनुभयो। उहाँसँगको कुराकानी धेरै उपलब्धिपूर्ण भयो। त्यसको केही समयपछि काठमाडौंमा क. माधव नेपाल, सी.पी. मैनाली, विष्णु चित्रकार, मिलन तुलाधर र सिद्धि डंगोल र पुरूषोत्तम मुडभरा आदिसँग भेटघाट भयो। त्यसबेला काठमाडौंमा विष्णु चित्रकार र उहाँको परिवारले पार्टीलाई धेरै सहयोग गरेको थियो। नयाँ साथीहरूसँगको भेटघाटले हामीबीच बेग्लै जोश, जाँगर र हिम्मत जागृत भयो।

२०३० सालको अन्त्यदेखि मैले खुल्ला रहेर काम गर्ने स्थिति रहेन। त्यसै सालको मंसिरतिर कमरेडहरूसँग भेटघाट गर्न म विराटनगर गएँ। धेरै दिन गाउँघरमा नदेखेपछि प्रशासनले खोजीनीति थालेछ। जिल्लाको पुरानो नेतृत्वले बेइमान गरेपछि पार्टीको गतिविधि शुरू हुन थालेकोमा सरकारको निगरानी बढिसकेको थियो। जता गएपनि मलाई चियोचर्चा गर्ने काम हुन थाल्यो।

एकदिन बिहानै म पिस्करस्थित आफ्नै घरमा थिएँ। घरमा धेरै मार्क्सवादी किताबहरू थिए। त्यसबेला पैसाको समस्या भए पनि हामीले किताबहरू निक किन्थौं। किताब पत्रपत्रिका देखेपछि पढिहाल्ने र माया गरेर राख्ने हाम्रो चलन थियो। घरमा धेरै किताबहरू राख्दा केही अफठ्यारो आइपुगेछ कि भनेर साइली भाउजुले बेला-बेला चिन्ता लिनुहुन्थ्यो। मैले तिनै किताब छान्दै थिएँ। एककासी पुलिसहरू पक्राउ गर्न आइपुगेछन्- अब के गर्ने ? पक्राउ परेर जाने वा जनताबीच बसेर पार्टी संगठनको काम गर्ने ? एकैछिन गम खाएँ। समय धेरै थिएन। पुलिसले मेरो नाम सोधे, घरका अरू सदस्यले पुलिसलाई अस्पष्ट जवाफ दिँदै अल्मल्याउँदै थिए। त्यसबेला गिरफ्तार भएर जानुभन्दा भूमिगत भई पार्टी निर्माण गर्नु उचित हुने निधो गरेँ। किनकि त्यसबेला पार्टी काम गर्ने मानिसको ज्यादै अभाव थियो। त्यसैले भरसक पक्राउ नपर्ने र परिहाले पनि उम्केर जनताक माझमा जाने कुरामा हाम्रो जोड हुन्थ्यो।

हतपत्त घाँसको डोको बोकेर, म सरासर निस्कं। पुलिसले मेरै नाम लिएर सोधे -अमृत बोहरा घरमा छैनन् ? मैले नाम्लोले मुख छोपेँ भित्र सोध्नु नि गोठमा गाईबस्तु कराइसके भनेर म हिंडें। कस्तो ठाडो मान्छे रहेछ भन्दै पुलिस दलानतिर लाग्यो। म गाउँका साथीहरूको घरतिर लागें। तर कहाँ जाने कसरी भूमिगत बस्ने ? भूमिगत जानु त्यति सजिलो कुरा थिएन। अब जसरी हुन्छ भूमिगत बस्ने स्थिति आयो। आश्रयको निमित्त उपयुक्त ठाउँहरू पनि थिएनन्। तर पछि हट्टने कुरा भएन। जानी-नजानी आइपरेका कष्ट-हण्डर खपेँ भोकै र तिखै बस्नुपरि पनि साँचो रूपमा त्यसै दिनदेखि पूर्णरूपमा भूमिगत

भएँ । पहिलोचोटि घर, गाउँ छोड्दा अलिकति नरमाइलो त लाग्यो नै । तर १६/१७ वर्षसम्म कसैले मलाई सार्वजनिकरूपमा देख्न सकेनन् ।

एउटा इमान्दार कम्युनिष्टले सधैंभरि जनता र पार्टीमा विश्वास गर्नुपर्छ भन्ने कुरा हाम्रो मनमा दाहो गरी गढेको थियो । जनतामा आधारित भएर पार्टी निर्माण गर्नुपर्छ भन्ने करामा त्यसवेला विशेष जोड दिने गरिन्थ्यो । आज जस्तो पार्टीका सम्पर्क र आधारहरू थिएनन् । पंचायती दमनको कारण सबै ठाउँमा बस्न सकिदैनथ्यो । त्यसमा पनि हामी सरकारबाट खोजिएका मानिस थियौं । हाम्रो हिंडुल र बस-उठ सबै कुरामा निकै अप्ठ्यारो हुन्थ्यो । तर जनताको मुक्तिका खातिर संघर्ष गर्ने संकल्प बोकेर हिंडेपछि ती दुख कष्ट सामान्य लाग्थे ।

क. माधव नेपाल मेरो गाउँमा आउनुभयो । उहाँ भ्रमा र मोरङ जिल्ला कमिटीले संयुक्तरूपमा प्रकाशित गरेको अपील लिएर आउनुभएको रहेछ । केही कुरामा अप्ठ्यारो लागेपनि आधारभूत रूपमा वर्ग शत्रु विरुद्ध संघर्ष गर्दै एकीकृत पार्टी निर्माण गर्ने कुरामा सहमत भएपछि मैले त्यसमै सामेल हुने विचार गरेँ । संयुक्त अपीलको आधारमा एउटा कन्द्रीय भेला आयोजना गर्ने र त्यसैबाट “को-अर्डिनेशन कमिटी” निर्माण गर्ने सल्लाह भयो । सो भेलामा सहभागी हुन यताबाट म र मिलन जाने कुरा भयो । मिलन दोलखाको एउटा गाउँमा शिक्षक हुनुहुन्थ्यो । तर पछि उहाँ भेलामा सहभागी हुनसक्नुभएन ।

को-अर्डिनेशन कमिटी निर्माण गर्ने भेलाको लागि हामी विराटनगरस्थित एकजना मजदुर साथीको घरमा भेला भयौं । यो ०३२ साल जेठ २४-२५ गतेको कुरा हो । भेलाले अखिल नेपाल क्रान्तिकारी को-अर्डिनेशन कमिटी (मा.ले) को गठन गर्‍यो । त्यसमा क. माधव नेपाल, भलनाथ खनाल, सी.पी. मैनाली, प्रकाश शर्मा, मुकुन्द न्यौपाने, मणिलाल राई र म समेत सात जना थियौं । नयाँ पार्टी निर्माणको एउटा घोषणापत्र पनि प्रकाशित भयो । त्यसले केही वैचारिक र संगठनात्मक कार्यको थालनी गरेपछि एउटा नयाँ मार्क्सवादी-लेनिवादी पार्टी निर्माण गर्ने उद्देश्य राखेको थियो । लामो प्रयासपछि नयाँ संगठन निर्माण गर्न सफल भएकोमा हामी असाध्यै खुशी थियौं । भेलापछि हामीले आ-आफ्नो ठाउँका कामलाई केन्द्रित गर्दै पार्टीको सम्पर्क सम्बन्धलाई नयाँ नयाँ ठाउँमा फैलाउने संकल्प गरेर उत्साहसाथ फर्कियो ।

को.के.को निर्माणपछि हाम्रो सम्पर्क अरू फैलँदै थियो । दोलखा, सिन्धुपाल्चोक, काभ्रे, काठमाडौं, ललितपुर, धादिङलगायतका ठाउँहरूमा हामी सम्पर्क विस्तारमा लाग्यौं । तर दुःखको कुरा त्यसको केही समयपछि को.के.को नेतृत्वदायी तहका कमरेडहरू पक्राउ पर्न थाल्नुभयो । त्यसले हामीलाई ठूलो धक्का लाग्न पुग्यो । तर हामीले हिम्मत हारेनौं । गिरफ्तारी पर्नबाट बचेकाहरूले सम्पर्क सम्बन्धलाई जोड्दै संगठनलाई गतिदिने प्रयास जारी राख्यौं । २०३२ को कात्तिकतिर बाराको विसनपुरामा एउटा गोप्य बैठक आयोजना गरियो । त्यसमा क. मुकुन्द न्यौपाने, मणिलाल राई र म उपस्थित थियौं । त्यही बैठकले सम्पर्क सम्बन्धहरूलाई व्यवस्थित गर्दै पार्टी निर्माणको कामलाई फेरि जारी राख्ने फैसला गर्‍यो ।

भूमिगत कालमा गोपनीयताको ज्यादै ख्याल गर्नुपर्दथ्यो । व्यक्तिगत रूपमा परिचित भएपनि हामी आफ्नो वास्तविक नामबाट बोली व्यवहार गर्दैनथ्यौं । पार्टी कामको सन्दर्भमा जहाँ गए पनि पार्टी नामबाटै परिचय हुन्थ्यो । अहिले जस्तो आफ्नो नाम पछि पर्ला वा अरूले थाहा नपाउलान् भन्ने चिन्ता थिएन । पार्टीको नीति र विचार पछि मात्र व्यक्तिको कुरा आउन्थ्यो । नामको लागि पार्टीमा कुनै चिन्ता थिएन ।

कमरेड राजेन्द्र पाण्डे जेलबाट छुटिसक्नुभएको थियो । उहाँको पार्टी नाम किशोर थियो । कमरेड किशोरले मलाई श्याम भनेर जान्नुहुन्थ्यो । उहाँलाई मेरो वास्तविक नाम थाहा थिएन । उहाँ अमृत बोहराको बारेमा मसँग बारम्बार अनेकौं कुरा सुनाउनुहुन्थ्यो । मेरो भूमिगत जीवनका अनेकौं रमाइला कुरा सुनाउने क्रममा उहाँले भन्नुहुन्थ्यो- “कहिले लामो दारी र कपाल पालेको जोगी जस्तो भएर त कहिले भारी बोकेर अनि कहिले सुट-टाई बाँधेर हिंड्छन् रे ! पुलिसले पक्रनै सक्दैन रे ! कहिले कहाँ कहिले कहाँ भेटिन्छ रे ! आदि आदि । त्यसवेला भूमिगत कामगर्ने प्रायः सबैको बारेमा यस्तो कुरा सुनिन्थ्यो । म चुपचाप सुनिमात्र रहन्थे । गोपनीयताको कारण आफ्नै बारेमा फैलिएका त्यस्ता करारप्रति कुनै प्रतिक्रिया दिनु हुँदैनथ्यो । कतिपय कुराहरू सुन्दा मन थामी नसक्नु हाँसो उठ्थ्यो । तैपनि मनलाई दबाएर काम गर्नुपर्थ्यो । कमरेड राजेन्द्रले एकदिन “अमृत बोहरा” भन्ने कमरेडसँग भेटघाट गराउने भन्नुभयो । मैले ठीकै छ भेट गराउनुहोला भनें ।

०३३ साल पुस-माघको कुरा होला । अत्यन्त जाडो थियो । कमरेड किशोर र म यट्खास्थित गुणलक्ष्मी र थीरबहादुर विश्वकर्माको कोठामा बसेका थियौं । हामी अत्यन्तै सतर्कतापूर्वक नखु जेल तोड्ने योजना र त्यहाँ पठाउने सामग्रीको चाँजोपाँजो मिलाउँदै थियौं । कोठामा अरू कोही नआइपुग्नु भनेर हामीले साथीहरूलाई तल ढोकामा राखेका थियौं । ती साथीहरू कता गएका परेछ, एक्कासि ढोका खोलेर कमरेड गोपाल थपलिया कोठाभित्र पस्नुभयो । कमरेड गोपाल र मेरो भेटघाट नभएको केही वर्ष भइसकेको थियो । उहाँले भित्र पस्नासाथ मेरो पूरै नाम लिएर खुसीले “अहो ! अमृत कमरेड ! यतिका वर्ष कता बेपत्ता” भनेर आत्तिदै अंगालो हाल्नुभयो । कमरेड राजेन्द्रले त्यो कुरा सुनेर कही अप्ठेरोपन महसुस गर्नुभयो । त्यसो हुनु स्वभाविक थियो किनभने उहाँले मेरोबारेमा धेरै कुरा सुनाउनुभएको थियो । मैले असहज स्थितिलाई केही सामान्य बनाउन गोपनीयताको कुरा गरे । सामान्य कुराकानीपछि कमरेड थपलियालाई विदा गरी हामीले आफ्नो कार्यक्रम अधि बढायौं । यस्ता अनेकौं रमाइला र अप्ठ्यारा मोडहरू पार गर्दै हामी आफ्नो काममा निरन्तर जुट्ने गर्दथ्यौं । कहिले पुलिसहरूसँग जम्काभेट हुने, कहिले जासुसहरू आश्रय स्थलहरूसम्म पुग्ने, कहिले घेराउमा पर्ने, कहिले सुत्न नपाउने कहिले दिनदिनै भोक बस्नुपर्ने हाम्रो अवस्था थियो । तर पार्टी र क्रान्तिकारी आन्दोलनको लागि हामीलाई भोक, तिर्खा, थकाइ र निद्रा सबै गौण लाग्दथे ।

भूमिगत काम कसैका निमित्त रोमाञ्चक भए पनि धेरै अप्ठ्यारो र जोखिमपूर्ण हुन्थ्यो । दुःखकष्ट खप्न नसक्ने र क्रान्तिको बाटोमा अविचल जुटिरहने विश्वास नहुनेहरू लामो समय भूमिगत जीवनमा टिक्नै सक्दैनथे । फेरि सबै मानिस भूमिगत जान पनि पनि सक्दैनथे । कति मान्छे भूमिगत त जान्थे, तर २/४ महिना पछि फर्किन्थे । भूमिगत शैलीलाई अलिकति पनि खुकलो पारेको खण्डमा पार्टीले ठूलो नोक्सानी बेहोर्नुपर्ने हुन्थ्यो ।

राजनैतिक परिस्थिति निरंकुश थियो । प्रशासनले गाउँ गाउँमा पंच र दलालहरूलाई कम्युनिष्ट गतिविधिका विरुद्ध सक्रिय पारेको थियो । एकठाउँदेखि अर्को ठाउँ जान हामीलाई निकै अफठ्यारा आई पर्थे । तर प्रतिक्रियावादीहरूको छेकवारलाई तोड्दै र तिनका आँखा छुल्दै हामीले भूमिगत काममा आफ्नै शैली र पद्धती विकास गरेका थियौं । त्यसले गर्दा हामी शत्रुलाई समय-समयमा राम्ररी नै जिल्लाएर आफ्नो काम गर्न सफल हुने गर्दथ्यौं ।

०३७/३८ सालतिरको कुरा हो । सिन्धुपाल्चोकको डाँडापाखरमा “सघन पहाडी विकास” नामको अन्तर्राष्ट्रिय आयोजना थियो । त्यसमा धेरै मजदुर, प्राविधिक लगायत बुद्धिजीवीहरू काम गर्थे । त्यस आयोजनामा काम गर्ने राम्रा मानिसहरूसँग हाम्रो पार्टीको सम्पर्क संगठन पनि थियो । कमरेड काशीनाथ अधिकारी त्यही आयोजनामा काम गर्नुहुन्थ्यो । वर्षात्को महिना हुनाले कुहिरो असाध्यै बाक्लो थियो । कमरेड अष्टलक्ष्मी र म पिस्करबाट जंगलको बाटो हुँदै त्यतातिर जाँदै थियौं ।

आफ्नै गाउँ ठाउँ भएको कारण बाटोमा मलाई चिन्ने मानिस भेटिने संभावना थियो । पुलिस वा दलालहरू नभेटिऊन भनेर हामी विशेष सतर्क थियौं । हामी डाँडापाखर नजिकको अर्को गाउँ पेटकुतिर जानुपर्ने थियो । त्यसक्रममा खरिढुंगा पुग्दा एक्कासी केही अरू मानिससहित देवीजंग पाण्डे देखापऱ्यो । अब ठूलो संकट आइपऱ्यो हामीलाई । किनकि देवीजंग कम्युनिष्टहरूलाई दमन गर्न भूमिका खेल्ने सक्रिय दलालक रूपमा चिनिन्थ्यो । उसले मलाई शंका गरेर अरू मानिसलाई इशारा पनि गर्‱यो ।

उसले मलाई नजिक आएर पनि बोलायो । अरू मानिसलाई पनि इशारा गरेको देखियो । मैले आवश्यक सचेततापूर्वक अंग्रेजीमा क भनेको भनेर प्रश्न गरे । बाक्लो कुइरोले गर्दा वातावरण अँध्यारो थियो । फेरि भूमिगत कालमा धेरै जसो रातिराति हिँडनुपर्ने, मेरो अनुहार अहिलेको भन्दा धेरै गोरो र भेषभूषा पनि त्यस्तै थियो । म नेपालीमा नबोलेपछि ऊ दोधारमा पऱ्यो । उसले क. अष्टलाई पनि कतावाट आएको भनेर सोध्ने प्रयास गर्‱यो । तर उहाँले पनि नो ! नो भन्नुभयो । त्यसपछि यिनीहरू त गोरा पो रेहछन् सरी ! भन्दै आफ्नो बाटो लाग्यो । हामीलाई थोरै राहत मिल्यो । तैपनि उसलाई छक्याउन एकछिन उल्टो गएजस्तो गरेर निर्धारित ठाउँतर्फ अघि बढ्यौं । शत्रुलाई छलेर पार्टीको काम गर्ने यस्ता अनेकौं उपाय अपनाउनुपर्थ्यो - भूमिगत कालमा ।

०४० साल पुसको तेस्रो सातातिरको कुरा हो । क. माधव पौडेल र म जिल्लाका सिक्रेवाट एउटा बैठकको निमित्त पिस्करतर्फ जाँदैथ्यौं । उहाँ नखु जेल तोडेर बाहिरिएपछि सिन्धुपाल्चोकमा बसेर पार्टी काममा संलग्न हुनुभएको थियो । सरकारले उहाँको कडा खोजीनीति गरेको थियो । रातको समय बाटोमा अप्रत्यासित हामीलाई बर्ना भन्ने गाउँमा एक हूल मानिसले घेराउ गरे । तिनीहरूका हातमा खुकुरी र लट्ठी पनि थिए । अझ ती मध्ये केही मान्छे त खराब र हुल्याहा जस्ता देखिन्थे । यति राति हिँड्ने “तिमीहरू को हो ? साँचो कुरा बताउ, नभए हामी पुलिस चौकीमा बुझाउँछौं भनेर तिनीहरूले धम्कीको स्वरमा हामीलाई भने । पुलिस चौकी नजिकै ठूलोपाखरमा थियो । अब हामीलाई साँच्चे समस्या पऱ्यो । हाम्रो भोलामा पार्टीका दस्तावेज लगायत केन्द्रमा लेवीस्वरूप बुझाउनुपर्ने रकम थियो । हामीले पारी तौथलीमा कोही विरामी परेकोले उपचारको निमित्त जान लागेको बतायौं । तर उनीहरूले पत्याएनन् र क. माधवको भोला र लट्ठी आफ्नो कब्जामा लिए । हातपात र कुटपीट गर्ने प्रयास गरे । हामीले धैर्यतापूर्वक सम्झाउने प्रयास गर्‱यौं । लामो समय विवाद गरिरहँदा त्यहाँ मलाई चिन्ने मानिस आउन सक्ने खतरा थियो । हामी जतिसक्दो छिटो त्यहाँवाट उम्कने उपायको खोजीमा थियौं । तर भोला छाडेर जाने कुरा पनि आउदैनथ्यो । धेरैबेरको दोहोरो विवादपछि उनीहरूमध्येका केही मानिसले हाम्रो कुरामा त सहमति जनाए तर हामीलाई उपचार गर्न जान लागेको हो होइन, चुरोट सल्काएर आगो “साक्षी” राखी “कसम खान” लगाए । हामीले उनीहरूले भने अनुसार सवै गर्‱यौं । त्यति गरेपछि उनीहरूमा औषधी गर्न आएको मानिस रहेछन् भन्ने विश्वास लाग्यो र हामी आफ्नो गन्तव्यतर्फ लाग्न सफल भयौं ।

केही दिनपछि यो कुरा पुलिसलाई पनि थाहा भयो । पुलिसले चोरडाँका कोही नभई कम्युनिष्टहरू नै हुन् भन्ने शंका गरेछ । त्यसपछि पिस्कर लगायत वरपरका क्षेत्रमा पुलिसको गतिविधि बढ्यो । ०४० सालको माघ १ गते पिस्करमा पंचायती प्रतिक्रियावादी शासकद्वारा निर्मम हत्या र दमन हुनुभन्दा केही पहिलेको प्रतिक्रियावादीहरूले पनि पिस्करलाई विशेष रूपमा हेरेका थिए ।

भूमिगत हुने भनेको भुईँभित्र वा जमिनमुनि बस्ने कुरा थिएन । शत्रुको नजरमा नपरी जनतावीच बसेर काम गर्ने शैलीमात्र थियो । त्यो भूमिगत भएर काम गर्दा स्थानीय परिस्थिति र भेषभुषामा बढी ध्यान दिनुपर्ने हुन्थ्यो । प्रतिक्रियावादी भनेका बास्तवमै जनविरोधी शक्तिहरू हुन् । जतिसुकै चलाख देखिन खोजेपनि साँचो रूपमा उनीहरू हुस्सु नै हुँदारहेछन् । त्यसबेला “उग्रवादी” भनेर हाम्रा गतिविधिप्रति व्यापक निगरानी राखिन्थ्यो । तर हाम्रो कामलाई तिनीहरू पत्तै पाउदैनथे । कुनै कुनै बेला हाम्रा कमजोरी र असावधानीले मात्र तिनीहरूलाई केही कुरा थाहा हुन्थ्यो र कतिपय घटना घट्न पुग्थे, बस !

हामीले काठमाडौँको यट्खा नजिक दमाई टोलमा लोकिन शाहीको घरमा बर्षौँदेखि एउटा सुरक्षित आश्रय बनाएका थियौं । भूमिगत जानुअघि क. युवराज कार्की र सुरेश कार्की प्रायः त्यहीं रहनुहुन्थ्यो । त्यहाँ हाम्रो बसाई अर्धभूमिगत हुन्थ्यो । काठमाडौँका अन्य ठाउँमा पनि हाम्रो काम हुने गर्दथ्यो । तर यट्खाको त्यस आश्रयमार्फत हामीले धेरै महत्वपूर्ण काम गर्दथ्यौं । पार्टीका महत्वपूर्ण बैठकहरू त्यहीं हुन्थे । लिथो, टाइप लगायतका कामहरू पनि गरिन्थ्यो । २०४० साल माघको पहिलो साता पिस्कर हत्याकाण्डको विरुद्ध राष्ट्रव्यापी संघर्षको फैसला गर्ने तत्कालीन नेकपा (माले)को पोलिटब्यूरोको एउटा बैठक त्यहीं आश्रयमा गरेका थियौं ।

त्यस टोलका मानिसहरूले मलाई “श्याम काका” भनेर चिन्दथे र कुनै कलेजमा पढाउने विराटनगरको मान्छे भन्ने गर्थे । त्यस ठाउँमा हाम्रो पार्टीका धेरै नेताहरू क. मदन भण्डारी, माधव नेपाल, सी.पी. मैनाली, जीवराज आश्रित, जे.एन खनाल, ईश्वर पोखरेल, मुकुन्द न्यौपाने, प्रदिप नेपाल, युवराज कार्की, सुरेन्द्र पाण्डे, बामदेव गौतम, सुरेश कार्की, अष्टलक्ष्मी शाक्य, राजेन्द्र पाण्डे, सीता खड्कालगायत धेरै कमरेडहरूको आवत जावत हुने गर्दथ्यो । स्थानीय मानिसले उहाँहरूलाई पनि अलिअलि

ख्याल त गरेकै थिए । तर हाम्रो नम्र बोलीचाली र राम्रो व्यवहारले उनीहरू हामीलाई असल मानिसका रूपमा जान्दथे । त्यहाँ बस्दा हामीले कुचिकार लगायत श्रमजीवी जनमुदायप्रति अत्यन्त श्रद्धाको व्यवहार गर्थ्यौं र उनीहरू पनि हामीलाई धेरै माया गर्दथे । विवाह, ब्रतबन्ध लगायतका भोज आदिमा निमन्त्रणा पठाउने । कहिलेकाहीँ धेरै दिन नदेख्दा कहाँ गए होलान् भनेर खोजी पनि गर्दथे । तर उनीहरूलाई हाम्रो वास्तविक नाम, ठेगानाको कुनै जानकारी थिएन ।

२०४६ सालको जनआन्दोलनपछि हाम्रो पार्टी खुल्ला भएर काम गर्ने कार्यनीति तय गर्‍यो । हामीहरू पार्टी परिचयात्मक कार्यक्रमको सिलसिलामा देशका विभिन्न भागमा जान शुरू गर्‍यौं । त्यसपछि टेलिभिजन लगायतका संचार माध्यमहरूमा पहिले त्यही टोलमा देखेका वास्तविक परिचय थाहा भएर उनीहरूको खुल्दुली समापन भएको हुनुपर्छ । तमाम प्रतिक्रियावादीहरूका वरिपरि यति “खतरनाक” मान्छेहरू चलखेल गर्न सफल भएछन् भनेर उनीहरूले पनि पश्चाताप गर्न पुगेछन् । त्यस्ता कतिपय व्यक्तिहरूसँग हाम्रो पछि भेट भएको थियो । ४० सालमा पंचायती तानाशाही शासकहरूले पिस्करमा बबैर आक्रमण र दमन गरेपछि पार्टीले मलाई पूर्वाञ्चलको काममा खटायो । मैले मेची अञ्चलकान्द्रत भएर काम गर्न थालें । तानाशाही शासकहरूको खोजी निगरानी धेरै बढेको हुनाले बागमती क्षेत्रमा बसेर काम गर्न मलाई अलि असजिलो थियो । हामी दुवैजना त्यसै क्षेत्रमा कार्यरत थियौं । तर पनि गोपनीयताका कारण कमरेड अष्टलक्ष्मी र मेरो बीचको पारिवारिक नाता सम्बन्धवारे खास कमिटीका सीमित कमरेडहरू बाहेक अरूलाई थाहा थिएन । पार्टी कामको क्षेत्र परिवर्तन भएपछि हामीले आफ्ना दुवै साना छोरा-छोरीलाई सँगै पूर्व लानुपर्ने परिस्थिति थियो र साथीहरूको सहयोगमा हामीले आफ्ना नानीहरूलाई भ्रापामा राखेका थियौं ।

०४७ सालको करिव मध्यसम्म हामी पूर्वको कार्यक्षेत्रमा थियौं । ०४३/४४ पछि क. मदन कोशीबाट काठमाडौं आउनुभयो । मलाई पार्टीले पूर्वका ३ वटै अञ्चल हेर्ने जिम्मेवारी सुम्पिएको थियो । पूर्वमा हाम्रो काम घनिभूत थियो । मेरो सबै समय कहिले तराई र कहिले पहाडका डाँडा पाखामा कददै बिते । त्यसबेला मेरो घरको स्थिति धेरै नाजुक थियो । बुबाको उमेर ज्यादै पाको भइसकेको थियो । तैपनि मैले सहयोग गर्नसक्ने स्थिति थिएन । हामी आफ्नो घरमा जाने स्थिति थिएन । ०४५ सालमा मेरो बुबाको दुःखद निधन भयो । एक महिनापछि मात्र मैले त्यो खबर थाहा पाउन सकें । बुबासँग भेटघाट नभएको त वर्षौं भइसकेको थियो । बागमतीमा काम गर्दा पनि भेटघाटको अनुकूल स्थिति मिलेको थिएन । हाम्रो निगरानीको लागि गाउँमा प्रहरी राखिएको थियो । म आफ्नो घर-गाउँमा पुगेको थाहा भएमा प्रशासनले ठूलै उत्पात मच्चाउन सक्थ्यो । पंचायती शासन यति निरंकुश थियो कि, बुबाको दाहसंस्कार गर्ने सुनकोसी नदीमा समेत पुलिसको भीड तैनाथ गरेको थाहा भयो ।

२०४६ को जनआन्दोलनको बेला म पूर्वमै थिएँ । त्यसबेला क. अष्टलक्ष्मीसहित भ्रापामा धेरै कमरेडहरू गिरफ्तार हुनुभयो । जनआन्दोलनलाई अझ सशक्त बनाउन हामी विशेष बैठक बस्ने तयारीमा थियौं । केन्द्रीय कमिटीको बैठकले जनआन्दोलनको सम्बन्धमा धेरै महत्वपूर्ण निर्णय गरेको थियो । म पार्टीका तिनै महत्वपूर्ण निर्णयलाई कार्यान्वयन गर्ने क्रममा भ्रापामा पुगेको थिएँ । तर केही समयको अन्तरले गर्दा म शत्रुको हातमा पर्नबाट बच्न सकें । भ्रापामा जिल्ला कमिटीका अरू धेरै कमरेडहरू शत्रुको हातमा पर्नुभयो र जसले आन्दोलनको काममा केही नोक्सानी बेहोर्नु पर्‍यो ।

भूमिगत जीवन ज्यादै कष्टसाध्य थियो । आफ्नो घरपरिवार तथा सार्वजनिक जीवनबाट टाढा बसेर काम गर्नुपर्दथ्यो । वर्षौंसम्म घरपरिवार छरछिमेकसँग भेट हुँदैनथ्यो । आफ्ना बालबच्चाहरूको स्थिति समेत थाहा हुँदैनथ्यो । गोपनीयताको कारण छोरा-छोरीले समेत हामीलाई आफ्ना आमा, बुबाको रूपमा चिन्दैनथे । छोरी आस्था र छोरा विश्वासले लामो समयसम्म मलाई काका र अष्टलाई दिदी भन्दथे । उनीहरूलाई सँगै राख्ने करा पनि त्यति सजिलो थिएन । अनेक बहाना बनाएर साथीहरूकोमा राख्नुपर्थ्यो । भूमिगत मानिसहरू पक्राउ परेपछि त भन्नु अफठ्यारो हुन्थ्यो । सार्वजनिक परिचय नखुलेका तथा अभिवावक देखा पर्न नसक्ने कमरेडहरूलाई गिरफ्तार गरेपछि प्रहरीले निर्ममतापूर्वक यातना दिन्थे । ०४५ सालमा क. अष्टलक्ष्मी इलाममा पक्राउ पर्दा त्यस्तै यातना दिएका थिए पुलिसले । तर स्थिति जतिसुकै कष्टपूर्ण भएपनि हामी आफ्नो क्रान्तिकारी उद्देश्यमा दृढ संकल्पका साथ क्रियाशील पार्टी र क्रान्तिप्रति दब्रो आत्मविश्वास थियो हाम्रो । प्रतिक्रियावादीहरू विरुद्ध लड्ने बलिदानीपूर्ण भावना थियो र त्यही महान भावनाले गर्दा हामीहरू भूमिगत जीवनका कठिन र लामो यात्रामा पनि निरन्तर रूपमा लाग्न सक्का थियौं ।

बहुदलीय व्यवस्थाको स्थापना हुँदासम्म म भूमिगत भएको भण्डै १६/१७ वर्ष बितिसकेको थियो । त्यसबेला काखमा खेलाएका नानीहरू ठूला भइसकेका थिए । पार्टी खुल्ला भएपछि म खुलेर आफ्नो गाउँ र घरमा पुगें । त्यसबेला मलाई धेरैलै चिन्न सक्दथे । तर मैले भने धेरै मानिसहरूलाई नचिन्ने समस्या रह्यो । यतिसम्म कि मैले आफ्नै भतिजासँग परिचय गर्नुपर्‍यो । यो देखेर धेरै साथीहरू हाँस्नुभएको थियो ।

तत्कालीन परिस्थितिअनुसार हिजो हामीले भूमिगत भएर काम गरेका थियौं । बहुदलको स्थापनापछि हामी खुल्लारूपमा काममा जुटिरहेका छौं । समाजलाई आमूलरूपमा बदल्ने जुन उद्देश्य र संकल्प बोकेर हामी राजनीतिक यात्रामा ओर्लिएका थियौं, तर त्यो लक्ष अहिले पनि आधारभूत रूपमा पूरा भएको छैन । हाम्रो राजनीतिक यात्रा साँचो अर्थमा भन्दा अहिले पनि लामो र कठिनाइपूर्ण छ । तर जति लामो र कष्टसाध्य भए पनि हाम्रो यो यात्रा सही छ र न्यायपूर्ण पनि । त्यसैले यस महान यात्राका महान अभिभारा पूरा गर्न हामी लाखौं-लाख क्रान्तिकारीहरू इन्द्रावती नदी जस्तै अविरल क्रान्तिको नदीमा बगिरहने छौं । जवसम्म समाज बदल्ने हाम्रो लक्ष्य पूरा हुँदैन, तवसम्म हाम्रो यात्रा अविराम जारी रहन्छ । पार्टीमा विश्वास गर, जनतामा विश्वास गर, यही विश्वास नै एउटा कम्युनिष्ट क्रान्तिकारीमा नभई नहुने कुरा हो जसको अभावमा हामीले जनताको क्रान्तिकारी आकांक्षा पूरा गर्न सक्नेछैनौं ।

जनता असल कम्युनिष्टको खोजीमा छन्

मुकुन्द न्यौपाने

पहिलोपटक कम्युनिष्टको नाम मैले २०१५ सालमा सुनें, २०१५ सालको आमनिर्वाचनको प्रचार-प्रसार मेरो गाउँमा पनि सुरू भयो । मेरो परिवार र सिंगो गाउँ गोर्खापरिषद्को पक्षमा थियो । नेपाली कांग्रेसमा मेरो पाठशालाका गुरू जयदेवका छोरा राजेन्द्र विरहीमात्र थिए । बाँकी अरू मलाई थाहा भएन । हाम्रो गाउँमा कोही पनि कम्युनिष्ट पार्टीको प्रचारमा थिएन र कम्युनिष्टको बारेमा मान्छेलाई केही थाहा पनि थिएन । तर कांग्रेसको पक्षमा पनि मान्छेहरू थिएनन् । मेरा बा कसरी कांग्रेसविरोधी हुनु भो त्यो बेला मलाई थाहा हुने कुरो भएन । पछि मैले के सुनें भने सात सालमा कांग्रेसीहरूले हाम्रो गाउँमा लुटपाट मच्चाउँदा दिएका र खावाका राईहरूले जोगाएका रहेछन् र तिनै राईहरू गोर्खा परिषद्तर्फ लागेकाले गोगनेका नेउपाने पनि गोर्खा परिषद्तर्फ लागेका रहेछन् ।

यता मेरी आमाको भने व्यथा अर्कै रहेछ । उहाँ कांग्रेस भनेपछि सुन्नै नचाहने अवस्थामा हुनुहुन्थ्यो । एकदिन हामी सबै छोराछोरीलाई वरिपरि राखेर आमाले आफ्नो कथा सुनाउनु भो- “सात सालमा नानी हो म सातदिनकी सुत्केरी थिएँ, मेरो साइँलो छोरा जन्मेको थियो । मेरो माइतबाट आमाले छोरीले खाओस् भनेर एउटा सानो खसी र मसिना चामल पठाइदिनुभएछ, एक महिना पुगेपछि खसी काटेर खाने भनेर राखेकी थिएँ, त्यसबेला कांग्रेस घरभित्र पसे, चामल निकाले र खसी पनि लिएर गए । मैले विन्तीभाउ गरेँ तर सुनेनन् । यसैगरी पल्लाघरको माइला जेठाजुको पनि लुटेर लगे । सुत्केरीको मुखको गाँस खोस्ने असति कांग्रेसलाई मेरो मनले सधैं सरापरिहन्छ । तिमीहरू कहिल्यै कांग्रेस नहुनु ।” आमाको यो भनाइले मलाई ८ वर्षको उमेरमै कांग्रेसप्रति वितृष्णा पैदा गरिदियो ।

गोगनेका नेउपाने र दिएका खावाका राईको गहिरो सम्बन्धले गर्दा गोगनेका नेउपानेहरू गोर्खा परिषद्का उम्मेदवार कर्णबहादुर राईको पक्षमा गए । नेउपानेका मान्यजन भनेका पण्डित खगेश्वर नेउपाने भएकाले सबै नेउपानेहरू खगेश्वरकै पछि थिए । मेरा बा पनि सबैभन्दा प्यारो खगेश्वरलाई नै गर्नुहुन्थ्यो । त्यसैकारण पनि उहाँ गोर्खा परिषद्मा आफ्नो परिवारलाई देख्न चाहनुहुन्थ्यो । एकदिन बाले हामी दाजुभाइलाई कामीकोवाट टिनका हातेढ्वाङ्ग बनाएर ल्याइदिनुभयो, अनि कागजमा लेखिएका केही नारा पढेर सिकाउनुभयो र गोर्खा परिषद् र घर चिन्हको प्रचार गर्न लगाउनुभयो । म ८ वर्षको र भाइ केदार ५ वर्षका थिए । हामीलाई के खोज्छस् काना आँखो जस्तो भयो । ढ्वाङ्ग बोकेर घरबाट खोलापारीको चौतारो अनि भिर्नाइका पाखामा बरालिने आधार बन्यो ।

यस्तैबेला घरमाथिको पर्खालमा उभिएर हामी ढ्वाङ्गबाट प्रचार गर्दै थियौं अचानक डरलाग्दो आवाज हाम्रो घरपारीपट्टिको डाँडाबाट गर्जन थाल्यो । हामीले मान्छेको त्यति ठूलो स्वर सुनेको पहिलोपटक थियो । सबै मान्छे घरबाट बाटातिर निक्लिए, कति त आवाज सुनेर तर्सिए पनि । “लौ अब के हुन आँट्यो” मान्छेहरू यस्तो पनि भन्दै थिए । माइकमा बीचबीचमा धर्मराज थापाका गीत पनि गुन्जन्थे । जब माइकबाट “कम्युनिष्ट पार्टीलाई भोट दिनुहोस्, कम्युनिष्ट पार्टी भनेको किसानको पार्टी हो” भन्ने आवाज आयो, मैले कम्युनिष्ट पार्टी भन्ने पनि रहेछ भन्ने पहिलोपटक थाहा पाएँ । हामी उनीहरूको “धानको बाला भुल्यो हजुर, देशै रमाइलो” भन्ने गीत पर्खालमै बसेर सुनिरहेका थियौं । अचानक ४-५ जना मान्छेहरू हाम्रै अगाडि देखापरे । एउटाले ठूलो माइक काँधमा बोकेको थियो, कसैले व्यागहरू बोकेका थिए, कसैले तार समातेका थिए । उनीहरू हाम्रै छेउमा आएर रोकिए । एकजनाले मेरो नजिकै आएर सोध्यो-“हाम्रो कुरा कस्तो लाग्यो त बाबुहरूलाई ?” मैले भनें, हामी त गोर्खा परिषद्मा छौं, घरमा भोट हाल्न भन्छौं । उनीहरू गलल्ल हाँसे अनि हामीलाई भने-“हेर भाइ हो यस्तो पिच्छडिएको ठाउँमा कम्युनिष्टको सरकार नआई विकास हुँदैन, तिमीहरू जस्ता किसानका छोराबाले त कांग्रेस र गोर्खा हैन कम्युनिष्ट वन्नुपर्छ ल । कम्युनिष्ट पार्टीको प्रचार गर है भन्दै उनीहरू रचनेबाट गोगनेतिर लागे । हामीले धेरै बेरसम्म उनीहरूको त्यो अनौठो आवाज निकाल्ने माइकतिरै हेरिरह्यौं ।

उनीहरूको यो प्रचार-प्रसारको तरिकाले हामीलाई प्रभाव त पायो तर कम्युनिष्टमा लाग्नुपर्छ भन्ने कुराले ठोसै प्रभाव भने पारेन । ती कम्युनिष्टहरू को थिए, कहाँबाट आएका थिए, मलाई केही पनि थाहा थिएन तर मैले जीवनमा पहिलोपटक भेटेका कम्युनिष्टहरू भनेका यिनै अज्ञात मान्छेहरू थिए । मलाई उनीहरूका माइकबाट गाइएका देशभक्त गीतहरूले भने निकै प्रभावित गरे । चुनाव पनि सकियो । नेपाली कांग्रेसले जित्यो रे भन्ने हल्ला आयो । म पनि गोगने पाठशालामा संस्कृतको पढाइतिर लागें । पाठशालामा राजनीतिक वातावरण त थिएन तर साहित्यिक वातावरणचाहिँ राम्रै थियो । हाम्रा गुरूहरू संस्कृत साहित्यबाट निकै प्रभावित थिए । हरेक हप्ता हुने साहित्यिक गोष्ठीले मेरो ध्यान पनि साहित्यतर्फ तानिँदै गयो र गीत र कविता मेरो जीवनको अभिन्न अंग बन्यो ।

०२२ सालमा मैले भोजपुरको दिङ्गलाबाट प्रथमाको जाँच थिएँ । अब गोगनेको पढाइ समाप्त भइसकेको थियो । मसँगै पढ्न जाने साथीहरू सबै बाहिर पढ्न जाने सुरसार कस्त थाले तर मेरो भने बाटो अवरोध जस्तै भयो । एक त आफ्नै घरको खर्चले मेरो बाहिर गएर पढ्ने स्थिति थिएन, दोस्रो मलाई संस्कृत पढ्ने रूची पनि थिएन । यो बेलासम्म आउँदा अरूचिमै मैले आफ्नो पढाइ जारी राखेको थिएँ । पहाडको ठाउँ बेरोजगार र बेकामे बस्नुभन्दा कुनै काम गरेर पढ्ने इरादा लिएर म १७ वर्षको उमेरमा भ्नापातिर लागें । भ्नापामा गएर रोजगारीको खोजी गर्नु मेरो प्रथम काम थियो । मेरा दुईवटा

दाजुहरू सानो नोकरीले जीवन गुजारा गर्दै थिए । उनीहरूको सानो आम्दानीले मलाई पढाउने स्थिति नभएकाले म पनि वाध्यतावस नोकरी खोज्न थालें ।

मसँग कुनै सोर्सफोर्स थिएन । नोकरी खोज्नेक्रममा अनेक व्यवधान र अपमान पनि साम्ने आए । नोकरी खोज्नेहरूको पंक्ति ठूलै थियो । दिनभरी अफिसहरूमा भीड लाग्थ्यो । दुई चारपटक दंगा फसाद पनि भयो । यस्तो बेरोजगारहरूको एउटा भुन्ड नै बन्यो । छ सात महिनाको अन्तरालमा हामीमध्ये कसैले बहिदार, कसैले पियन र मुखियामा जागिर पाए, म पनि भ्रगडैको माध्यमबाट भापाको वन डिभिजनमा अस्थायी फरेस्टर बनें ।

यो सात महिनाको जागिर खोज्ने दौडमा मसँग स्कूल क्याम्पस पढ्ने धेरै केटाहरू सम्पर्कमा आएका थिए । उनीहरूसँग मेरो साहित्यको सम्पर्क थियो । मेरा गीत-कविताहरू उनीहरू मन पराउँथे र मलाई स्कूलहरूमा हुने साहित्य गोष्ठीमा बोलाउने गर्थे । एकपटक भद्रपुरको कन्या स्कूलको वार्षिकोत्सव रहेछ, मलाई पनि कविता प्रतियोगितामा भाग लिने मौका मिल्यो । प्रमुख अतिथि मनमोहन मिश्र अञ्चलाधीश थिए । त्यो कविता गोष्ठीमा भाग लिएपछि, मेरो सम्पर्क कम्युनिष्टहरूसँग बढ्यो यद्यपि मेरो कविता कुनै कम्युनिष्ट चिन्तनबाट लेखिएको थिएन । एकदिन मकहाँ विनोद पोखेल आए । उनीसँग म कहिलेकाहीं सँगै भैसी चराउने गर्थे । उनले मलाई एउटा गोप्य ठाउँमा जाने कुरा बताए । गोप्य ठाउँमा जाने कुराले मेरो जिज्ञासा बढ्यो । मलाई उनले त्यहा दुईजना कम्युनिष्ट नेता आउनेछन्, कम्युनिष्ट पार्टीको वारेमा बताउनेछन् भने । त्यहाँ जान पाउने भएपछि, म उत्साहित भएँ । भोलिपल्ट ४ बजेतिर उनले मलाई लालमाटी आर.के. मैनालीको घरमा लिएर गए । बाटामा मलाई उनले के भने भने “यहाँ क्याम्पस पढेका विद्यार्थीलाई मात्र बोलाएका छन्, त्यसैले तपाईंले परिचय दिंदा क्याम्पस भर्ना हुँदैछु भन्नुहोला, नत्र शंका गर्छन् भने” । मैले उनीसँग तुरुन्त प्रतिवाद गरें - “कसरी भ्रूटो बोल्ने अनि भोलि क्याम्पसमा नदेखेपछि के भन्ने ?” उनको भनाइ थियो-“थोरै पढेको भनेपछि हेप्छन्, त्यसो भए संस्कृतमा आई.ए. सरह पढेको भन्नुपर्छ ।” मैले त्यो पनि इन्कार गरें । त्यसपछि “मध्यमा” पास गरेर क्याम्पस पढ्ने सोच बनाउँदै छु भन्ने भनेर उनले भने, मैले त्यो कुरा स्वीकारें । तर मेरो मनले भने यो कुरा स्वीकारिरहेको थिएन ।

हामी लालमाटी पुग्यौं, काठको घरको ठूलो कोठामा मान्छे, खचाखच थिए । तर, मैले चिनेका एका, दुईमात्र थिए । त्यहाँ दुईजना विराटनगरबाट आएका युवानेताको परिचय गराइयो । उनीहरू मोहनचन्द्र अधिकारी र दधिराम आचार्य रहेछन् । बाँकी सबै भद्रपुरकै थिए । राधाकृष्ण मैनाली, रूद्र खरेल, द्रोणाचार्य क्षेत्री, बासुदेव शर्मा (लुईटेल) लगायत थुप्रै विद्यार्थी थिए । बासुदेव शर्मा पहाड मेरै घर छिमेकी थिए । उनी भोजपुरबाट एस.एल.सी. पास गरेर बेपत्ता भएका थिए । त्यहाँ उनी राधाकृष्ण मैनालीहरूसँगै कार्यरत रहेछन् । यो भेटघाटपछि, म निरन्तर कम्युनिष्टहरूको सम्पर्कमा रहें तर मैले न त कम्युनिष्टको सिद्धान्त नै गहिरो बुझेको थिएँ न मलाई राम्ररी कम्युनिष्ट सिद्धान्त बुझाउने मान्छे नै मेरो नजिकमा थिए । एकदिन मेरा आफ्नै छिमेकी भाइ (उनको नाम पनि मुकुन्द न्यौपाने नै थियो) ले मलाई दुईवटा किताब दिए । एउटा होचिमिन्हका वारेमा लेखिएको थियो र एउटा माओको रातो किताब थियो । उनले मलाई भने-“यी किताब मेरो दाइ माधवले विराटनगरबाट ल्याएको हो । मेरो दाइ पनि कम्युनिष्ट छ” भने । त्यहीँबाट मेरो कम्युनिष्ट साहित्यको अध्ययन सुरु भयो । मैले भारतका लेखकहरू राम आसरे वर्मा र शिव वर्माका कम्युनिष्ट शिक्षासम्बन्धी किताबहरू पढें । ती पुस्तकले मलाई समाजको वारेमा धेरै कुरा बुझाए तर के गर्ने भन्नेवारेमा म अनभिज्ञ नै थिएँ । यो ०२५ सालको अन्तिमतिरको कुरा हो । यो बेलासम्म म कुनै पनि कमिटीमा थिइनँ र मैले भेटेका दधिराम र मोहनचन्द्रसँग फेरि भेट पनि भएको थिएन ।

मेरो दैनिक सम्पर्क द्रोण, सीपी र आरकेसँग हुन्थ्यो । उनीहरू केवल विद्यार्थीका मात्र कुरा गर्थे । स्ववियुलाई जिताउने, हराउनेभन्दा अरू कुरा केही हुँदैनथ्यो । म आफू विद्यार्थी नभएकाले जुलुस र विद्यार्थी गतिविधिमा सक्रिय भए पनि त्यहाँ मेरो सहभागिता सहयोगीको मात्र हुन्थ्यो । यस्तैमा मेरा गतिविधि खुले । विद्यार्थीसँग राजनीति गर्छ भन्ने कुरो सीडीओकोमा पुगेछ । मलाई डी.एफ.ओ.ले बोलाएर सोध्यो-मैले इन्कार गरिनँ । त्यसपछि, मलाई जागिरबाट हटाइयो । म पुनः बेरोजगार भएँ । मेरा दाइहरूको आर्थिक अवस्था पनि राम्रो थिएन । फेरि म जागिरको खोजीमा लागें । महिनौं बिते, वर्ष बित्यो तर मैले जागिर पाउन सकिनँ । २६ सालको अन्त्यतिरको कुरा हो, म बेरोजगार युवाहरूबीच निकै घुलमिल भइसकेको थिएँ । चन्द्रगढीमा हामी २०-२५ जनाको सक्रिय टीम नै थियो । त्यसले अफिसमा हाकिमलाई घेर्ने, धम्क्याउने र मान्छेलाई रोजगारीमा लगाउने काम गर्थ्यो । मैले आफू जागिर नखोजेर अरूलाई जागिर लगाउन थालें । हाकिमहरूलाई धम्क्याएर केही युवाहरूलाई जागिर पनि लगाएँ । तर म धेरै समय बेरोजगार बसेर चन्द्रगढीमा टिक्न सक्तिनथें । मैले आर.के. मैनालीलाई भेटेर सोधें-“क्रान्ति कहिलेदेखि सुरु गर्ने ?” उनले मलाई “धत् आत्तिएर हुन्छ” मात्र भने । त्यसपछि म भद्रपुरको कुइनेटोबाट केही किताब अनि मार्क्सवादी शिक्षामालाका पुस्तकहरू बोकेर गौरादहतिर लागे । गौरादहमा मेरा आफ्नै गाउँका दाजुभाइहरू थिए । ग्वालडुब्बा गाउँ पञ्चायतमा उमा न्यौपाने मुखियाको जागिर खाँदारहेछन् । उनी मेरो काकाको छोरा थिए । उनले मलाई “मेरो पञ्चायतमा बहिदार खाली छ, खान्छस् भने आइज” भने । मैले “म त अब आन्दोलन गर्न हिंडेको मान्छे, के जागिर खाने, तपाईंलाई अप्ठ्यारो पर्ला” भनँ । उनले अफिसमा राजनीति नगर बाहिर जेसुकै गर, तर बेरोजगार नबस” भनेपछि, मैले त्यहाँ बहिदारको नियुक्तिपत्र लिएँ । तर मैले अफिसमा काम भने गरिनँ ।

मसँग कुनै संगठन निर्माणको अनुभव पनि थिएन । कमिटी परिचालनको ज्ञान पनि थिएन । मैले पढेको किताब हुनानको किसान आन्दोलनले मलाई किसान आन्दोलनको जोश दिएको थियो र रातो किताबले कमिटीबारे अधुरो ज्ञान दिएको थियो । यही अधुरो ज्ञानको आधारमा मैले विभिन्न स्कूल र गाउँमा कमिटीहरू बनाउन थालें । ग्वालडुब्बामै पञ्चायतका पियन, बहिदार मानबहादुर राई र अन्य युवाहरूलाई राखेर एउटा गोप्य संगठन बनाएँ । त्यसको नाम कम्युनिष्ट युवासंघ राखें । यस्तैगरी गौरीगञ्ज हाइस्कूलका विद्यार्थी कालुराम राई, रामप्रसाद दहाल, सिताराम ढकाल र उद्धव ढकाललाई लिएर एउटा कमिटी बनाएर गौरीगञ्ज क्षेत्रको जिम्मा दिएँ । मैले यसैक्रममा गौरादह, दमक र मधुमल्लासमेतमा सम्पर्क गरेँ र चप्रामारी र महारानीभोडाका किसानबीच पनि बीसौँ कमिटी बनाएँ । गौरादहमा युवराज कार्कीको नेतृत्वमा एउटा टिम थियो र यी सबै कमिटीहरू आ-आफ्ना ठाउँमा सक्रिय बन्दै गए । ६ महिनामा यो क्षेत्रमा यतिका कमिटीहरू बने तर ती कमिटीका माथि न त कुनै कमिटी थिए न तल भेला हुनु भनेर खबर गर्दा भेला हुन्थे । आन्दोलन गरे जुट्थे । कमिटीबारे बाँकी कुनै कुरा थाहा थिएन । म आफैँ अहिलेसम्म कुनै कमिटीमा थिइँन र करिब करिब आर.के. मैनालीहरूसँग मेरो सम्पर्क पनि टुटिसकेको थियो ।

अब मेरो सम्पर्क मधुमल्लातर्फ बढ्दै गयो । त्यहाँ मैले पहिलोपटक लालमाटीमा मोहनचन्द्रसँग भेटेका दधिराम आचार्यलाई भेटें । त्यहाँ उनी हाइस्कूलको हेडमास्टर भएर बसेका रहेछन् । खगेन्द्र खड्का, लव प्रधान र जेवी टुहुरेसँग पनि मेरो त्यहीँ परिचय भयो । त्यहीबेला सुस्ता महेशपुर र उत्तरी चेकपोष्टको विरोधमा जुलुस प्रदर्शन हुन थाले । तिनै जुलुस प्रदर्शनहरूमा नियमित भाग लिनु नै मेरो काम भयो । म धरान विराटनगरका जुलुसमा पनि पुग्न थालें । धेरै मान्छेसँग परिचय भयो । मैले चिनेका धेरै मान्छे त्यो बेलाको पूर्व कोशी प्रान्तीय कमिटी अन्तर्गतका कमिटीमा रहेछन् । उनीहरूका लागि म जिज्ञासा बनेछु । मेरो सक्रियतादेखि उनीहरू प्रभावित तर यो कस्तो मान्छे हो भनेर सशंकित । एकदिन मसँग खगेन्द्र खड्का राजनीतिक वातावरण गर्न आए । उनले मसँग पुष्पलालको विरोधबाट कुरा सुरु गरे । मैले पुष्पलाल चिनेको पनि थिइँन । अहिलेसम्म मलाई कसैले सुनाएको पनि थिएन । त्यही महारानीभोडामा पनि जनतालाई दुःख दिने एउटा पुष्पलाल थियो । मैले त्यसैको बारेमा कुरा गरेको हो कि भन्ने ठानेपछि उनले अधुरूपमा केही कुरा बताए । उनलाई पनि अधुरैमात्र थाहा रहेछ । सायद दधिराम आचार्यले मलाई बुझ्नको लागि उनलाई पठाएका थिए । यहीबेलादेखि मैले नेपालमा पुष्पलाल, मनमोहन, तुलसीलाल, मोहनविक्रम आदि नामका नेताको बारेमा बुझ्न थालें र उनीहरूका गुटका बारेमा पनि पनि केही जान्न थालें । तर पनि म सयौँ कमिटी बनाएर आन्दोलित हुँदासम्म कुनै पनि गुटको सदस्य भने बनेको थिइँन । यो पनि थाहा पाएर होइन कि न थाहा पाएर ।

२०२७ सालतिरको कुरा हो । मेरो जीवन आफ्नै ढंगले अगाडि बढिरहेको थियो । म राजनीतिमा लागेको २ वर्ष वितिसकेका थिए । त्यो बेलासम्म मैले धेरै क्रान्तिकारी गीत-कविताको रचना गरिसकेको थिएँ । विभिन्न गाउँमा गएर किसानहरूको भेला गर्थेँ, गीत सुनाउँथेँ । स्कूलहरूमा गएर कविता सुनाउँथेँ । गाउँगाउँमा गएर कम्युनिष्ट संघ बनाएर हिँड्थे तर पनि म कसैको मातहत थिइँन र मेरो कुनै केन्द्र थिएन । न त मसँग कमिटीबारे कुनै ज्ञान नै थियो । “मसँग युवा आन्दोलनको दिशा” थियो र “हुनानको किसान आन्दोलनको रिपोर्ट” थियो । यिनै दुई पुस्तकलाई मैले क्रान्तिका आदर्श पुस्तक मान्थेँ । यस्तै ठूला जुलुस र आन्दोलनलाई म क्रान्ति मान्थेँ । महारानीभोडा, फुलभोडा, इन्द्रभोडामा सुकुम्वासी आन्दोलन चल्दै थियो । यता स्कूलहरूमा स्ववियु निर्वाचनको लडाईँ चल्दै थियो । र, आन्दोलन निकै ठूलो क्षेत्रमा फैलदै थियो । यस्तैबेला मेरी केही पुराना किसान आन्दोलनका नेताहरूसँग सम्पर्क भयो । मैले उनीहरूलाई समेत लिएर सक्रिय विद्यार्थी र किसान मिलाएर ४५ जना जतिको प्रचार दल बनाएँ । यसको मुख्य उद्देश्य भनेको भोडाबाट फटाहा लखेट्ने र जोताहालाई जमिन दिलाउने, स्कूलहरूमा युनियनमा कम्युनिष्टलाई जिताउने कांग्रेस लखेट्ने भन्ने थियो ।

यो प्रचार दलले प्रत्येक शनिवार गाउँगाउँ गएर फटाहाको विरोधमा प्रचार गर्न थाल्यो । स्कूलका विद्यार्थीहरूले कांग्रेस कुट्न थाले । विद्यार्थीलाई सघाउन भोडाबाट किसानहरू जान थाले भने विद्यार्थीहरू भोडामा सुकुम्वासीलाई सघाउन जान थाले । यसरी विद्यार्थी र किसानको बीचमा एउटा दरो मोर्चा बन्यो । तर अर्कोतिर बढ्दै गएको प्रचार-प्रसार र कांग्रेसीसँगको भ्रगडालाई व्यवस्थित गर्ने कुनै स्तरीय कमिटी थिएन । जसको कारण बस, होटल र बाटाघाटा जतासुकै कांग्रेसीहरू कुटाई खान थाले । ग्वालडुब्बा, गौरादह र दमकमा बसमा चेक गर्ने चेकदलहरू थिए र हाटबजारमा कांग्रेस देखासाथ हमला हुन्थ्यो । यो क्रम चर्कदै गयो र ०२८ जेठमा गौरीगञ्ज रक्तपात भीडन्तमा परिणत भयो । त्यहाँ हज्जारौँ मान्छेको बीचमा दोहोरो भीडन्त हुँदा धेरैले कुटाई खाए । बजारमा दशौँ लाखको सामान लुटपाट भयो । अनेरास्ववियुको सर्कुलर बाँड्न आएका सीपी मैनाली पनि लडाईँमा सामेल हुन बाध्य भए । कांग्रेसीहरूको तयारी पनि चर्कै थियो । सीपीको हात भाँचियो । मेरो टाउको फुट्यो । जतासुकै चोट र डामहरू बसे । दंगाफसादपछि हामी बोकाएर गाउँ पुऱ्याइयौँ । अस्पताल भर्ना गराइयौँ । यो ०२५ सालको अन्तिमतिरको कम्युनिष्टहरूसँगको सम्पर्कदेखि गौरगञ्ज आन्दोलनको नेतृत्वपश्चात् घाइते भएर अस्पताल भर्ना हुँदासम्मको मेरो जीवनको खुल्ला आन्दोलनको पाटो थियो । हामीले कुटाई खाएपछि मानिसको आक्रोसको सीमा रहेन । दमक र मधुमल्लादेखि कुलभोडा बैगुनधुरादेखिका दशौँ हजार

मान्छे भाला, बन्दुक, तीरसहित गौरीगञ्ज बजारमाथि जाइलागे । यसलाई फटाहाहरूले जातीय दंगाको रूप दिन खोजे तर यहाँ सतार, राजवंशी, राई, लिम्बू, क्षेत्री, बाहुन सबै जातिका हज्जारौं जनताको उपस्थितिले उनीहरूको त्यो षडयन्त्रलाई धुलोमा मिलाइदियो ।

यो बेलासम्म म कम्युनिष्ट बनिसकेको थिएँ कि थिइँनँ मलाई थाहा छैन । मसँग सम्पर्क गर्न कुनै पार्टीका नेता पनि आएनन् । मैले पनि कसैको खोजी गरिनँ । सायद मेरो उमेर पनि सानो भएकाले होला । मेरो सम्पर्कमा हाइस्कूल पढ्ने कलिला भाइबैनी र खेत खलिहानमा काम गर्ने पाका किसानमात्र थिए । जब गौरीगञ्जको आन्दोलन चर्कियो त्यसपछि मसँग सम्पर्क गर्न नेताहरू आउन थाले । मैले भ्रापामा भेटेका मोहनचन्द्र अधिकारी पनि मेरो सम्पर्क खोज्दै आए र मोरङतिरका अन्यसँग पनि मेरो सम्पर्क भयो ।

सीपी मैनाली र म गौरीगञ्जमा घाइते भएपछि विराटनगर अस्पताल पुऱ्याइयौं र त्यहीँबाट हामी भूमिगत भयौं । विराटनगरमा बासु गिरीको घरमा मोरङका नेताहरू भेट्न आए । कोही पुष्पलालको विरोध गर्थे, कोही मोहनविक्रमको । एकदिन पुष्पलाल जोगवनीमा आएका रहेछन् । नरेश बर्मा नामका पुष्पलालका कार्यकर्ता मकहाँ भेट्न आएर उनले पुष्पलालको बढाई गरेर मनमोहनको आलोचना गरे । यी कुनै पनि नेतासँग मेरो भेट थिएन र कुनचाहिँ असल कम्युनिष्ट हो भन्ने पनि मैले छुट्याउन सकिनँ किनकि उनीहरूबारे मेरो कुनै अध्ययन थिएन । यसैबेला काठमाण्डुबाट मोहनचन्द्र अधिकारी आइपुगे । उनी त्यतिबेला पूर्व कोशीबाट असन्तुष्ट बनेर अलरिगन लागेका रहेछन् । नक्सलपन्थीहरूसँग सम्पर्क गरेर भ्रापालीहरूको अलग्गै गुट बनेको रहेछ । उनले त्यहाँ हामीलाई सबै कुरा बताएर मनमोहन, पुष्पलाल, मोहनविक्रम सबै संशोधनवादी भएको कुरा राखे । सीपी र मलाई तुरून्त भूमिगत भई भ्रापा जान सल्लाह दिए । हामी दुवै भ्रापातिर लाग्यौं र पूर्णरूपले भूमिगत भयौं ।

श्रृङ्गा विद्रोहको कथा

कमल श्रेष्ठ

अमेरिकामा स्वतन्त्रता संग्राम चल्दाखेरि नेपालमा पृथ्वीनारायण शाहको अगुवाइमा एकीकरण अभियान चल्दै थियो । अर्थात् अमेरिकामा प्रजातन्त्रको प्रादुर्भाव हुँदा र पूँजीवादी युगमा प्रवेश गरिसक्दा नेपालमा केन्द्रीय सामन्ती सत्ता कायम हुँदै थियो र निरंकुश जहानिया शासनको गर्भोदान पनि भएको थिएन । नेपाल युगौदेखि कुम्भकर्ण महानिद्रामा मस्त सुतेको थियो । जङ्गबहादुरको उदयपछि नेपाल जहानिया घोर एकतन्त्री हुकुमी शासनतन्त्रको पञ्जामा जकडिन पुग्यो । केन्द्रमा निरंकुश अनुदार शासकहरूको हुकुमी शासन थियो भने, इलाकाहरूमा तिनका प्रतिनिधिहरूले शासन गर्दथे । गाउँमा जिम्मावाल, मुखिया, अमाली, थरी, ताल्लुकदार र भलादमीहरूले शासन गर्दथे । ऐन, कानून, नियम, प्रजातन्त्र, मानवाधिकार, विकासनिर्माण आदिको कुनै मतलब थिएन । विकास भन्नु शासकहरूको ऐस-आराम, मोज-मस्ती र मुलुकको ढुकुटी र स्रोत-साधनको ब्रह्मलूट, प्रजातन्त्र भन्नु शासकहरूको चाकडी र कानून भन्नु तिनीहरूको हुकुम थियो । इलाकीय शासकले केन्द्रीय शासकलाई, गाउँका शासकले इलाकीय शासकलाई रिभाएपछि आफूभन्दा तलकालाई र सर्वसाधारण जनतामाथि जस्तोसुकै अत्याचार गर्न र जस्तोसुकै ब्रह्मलूट गर्न पनि छुट पाउँथे । जनता चुँसम्म गर्न पाउँदैनथे । सामन्तहरूको विरोध गर्नु भनेको जमीनबाट बेदखल हुनु, कुटिनु, पिँटिनु, जेलनेल, ठिँगुरा, चमोट खानु र मारिनु थियो । केन्द्रबाट आउने सनदसवाल, इस्तेहार आदि यिनै ताल्लुकदारकहाँ आउने र सर्वसाधारण जनताले थाहा नपाउने हुँदा, त्यसको फाइदा पनि यिनैले उठाउँथे । राम्रा-राम्रा जमीन यिनैले आफ्ना भाइ, छोरा, नाता-गोता, चाकडीवालहरूका नाममा दर्ता गर्दथे । किसानले मिहिनेत गरेर तयार गरेका मलिला उब्जाउ खेतबारी, दुधालु गाई-भैसी, खसी-बोकाहरू अनेक बहाना, तिकडम, जालभेल, फट्याई र हप्काई-दप्काई गरेर हड्थे । किसानहरूलाई बेठ-बेगारी भनेर विनाज्याला आफ्नो जमीनमा कज्याउँथे । किसानहरूले आफूकहाँ उब्जिएका राम्रा राम्रा चीजहरू 'ओलक' भनेर शासकहरूकहाँ नजराना चढाउनु पर्दथ्यो ।

घोर सामन्ती शोषणको मारमा परेका गुल्मी जिल्लाका श्रृङ्गा र आसपासका 'सातडाँडा' भनिने थुप्रै गाउँ थिए । त्यतिबेला श्रृङ्गा गाउँ धनकुवेरहरू र शोषकहरूको गाउँ भनेर चिनिन्थ्यो । त्यहाँ माथि उल्लेख गरिएका जम्मै कुरा प्रयोग हुन्थे । शोषण चरम अवस्थामा पुगेपछि २००९ सालदेखि २०१३ सालसम्म त्यहाँ ठूलो विद्रोह भएको थियो । शोषणको चरम मारमा परेका किसानहरूले सामन्तहरूका विरोधमा सशस्त्र विद्रोह गरेका थिए । सामन्तहरूका लागि ठूलो समस्या बनेको, त्यो विद्रोह सही नीतिनिर्देशन र राजनैतिक चेतनाको अभावमा आगजनी गर्ने, खेती धुल्याउने, लुटपाट र ब्यक्तिहत्यामा परिणत भएर टुङ्गिएको थियो । जसलाई 'श्रृङ्गा विद्रोह' भनेर भनिन्छ ।

प्रसिद्ध तीर्थस्थल रूरेखेत्र (रिडी)बाट चार कोश उत्तरमा सदरमुकाम तम्घास जाने बाटोमा अवस्थित उत्तर फर्केको उब्जाउ र अत्यन्त रमणीय गाउँ श्रृङ्गा, पौराणिक श्रृङ्गाकृषिको तपोभूमिका रूपमा वर्णन गरिन्छ । अहिलेको बलेटक्सार गा.वि.स.मा पर्ने श्रृङ्गा चुलीमा विभिन्न मठमन्दिर होमखाडी, पोखरी आदिले साक्ष प्रदान गरिरहेका छन् ।

यसै गाउँमा कणेलहरूले आफ्नो मिहिनेत, पौरख र चलाखीले धन सम्पत्ति कमाउँदै गएर कालान्तरमा धनका पर्याय बने । उनीहरूकहाँ टाढा-टाढाबाट ऋण खोज्न आसामीहरू आउँथे । ऋण खोज्ने मान्छेहरू बन्दव्यापार, उद्योगधन्दाको लागि नभएर

छोराछोरीको विवाह गर्न, बेसाहा खान, अर्को साहुको ऋण तिर्न, जग्गाजमीन किन्न जस्ता कामको लागि हुने भएकाले ती आसामीहरूले ऋण तिर्न सक्दैनथे। ब्याज चुलिदै जान्थ्यो र अन्ततोगत्वा तिनीहरूको जग्गा साहुले खाइदिन्थे। त्यसमाथि ठेकी, बेठवेगारी, ओलक आदिको थप भार पनि आसामीहरूलाई पर्दथ्यो। यसरी श्रृङ्गाका कणेलहरू अलेख धनी बन्दै गए।

शाखा सन्तान फेलिने क्रममा कणेलहरूको जनसंख्या बृद्धि हुँदै गयो। कालान्तरमा तिनीहरू तल्ला र उपल्लामा विभाजित भए। तल्ला र उपल्लामा कसले कति धेरै शोषण गर्ने, कसले कति धेरै धन कमाउने, कसले कति धेरै मोजमज्जा गर्ने र कसले कति धेरै हैकम चलाउने भन्ने कुरामा प्रतिस्पर्धा हुन थाल्यो। त्यो प्रतिस्पर्धा कालक्रममा वैरभावमा परिणत भयो। तल्ला कणेलहरूका हातमा ताल्लुकदारी पनि भएकाले उनीहरूको हैकम बढी हुनु सवाभाविकै थियो। त्यसले गर्दा उपल्ला कणेलहरूले आफूहरूलाई हेपिएको अनुभव गर्दथे।

यसैक्रममा उपल्ला कणेल सर्मानन्दका कान्छा छोरा तुल्सीराम निकै जल्दाबल्दा र साहसी निस्क्ये। उनलाई तल्ला कणेलहरूबाट हेपिएको सह्य भएन। उनले तल्ला कणेलहरूबाट ताल्लुकदारी खोस्ने योजना बनाउन थाले। त्यतिबेला गुन्मी, राजा चिरञ्जीवी शाहको विर्ता राज्य थियो। राजा चिरञ्जीवी शाह तुल्सीरामका आसामी थिए। तुल्सीरामले ताल्लुकदारी पाउँ भनी राजा चिरञ्जीवी शाहकहाँ मुद्दा दिए। तुल्सीरामले ताल्लुकदारी नपाउने कुरै भएन। उनले मुद्दा जिते। बाजागाजा, अवीरजात्रा र ठूलो धुमधामका साथ उनले बहाली गरे।

ताल्लुकदार बनेपछि तुल्सीराम मैमत्त बने। धन, यौवन र पावरले गर्दा उनमा उन्माद बढ्दै गयो। उनले धन र पावरले सर्वसाधारण जनताको अपार शोषण र अन्य विरोधी सामन्तहरूको दमन गर्न थाले। उनको पहुँच राजा चिरञ्जीवी शाह, पाल्पाका इलाकीय शासक र काठमाडौँका केन्द्रीय शासकसम्म पुग्यो। उनलाई चुनौती दिनसक्ने कोही भएन। उनले भनेको जे पनि पुनर्नैपर्ने भयो। उदाहरणका लागि उनकी कान्छी श्रीमतीसँगको विवाह र उनका बृद्ध पिताको विवाहको घटना नै काफ़ी हुनेछ।

एकदिन उनी घोडा चढेर आफ्नो दलबलसाथ हर्दिनेटा धरमपानीतिर आसामी उठाउन गएका थिए। गर्मी दिन थियो। मूलबाटोका डिलैडिल बाँसका भाड थिए। उनी घोडाबाट ओर्लेर शितल ठाउँमा विश्राम गरे। नोकरचाकरहरूले बाँसका हाँगा नुगाएर घोडालाई खुवाउन थाले। यतिकैमा बारीको ढिकमाथिबाट आफ्नो बाँसको घाँस खुवाएको विरोधमा एउटी सानी ठिठिले तथानाम गाली गर्न थालिन्। तुल्सीरामले आफूले खुवाएको कुरा बताउँदा पनि उनले गाली गर्न छाडिदिएनन्। तुल्सीराम देख्दै खाइलाग्दा जुगेमुठे तन्नेरी थिए। उनका अगाडि कसैले ठाडो शीर पार्ने हिम्मत गर्दैनथे। उनको यत्रो हैकमा थियो। यति सानी फुच्चीले निडर भएर गाली गर्दा उनी दङ्गै परे। उनले यति साहसी र उदण्ड केटीलाई स्वास्नी नतुल्याई नछोड्ने अटोट गरे। उनले त्यस फुच्चीको घर पत्ता लगाएर सरासर तिनका घर गए। काफले थरका जैसी बाहुनकै छोरी रहिछन्। उनले आफूले विहा गर्नका लागि ती फुच्ची केटीलाई मागे। तुल्सीरामको बचन भैमा भर्न भ्याएको थिएन, काफलेले छोरी दिइहाले। काफलेले उनलाई आफ्नी छोरी दिन पाएकोमा आफूलाई निकै सौभाग्यशाली सम्झे।

तुल्सीरामका पिता सर्मानन्द बृद्धावस्थामा विधुर भए। देवब्रतले आफ्ना पिता राजा सन्तनुको मर्म बुझेर भीष्मप्रतिज्ञा गरेर विवाह गरिदिएभैं आफ्ना बृद्ध पिता सर्मानन्दको ६५ वर्षको उमेरमा आफ्ना माइला दाइ भीमलालकी १३/१४ वर्षकी साली विवाह गरिदिए। तुल्सीराम भीमलालले भनेपछि नाई भन्ने आँट ससुरालीले पनि गर्न सकेनन्। ६५ वर्षको बृद्धलाई आफ्नी फूलको कोपिला जस्ती छोरीलाई सुम्पन बाध्य भए।

यस्ता हैकमका थिए तुल्सीराम कणेल ! उनैका पछि-पछि माइला दाजु भीमलाल कणेल पनि थिए। उनीहरूले सर्वसाधारण जनतामाथि के कस्तो अत्याचार गरेहोलान् ? सहजै अनुमान गर्न सकिन्छ। तुल्सीरामले राजा चिरञ्जीवीकहाँ ताल्लुकदारी पाउन मुद्दा गर्दा, आफ्ना दाजुभाइ पर्ने बेसारे भन्ने भीमलाल कणेललाई पछि मुद्दा जितेपछि ताल्लुकदारी आधा-आधा गर्ने सर्तमा तारेख बोक्ने, वारेस हुने, मुद्दाको सबै खर्च बेहोर्ने र मुद्दासम्बन्धी सबै काम गर्ने काम गराएका थिए। तर मुद्दा जितेपछि बेसारेलाई आधा ताल्लुकदारी दिएनन्। यसबाट बेसारे निकै क्रुद्ध भएका थिए। तुल्सीराम र बेसारेको सम्बन्ध टाँडिँदै गयो। बेसारेले तुल्सीरामको विरोध गर्न थाले। तुल्सीरामले पनि बेसारेलाई अनेक जालभेल गरेर सम्पत्ति खाइदिने र श्रृङ्गामा बस्न नहुने बनाउन षडयन्त्र गर्न थाले। बेसारेलाई श्रृङ्गामा बस्न नहुने भयो।

उता अर्का दाजुभाइ पर्ने हिमे भन्ने हिमलाल कणेल साँढै बलिया, हकी र निडर थिए। उनी वर्मा जाने-आउने गर्थे। उनको गिठे भन्ने ठाउँमा सारै राम्रो खेत थियो। त्यो खेतमाथि तुल्सीरामका आँखा गडेका थिए। सोभो हिसाबले हिमलालले खेत दिने अवस्था थिएन। देश परदेश घुमेको र हक्की स्वभावको हुनाले तुल्सीरामले सजिलै आँटन सकेनन्। त्यो खेत आफ्नो नबनाई नछोड्ने उनको हठ पूरा गर्न उनले हिमलाललाई त्यस ठाउँबाट धपाउने षडयन्त्र गर्न थाले। यसैबीच हिमलाल वर्मा जान हिँडे। हिमलाल हिँडेको अर्को दिन उनका कान्छाबाबुकी छोरी अचानक रहस्यमय ढंगले हराइन्। तुल्सीरामलाई चाहिएकै यही थियो। 'हिमलालले आफ्ना साख्खै कान्छा बाबुकी छोरी आफ्नी बहिनी पर्ने लग्यो' भन्ने हल्ला फिजाएर हिमलालका कान्छाबाबुलाई हाड नाताको मुद्दा दिन लगाए। कान्छाबाबुले मुद्दा दिन नमान्दा तुल्सीरामले उनको भातपानी रोक्का गरिदिए। बाध्य भएर कान्छाबाबुले आफ्नी छोरी आफ्नो साख्खै भतिजो हिमलालले स्याहाच्यो भनेर अदालतमा मुद्दा दिए। त्यो मुद्दा वर्मा गएका हिमलालले थाहा पाएनन्। मुद्दा एकतर्फी फैसला भयो। हिमलाललाई हाडनातामा जेल सजाय तोकियो।

हिमलाल वर्माबाट फर्केर घर आउँदा आफूले थाहै नपाएको विषयमा, आफूले गर्दै नगरेको अपराधमा यति ठूलो सजाय तोकिएको, यति ठूलो कलंक लागेको र यति ठूलो बेइज्जती भएकोमा उनी रिसले आगो भए। आफूलाई यस्तो भयानक समस्यामा फसाउने आफ्ना कान्छावालाई मार्न भनी खुकुरी लिएर हिँडे। कान्छाबा डरले भागेर हुंगा गएर लुके। हिमलाल खोज्दै त्यही पुगे। खाटमनि लुकेका कान्छाबाबुलाई हिमलालले खुकुरीले छफ्काउनै लगेको बेलामा कान्छाबाबुले हात जोडेर थरथर काँदै आफ्नो कुनै कसुर नभएको, तुल्सीरामले बाध्य पारेर मुद्दा दिन लगाएको कुरा गरेपछि हिमलालले कान्छाबाबुलाई माफ दिई वास्तविक कसुरदार तुल्सीरामलाई मार्ने प्रतिज्ञा गरे।

भारतमा अंग्रेजी उपनिवेशवादको विरोधमा भारतीय जनताहरूको स्वतन्त्रता आन्दोलन चर्कै आएपछि त्यसको प्रभाव नेपालमा पनि पर्न थाल्यो । घोर सामन्ती सत्ताको विस्तारमा निरंकुश जहानिया शासनको सिरक ओडेर चिसो, लामो र अँधेरी रातमा मस्त निदाएको नेपालको, छिमेकमा भएको स्वतन्त्रता संग्रामको हलचलले निद्रा खलबलिन थाल्यो । नेपालमा पनि जागरण आउन थाल्यो । नेपालमा पनि राणाशाही विरोधी आन्दोलन सुरु भयो । यसै क्रममा २००७ सालको क्रान्ति सुरु भयो । क्रान्तिकारीहरूले २००७ साल कार्तिक २६ गते थोर्गा र दिगामको कोटमा भण्डा गाडे । दिगामको कोट तुल्सीरामको ताल्लुकभित्र पर्ने भएकोले उनलाई सह्य भएन । सामन्त ताल्लुकदारहरूले देवीको मन्दिर र कोटलाई आफ्ना इष्टदेवी र शक्तिको प्रतीक मान्दथे । त्यस्ता ठाउँमा भण्डा गाड्नु भनेको उनका लागि ठूलो चुनौती हुनगयो । उनले दिगामको कोटको भण्डा उखेलेर पाल्पाका गभर्नरकहाँ लगेर बुझाए ।

यता २००७ सालको मंसिर महिनामा क्रान्तिकारीहरूको टीम खुलारूपमा गुल्मीमा प्रवेश गर्‍यो । त्यस टीमले बलेटक्सारमा भण्डा गाड्यो । दिगाममा गाडिएको भण्डा उखेलेर पाल्पा गभर्नरकहाँ बुझाएको हुनाले तुल्सीराम क्रान्ति विरोधी ठहरिए । अतः क्रान्तिकारीहरूको टीमले तुल्सीरामलाई गिरफ्तार गर्‍यो । उनलाई क्रान्तिकारीहरूको कब्जामा राखियो । उनीमाथि क्रान्ति विरोधी गतिविधि गरेको, जनताको शोषण गरेको आरोप थियो । तीन दिनसम्म उनलाई क्रान्तिकारीहरूको कब्जामा राखेर ठूलो जनभेलाको आयोजना गरियो । उक्त जनभेलामा तुल्सीरामलाई उभ्याएर सबै आरोपहरू सुनाइयो "राणाशाही मुर्दावाद " "जाली फटाहा मुर्दावाद" "प्रजातन्त्र जिन्दावाद" आदि नाराहरू लगाइयो । उनले अनेक बहानावाजी गरेर त्यहाँबाट उम्के । २००८ सालमा उनी गोरखापरिषदको पूर्व रूप गोरखादलको केन्द्रीय संस्थापक सदस्य बने । अब तुल्सीराम सामन्त ताल्लुकदार मात्र नभएर राजनैतिक रूपमै पुनरुत्थानवादी गोरखादलको सदस्यसमेत बने ।

तुल्सीरामको शोषणबाट उम्कन कुनै अड्डा अदालत धाएर कानूनको आधार लिएर सम्भव नै हुँदैनथ्यो । राजा चिरञ्जीवी शाह, पाल्पाका गभर्नर र केन्द्रका राणाहरूसँग सोभै सम्पर्क भएको हुँदा उनीसँग मुद्दा लडेर, उनका विरोधमा उजुर गरेर कतै सुनुवाई हुँदैनथ्यो । त्यसैले उनीहरूका शोषणमा परेका उनीहरूले उठिवास गराएका मानिसहरू शनैः शनैः विरोधमा संगठित हुन थाले ।

हिमे भन्ने हिमलाल र बेसारे भन्ने भीमलालको अगुवाईमा तुल्सीराम र दाजु भीमलालको अत्याचार र शोषणबाट पीडितहरूको श्रृङ्गाको रूपमा एउटा भेला भयो । तुल्सीराम र दाजु भीमलालले ३५ जनालाई लगाइदिएका भुट्टा मुद्दा जाली तमसुक र उनीहरूले खाइदिएका जग्गा फिर्ता नगरेमा उनीहरू दुवैभाइलाई मार्ने घोषणा हिमे बेसारेले गरे । समानन्द, तुल्सीराम र भीमलालकहाँ कोही पनि ऋण माग्नु, ऋण तिर्नु, पुरेत्याई गर्न र अन्य कुनैपनि काम गर्न जान नपाइने, अर्थात् सामाजिक बहिष्कारको घोषणा गरियो । तर उनीहरूको कुनै पनि माग पूरा भएन । त्यसपछि हिमे र बेसारेले सशस्त्र विद्रोह सुरु गरे ।

यसै समयको आसपासमा बलेटक्सार बग्घाको रानीबास क्षेत्रमा एउटा भारतीय सेनाको लाहुरेले भारतीय सेनाको मेशिनगन चोरेर ल्याएको रहेछ । हिमे बेसारेले सशस्त्र विद्रोह सुरु गरेपछि आफ्नो सुरक्षाको लागि तुल्सीरामले त्यो मेशिनगन किनेका रहेछन् । त्यो अबैध हतियार उनीकहाँ छ भन्ने पाल्पा गौडामा उजुर पच्यो । उनी अबैध खरखजाना राखेवापत जेल परे । कैद भुक्तानपछि जेलबाट छुटेर उनले पाल्पा तानसेनमा अवीर जात्रा गरे । उनको अवीर जात्रामा गुल्मी, पाल्पा, अर्घाखाँची र प्यूठानसम्मका उनका समर्थक र सामन्तहरू सामेल भए । अवीर जात्रामा उनको जयजयकार गरियो । अबैध खरखजाना राखेको कसूरमा जेल पर्नु, कैद भुक्तान गरेर जेलबाट बाहिर निस्कंदा ठूलो लडाईँ जितेर आएको दिग्विजयीभैँ जयजयकार गरेर अवीर जात्रा गर्नु, उनको सामन्ती दम्भ थियो । सर्वसाधारण जनता, विद्रोहीहरू र उनका विरोधीहरूका लागि त्यो उनको चुनौती थियो । यसले तुल्सीराम विरोधीहरू, खासगरी हिमे बेसारेहरूलाई भन उतेजित बनायो । उनीहरूले तुल्सीराम भीमलालका विरोधमा जेहाद छेडे । उनीहरूले तुल्सीराम, भीमलाल र उनीहरूका समर्थकहरूका घर जलाउने, भर्खर धान मुखमा लिएका मकैका बोटहरू काटेर सोत्तर पार्ने, रोपाईँ गरेका खेत खोक लगाइदिएर हिलाम्य बनाइदिने, खसीबोका खोरबाट थुतेर काटिदिने गर्न थाले । उनीहरूका अगाडि कोही पनि पर्न सक्दैनथे । तुल्सीराम, भीमलाल र तिनका समर्थकहरूले आफ्ना घरहरू आगो लाग्ने डरले टिनले छाए । घर वरिपरि ठूलठूला पर्खाल लगाएर किल्ला जस्तो बनाए । बाहिरफेरा निस्कंदा १५/२० जना मानिस हतियारसहित लिएर मात्र हिँड्न थाले । २००९ सालमा गुल्मीमा छोटी गौडाको स्थापना भएपछि उनीहरूले माग गरेबमोजिम श्रृङ्गामा सुरक्षाचौकी बस्यो । हिमे बेसारेले सुरक्षा चौकीअगाडिनै आफ्नो क्रियाकलाप जारी राखे । सुरक्षा चौकी रमिते बन्यो । सुरक्षाचौकी राखेर पनि सुरक्षित हुन नसकेपछि तुल्सीराम-भीमलालले पाल्पा तानसेनमा घर किनेर आफ्ना मूल्यवान जिन्सी, नगद र सुन चाँदी लगेर राखे र प्रायः त्यतै बसोबास गर्न थाले । कहिलेकाहीं श्रृङ्गा आउंदा १५/२० जना सशस्त्र दलबलका साथ आउने गर्थे ।

हिमे बेसारेले छापामार तरिकाले काम गर्थे । उनीहरूका आश्रयस्थल हुंगा, दिगाम, थोर्गा, वीरबास, कालीपार र अर्घाखाँचीका विभिन्न ठाउँहरू थिए । त्यहाँका जनताले उनीहरूलाई सुरक्षित राख्दथे । कतिपय प्रजातन्त्रवादी, प्रगतिशील र शोषणविरोधी राजनैतिक व्यक्तिहरूले उनीहरूमाथि सहानुभूति राख्दथे । अर्कोतिर तुल्सीराम-भीमलालबाट दविएर अपमानित बनेका तल्ला भनिने अर्काथरि कणेलहरूले इश्याबस उनीहरूलाई भित्री समर्थन, आर्थिक र हतियारको सहयोग गर्दथे ।

श्रृङ्गादेखि एक कोश पश्चिममा चोएगा कोट पर्दछ । यहाँ अग्लो पहाडको थुम्कोमा छत्रमहाराजको मन्दिर छ । छत्र महाराजसँग भाकल गरेर माग्ने हो भने मनले चिताएको कुरा पाइन्छ भन्ने जन विश्वास छ । भाकल गरेका मानिसहरू टाढा-टाढाबाट यहाँ पूजा गर्न र बली चढाउन आउँछन् । दशैंको पूर्णिमामा यहाँ ठूलो मेला लाग्दछ ।

तुल्सीराम-भीमलालहरूले पनि आफ्नो रोवरवाफ, हैकम प्रदर्शन गर्न यो मेलामा आउने गर्थे । कहिले चिनियाँ च्यान्टा र कहिले तिब्बती शिलिङ् घोडा चढेर अधि पछि हतियारधारी लावालस्कर लिएर उक्त दिन चोएगा कोटमा गएर दिनभरि सराय हेरेर आसामीहरू र चाकडीबाजहरूबाट आफ्नो गुणगान र प्रशस्ती सुनेर, साँभूपख फूलपाती सेलाएपछि लावालस्कर र तामभ्रामसहित घर फर्कन्थे ।

वि.सं.२०११ सालको दशैंको पूर्णिमा पनि सधैँभैँ चोएगा कोटको मेला लिएर आयो । दिउँसोतिर तुल्सीरामको लावालस्कर चोएगातिर हिंडुन तयार भयो । बूढे समानन्दलाई किन हो किन कुनै अनिष्टको आशंकाले घेर्न थालेको थियो । हिमे बेसारेको चुनौती, आतङ्क र तुल्सीराम भीमलालको ज्यान लिने धम्कीका कारण उनलाई बुढेसकालमा पुत्रशोकको भयावह खतराले सताइरहन्थ्यो । उनले छोरा तुल्सीरामलाई चोएगा राम हेर्न नजान भने । तर तुल्सीरामको अहमले किन मान्थ्यो ? वर्ष दिनको दशैंको पूर्णिमामा चोएगाको मेलामा घरमै भएर पनि तुल्सीराम अनुपस्थित हुनु भनेको ठूलो नामर्दी ठहरिन्थ्यो । हिमे बेसारेका डरले तुल्सीराम चोएगा आएनन् भन्ने साँच्चैँ ठूलो गिद्देनी हुन्थ्यो । तुल्सीराम नामर्द हुन चाहँदैनथे । उनी त्यस दिन चोएगा जानुमा अर्को कारण पनि थियो । त्यतिबेला गुल्मीमा भरखर भरखर गौँडा आएको थियो । उनी गुल्मी गौँडाको बडाहाकिम हुन चाहन्थे । बडाहाकिम हुनका लागि धेरै जनताको सहमति भएको कागजमा त्यहाँ भेला भएका मानिसहरूको सहीछाप गराउनु पनि उनको उद्देश्य थियो । आफ्नो पक्षमा धेरै मानिसको सहीछाप गराएर पूर्णिमाको अर्को दिन बडाहाकिम बन्न काठमाडौँ जाने योजना थियो । तसर्थ उनी आफ्नो दलबलसहित चोएगा राम हेर्न गए ।

दिनभरि राम हेरेर फुलपाती सेलाएपछि साँझपख घरतिर फर्के । उनी घोडामाथि थिए । अधिपछि लावालस्कर थियो । काभ्रेपोखरी भन्ने ठाउँको कुइनेटोमा आइपुग्दा घात लगाएर बसेका हिमे बेसारे अचानक प्रकट भए । उनीहरूले तुल्सीरामलाई छातीमा ताकेर गोली हाने । तुल्सीराम घोडाबाट भुइँमा पछारिए । उनका लावालस्कर भागाभाग भए । गोली लागेर रनाहा परेका तुल्सीराम दगुदै नजिकको घरमा गएर ढोकाको आग्लो भाँचेर घरभित्र पसे । घैँटोमा भएको पानी एकै सासमा खाएर भुइँमा ढले । हिमे र बेसारे पिछ्छा गर्दै आएर फेरि प्रहार गरेर मारे ।

तुल्सीरामको हत्यापछि ठूलो आतङ्क फैलियो । तम्घासको सिङ्गे अड्डा उठेर श्रृङ्गा आयो । वरिपरिका गाउँका सम्पूर्ण मानिसहरूलाई बोलाएर “हिमे बेसारेले तुल्सीरामलाई मारेका हुन्” भनेर सर्जमीन गर्न लगाइयो । कतिपय मानिसहरूले ‘नदेखेको कुरामा किटानसाथ कसरी हिमे बेसारेले नै मारेका हुन भन्न सकिन्छ ?’ भनी तर्क राख्दा सरकारी पक्षबाट, ‘किटानसाथ सर्जमीन नगर्नेले अरूकुरा भनेर सर्जमीन गर्न पाइँदैन’ भनेपछि थोर्गाका सबै र बलेटक्सारका अधिकांश मानिसहरूले सर्जमीन नगरेर हिंडे । त्यसपछि दुई वर्षसम्म हिमे बेसारे भूमिगत भए । उनीहरूले कुनै गतिविधि गरेनन् । भीमलाल उनीहरू कतै भागेहोलान् भन्ने अनुमान गरेर अलिकति आश्वस्त पनि भए । त्यस आश्वस्तताले उनलाई अलिकति लापवाह पनि बनायो । तर पूरै सतर्कता अपनाउन भने छाडेका थिएनन् । उनी तानसेनमै बस्ने गर्थे । श्रृङ्गा आउँदा जाँदा हतियारसहित दलबल लिएर नै हिंड्ने गर्थे ।

यसैक्रममा उनी २०१३ साल माघ महिनामा तानसेनबाट श्रृङ्गा आउँदै गर्दा, थोर्गामा पण्डित त्रिलोचन जवालीका घरमा पसेर केही कुराकानी गरे । कुरा गरूञ्जेल आफ्ना अधिपछि हिंड्ने हतियारधारी मानिसहरूलाई ‘खासै खतरा छैन तिमीहरू हिंड्दै गर, म पछि आउँछु’ भनेर हिंडुन लगाए । कुराकानी गर्दा केही विलम्ब भएछ । उनी एकलै घोडामा आउँदै गर्दा थोर्गाको भेमेरे पोखरा भन्ने ठाउँको उकालोमा गङ्गाबहादुर श्रेष्ठको घरको भित्तोमा प्वाल पारेर बन्दुक सोभ्याएर बसेका हिमे बेसारेले गोली हानी भीमलालको हत्या गरे ।

दुवै भाइको हत्यापछि हिमे र बेसारेको प्रतिज्ञा पूरा भयो । उनीहरूलाई सहयोग गर्ने तुल्सीराम भीमलालसँग व्यक्तिगत रीस र डाहा भएका भएका मान्छेहरूका लागि उनीहरू अव प्रयोजनहीन बने । त्यतिमात्र होइन, उनीहरूलाई विभिन्न आशवासन पनि दिइएको थियो । ती आशवासनहरू पूरा गर्नुपर्ने भयो । अन्यथा तुल्सीराम भीमलालतिर सोभिएको बन्दुक आफूहरूतिर पनि सोभिन सक्दथ्यो । आफ्ना दुश्मन समाप्त भएपछि हिमे बेसारेहरू अर्का सामन्तहरूका लागि समस्या बने । उता उनीहरूमाथि चोरी, डकैती, आगजनी र हत्याका मुद्दाहरू थपिँदै गए । हिमलाल हुंगा गएर भूमिगत भएर बस्न थाले । बेसारे अर्घाखाँचीको धातिवाङ्मा कुण्डले भन्ने मान्छेसँग मित लगाएर त्यहीँ भूमिगत भएर बस्न थाले । सरकारले उनीहरूलाई पक्रन सकेन ।

२०१५ सालमा राजा महेन्द्र पश्चिमाञ्चलको भ्रमणमा पाल्पा तानसेनमा आएको बेला तुल्सीराम र भीमलालका छोराहरूले हिमे बेसारेलाई कारबाही गर्न बिन्ती गरे । राजा महेन्द्रबाट “पन्ध्र दिनभित्र पक्रनु” भन्ने हुकूम भयो । हिमलाल हुंगामा पक्राउ परे । हिमलाल पक्राउ परेपछि गुल्मीको सदरमुकाम तम्घास लगेर बयान गराइयो । हिमलालले आफ्नो बयानमा श्रृङ्गा विद्रोहको प्रारम्भमा ज-जसले साथ सहयोग दिने वचन दिई पछि धोखा दिएका थिए, उनीहरू सबैलाई मतियारको रूपमा पोले । त्यसरी पोलिनेहरूमा श्रृङ्गा, हुंगा, चोरकाटे र अर्घाखाँचीका समेत दर्जनौँ परेका थिए । हिमलालको बयानपछि उनलाई तानसेन जेल चलान गरियो । हिमलालका सहयोगी ठाकुर भन्ने भाइसमेतका मानिसहरू फरार भए । उनीहरूको अंश सर्वस्व र जेल सजाय तोकियो ।

उता अर्घाखाँचीको विकट गाउँ धातिवाङ्मा कुण्डले भन्ने मान्छेकहाँ मीत लगाएर भूमिगत बसेका बेसारेलाई शिकार खेल्ने बहानामा जङ्गलमा लगेर पानी खान लागेको बेलामा आफ्नै मीत कुण्डलेले गोली हानेर हत्या गरे । कुण्डलेलाई पक्राउ गरी तम्घास ल्याइयो । २०१८ सालमा पक्राउ परी हिरासतमा रहेको अवस्थामा कुण्डलेको पनि रहस्यमय तरिकाले हत्या भयो ।

७ वर्षको जेल सजायपछि २०२२ सालमा हिमलाल रिहा भए । जेल जीवनकै अवस्थामा हिमलालकी आमाको निधन भएको थियो । आमाको काजक्रिया गर्न बस्ने आफ्नो भन्ने कुनै पनि जायजथा थिएन । सबै लल्ल बिल्ल भएको थियो । आफूले रगतपसनाले सिंचेको खेतवारी अंश सर्वस्व भई अर्केको भएको थियो । उनी त्यही जमीनमा आमाको काजक्रिया गर्न बसे । हिमलालको लागि यो अवस्था भनेको खेल सकिएको खाली मैदानमा एउटा घायल खेलाडी मूर्छित अवस्थाबाट ब्युँभिए जस्तो र अरूको लागि उनी दाहानंग्रा फुक्लिएको बुढोबाघ जस्तो थियो । उपर्युक्त अवस्थामा काजक्रिया बसेकै बेला हिमलाल वेपत्ता भएको र अहिलेसम्म पनि उनको अवस्था अज्ञात छ । यसरी बेसारे र कुण्डलेको हत्या र हिमलालको रहस्यमय पलायनपछि कहिल्यै नखुल्ने रहस्यको पर्दाभित्र श्रृङ्गा विद्रोहको पटाक्षेप भयो ।

२००९ सालदेखि २०१३ सालसम्म श्रृङ्गा विद्रोहको उत्कर्ष काल रहयो । त्यसबेलासम्म गुल्मीमा कम्युनिष्ट पार्टीको गठन भइसकेको थिएन । त्यतिबेलासम्म नेकपाको केन्द्रीय नेतृत्वले दक्षिणपन्थी दिशा लिइसकेको थियो । किसान आन्दोलनलाई समेत

अप्रिय तौरतरिका भन्ने नेकपाको केन्द्रीय नेतृत्वले हिंसात्मक विद्रोहलाई समर्थन गर्ने कुरै थिएन । यस विद्रोहको पनि विरोध गर्‍यो । तसर्थ ४/५ वर्ष चलेको उक्त विद्रोहले राजजनैतिक रूप लिन सकेन । ठूलो जनधनको क्षति भयो । उल्टै एकथरी सामन्तले आफ्ना विरोधी अर्काथरी सामन्तहरूका विरुद्धमा त्यस विद्रोहलाई उपयोग गरे । कतिपयले त आफ्नो अभीष्ट पूरा भएपछि ती विद्रोहीहरूलाई पक्राउने र हत्या गराउने जस्ता जघन्य कामसम्म गरे । यो विद्रोहलाई सामन्ती शोषणविरोधी किसान आन्दोलनमा रूपान्तरण गर्न सकेको भए ठूलो राजनैतिक उपलब्धी हुने थियो ।

भाँडा माभन्ने नोकरबाट राष्ट्रपति

कमल कोइराला

प्रजातन्त्र भनेको “जनताको, जनताद्वारा, जनताको सरकार हो ।” यो सरल शब्दहरूमा सबैले बुझ्ने, संसारका सबै प्रजातन्त्रवादीहरूलाई मन पर्ने परिभाषा अब्राहम लिङ्गनको हो । सयौं वर्षहरूमा प्रजातन्त्रको सयौं परिभाषा सयौं एकसेएक विद्वानहरूद्वारा गरिएको पाउन सकिन्छ । तर यति सरल, सहज, स्पष्ट र सुन्दर लाग्ने लोकप्रिय परिभाषा आजसम्म र अबै अरूले गर्न सकेका छैनन् ।

यो प्रजातन्त्रको परिभाषा अब्राहम लिङ्गनले कुनै राजनीतिक व्याख्या गर्न बनाएको नभई मान्छेहरूले उनले गेटिसवर्गमा दिएको सारै सानो भाषणबाट मान्छेहरूले टिपेर बनाएका हुन् । सयौं वर्ष बितेपनि अब्राहम लिङ्गनको यो सिर्फ दुई मिनेट जतिमात्र लामो भाषण उनको र अमेरिकाको नै अब्ब भन्दा संसारको नै वक्तृत्वकलाको सबैभन्दा सुन्दर नमुनाहरूमध्ये एउटा उत्कृष्ट उदाहरण हो । प्रायः भाषण गर्दा मान्छेहरू भन्दछन्- बोल्ने समय थोरै छ, तर अब्राहम लिङ्गनको यो सिर्फ दुई मिनेट जतिको भाषण एक सय चालीस वर्ष बिते पनि विश्व इतिहासकै सर्वोत्तम वक्तव्यहरूमध्ये एउटा मानिन्छ ।

वास्तवमा गेटिसवर्गमा अमेरिकाको गृहयुद्धमा मारिएका सैनिक र मिलिसियाहरूको सम्झनामा एउटा स्मारक बनाउन आयोजित सभाका प्रमुख वक्ता आफ्नो जमानाका राम्रो भाषण गर्न प्रसिद्ध वक्तव्यकार (ओरेटर) एडवार्ड एभरेट थिए । उनले दुई घण्टा जति लामो बोलिसकेपछि, केही शब्द बोल्न अब्राहम लिङ्गनलाई भनियो । उनले त्यस सभामा साना ठूला गरी एक-एक गन्ती गर्दा पनि अढाई शब्द नाघ्न नसक्ने र उनलाई त्यतिबेला दुई मिनेट जति लागेको वक्तव्य संसारभरि लिङ्गनको गेटिसवर्ग भाषण भनी विश्व प्रसिद्धरूपमा आज पनि छ ।

राष्ट्रपतिको चुनाव दुई पटक जितेर अमेरिकाको सर्वोच्च निर्वाचित शासक भएका अब्राहम लिङ्गनको जन्म १२ फेब्रुअरी सन् १८०९ मा केन्टस्कीको एउटा गाउँको काठले बनेको एककोठे छाप्रोमा भएको थियो ।

“भगवानले सबै मान्छेलाई समान बनाएका हुन्” भनी अमेरिकाको स्वतन्त्रताको घोषणामा लेखिए पनि अब्राहम लिङ्गनको जमानामा अमेरिकामा गोरा दास मालिकहरू अफ्रिकाबाट पशुलाई पक्रेर ल्याएभन्ने काला अफ्रिकनहरूलाई क्रूरबल प्रयोग गरी समाएर पानीजहाजहरूमा ल्याई गाईगोरू, खसी, बाख्रा वा अन्य पशुलाईभन्ने हाटबजारमा लिलाम गरी बेच्दथे । यस्ता अफ्रिकन मान्छे, लिलामीमा किन्ने मान्छेका दास वा कमाराकमारी हुन्थे । मालिकले तिनीहरू र तिनीहरूका सन्तानलाई गाईभैसी बेचेभन्ने अरूलाई बेच्न सक्दथे ।

गरिव परिवारमा जन्मेका अब्राहम लिङ्गनको आमा उनी सात वर्षको हुँदा मरिन् । खेतीपाती र काठ चिर्ने काम गर्ने उनका पिताले अर्को विवाह गरे । तर सात वर्षको आमाविहीन टुहुरो अब्राहम लिङ्गनलाई उनकी कान्छी आमाले धेरै माया गरिन् । उनीहरूको परिवार केन्टस्कीबाट इलोनोइसको न्यूसलेम भन्ने गाउँमा बसाई सन्थो ।

अब्राहम लिङ्गन असाध्य पुस्तकप्रेमी थिए । त्यस जमानामा शहरभन्दा धेरै परका गाउँहरूमा किताब पाइन धेरै गाह्रो थियो । उनी कैयौं पटक गाउँबाट ३२ किलोमिटर पर पर्ने स्टुअर्ट भन्ने वकिल कहाँ पुस्तक पढ्न हिँडेर पुग्दथे ।

कहिलेकाहीँ उनी आफ्नै घरमा पनि पुस्तक ल्याउँथे । तर उनको आर्थिक स्थिति घरमा तेल किनेर बत्ती बालेर पढ्नसक्ने थिएन । त्यसैले उनी गाउँको बजारको बत्तीको खम्बामुनी बसेर पुस्तकहरू पढेर स्टुअर्टकहाँ फर्काएर अर्को पुस्तक लिन जान्थे ।

उनी एकपटक स्टुअर्टकहाँ पुग्दा उनको भाँडा माभन्ने, दाउरा चिर्ने इत्यादि काम गर्ने घरेलु नोकर घर छाडेर हिँडेको रहेछ । अब्राहम लिङ्गनले स्टुअर्टलाई आफूलाई नोकर राख्न भने । यो कुरा सुनेर स्टुअर्टले “तिमीलाई कति तलब दिनुपर्ला ?” भनी सोधे । पढ्नलाई हुरूक्क हुने अब्राहम लिङ्गनले भनेछन्-“मलाई काम गरेको एक पैसा पनि तलब दिनुपर्दैन । तपाईंले पुस्तकहरू पढ्न दिनुस्, त्यही मेरो काम वापतको तलब हुनेछ ।” स्टुअर्टले उनलाई वकालत पढ्न भने ।

यसरी आफैले पढी-पढी आत्मविकास गर्दै गरिब दाउरे सिकर्मीका छोरा अब्राहम लिङ्गन एउटा वकिल बने । २७ वर्षको उमेर पुग्दा उनी एउटा सफल कानून व्यवसायी भए । त्यसपछि उनले ३३ वर्षको उमेरमा मेरिटोड नामक महिलसँग विवाह गरे ।

उनी इलोनोइस प्रान्तको राजनीतिमा भाग लिन थाले र चुनावहरू लडेर प्रान्तीय विधानसभामा पुगे । सन् १८४६ मा उनले अमेरिकाको राष्ट्रिय प्रतिनिधिसभाको चुनाव जिते । तर त्यहाँ कुनै प्रभावकारी भूमिका खेल्न सकेनन् । सन् १८५५ को राष्ट्रिय सिनेटको चुनावमा उनी हारे ।

तर केही समयपछि कालाहरूको दासता समर्थक र दासता विरोधीहरूमाभको विवाद अमेरिकाको राजनीतिको केन्द्रविन्दु बन्न थाल्यो ।

त्यतिबेला अमेरिकाका केही राज्यहरूमा दासता रहिरहने व्यवस्था थियो भने केहीमा थिएन । नयाँ राज्यहरूले चाहे भने दासप्रथा कानुनी बनाउन सक्दछन् भनी डेमोक्रेटिक पार्टीका इलोनोइसबाट निर्वाचित सिनेटर डगलसले प्रस्ताव उठाउँदा अब्राहम लिङ्गन र अरूहरूले त्यसको विरोध गरे । शुरू-शुरूमा अब्राहम लिङ्गन सबै ठाउँ एकै पटक दासप्रथा अन्त गर्दा अमेरिकाको संघ टुट्छ भनी केवल यसको विस्तार र नयाँ राज्यहरूमा बढाउन नपाइने भनी विरोधमा बोल्न थाले । अब्राहम लिङ्गनले राजनीति गर्ने हवीग पार्टीमा मतभेद भयो ।

१८५८ मा लिङ्गनले यस विषयलाई लिई सिनेटको चुनाव लड्दा हारे ।

तर उनले चुनावका दौरान सिनेटर डगलससँग गरेका वादविवादहरूले उनी राष्ट्रियरूपमै दासताविरोधीहरूमाभ एउटा व्यक्तित्वको रूपमा स्थापित भए ।

सबै पार्टीका दासताविरोधीहरूले मिली रिपब्लिकन पार्टीको राष्ट्रिय सम्मेलन गर्दा उनी तेस्रो पटकको छनोटमा राष्ट्रपति पदको चुनावमा उम्मेदवार बनाइने भए । अमेरिकाको इतिहासमा पार्टीबाट अलग नयाँ पार्टी गठित गरी दासताको विरोध गर्दै राष्ट्रपतिको चुनाव जित्ने अब्राहम लिङ्गन पहिलो व्यक्ति भए । सशक्त चार उम्मेदवारमाभ भोट बाँडिँदा उनका विरोधीहरूले कूल मिलाई अठ्ठाइस लाख भोट पाए पनि उनी अठार लाख भोट पाई विजयी भए ।

उनी केवल सार्वजनिक राजनीतिक रूपले मात्र होइन, बाल्यकालदेखि नै आन्तरिक हृदयदेखि नै दासताका विरोधी थिए र मानव समानताका पक्षपाती थिए । अमेरिकामा राष्ट्रपतिको चुनाव जितेपछि पनि केही समयपछि मात्र बहालवाला राष्ट्रपतिलाई शासन सत्ता सुम्पने र नयाँ राष्ट्रपतिको सपथग्रहण हुने संवैधानिक स्थिति छ ।

उनी राष्ट्रपति चुनिनासाथ दासहरूको शोषणमा आर्थिक लाभ देख्ने एघारवटा राज्यहरूले संयुक्त राज्य अमेरिकाबाट अलग हुने घोषणा गरे । तर उनले राष्ट्रपतिको सपथग्रहण गरेपछि दृढतापूर्वक भने- म संघ टुट्न दिन्न र राज्यहरूलाई अलग हुन पनि दिन्न ।

संघलाई एक राख्न अमेरिकामा गृहयुद्ध शुरू भयो । उनले यसरी विद्रोह गर्ने राज्यहरू, जहाँ पहिले दासता कानुनीरूपमा थियो, त्यहाँ दासहरू १ जनवरी १८६३ देखि स्वतन्त्र भएको घोषणा गरिदिए ।

१८६४ मा फेरि राष्ट्रपतिको चुनाव भयो तर यसपटक थोरै अन्तर भए पनि लोकप्रिय मतहरूको बहुमत पनि उनले नै पाए भने निर्वाचक मण्डलमा उनको प्रतिद्वन्दी मेकलेलानले पाएको जम्मा २१ मतको दस गुणाभन्दा बढी २१२ मत पाएर लिङ्गन विजयी भए । पाँच वर्ष जतिको गृहयुद्धपछि १८६५ मा विद्रोही राज्यहरूको संयुक्त सेनाका कमाण्डर इन चिफ रोबर्ट लीले संघीय सेनाका प्रधानसेनापति युलिसिस ग्रान्टसमक्ष आत्मसमर्पण गरे ।

राष्ट्रपति अब्राहम लिङ्गन अमेरिकामा दासप्रथा अन्त गरी विश्व प्रसिद्ध भए ।

तर दोस्रोपटक राष्ट्रपति चुनिएको केही समयपछि अमेरिकाको राजधानी वासिङ्टनको फोर्ड थिएटरमा “हाम्रा अमेरिकन नातेदार” भन्ने नाटक हेर्न गएका बखत त्यस जमानाको एउटा नामी नाटक-कलाकार जोन विलकिस बूथले उनी बसेको सीट पछाडि पुगेर टाउकोमा गोली हान्यो ।

काठको छाप्रोमा जन्मेर अर्काको घरेलु नोकर हुँदै आत्मोन्नति गरेर राष्ट्रपति भई दासप्रथा उन्मूलन गर्ने यस महान् विश्व विख्यात अमेरिकाका राष्ट्रिय विभूतिको १५ अप्रिल १८६५ मा ५४ वर्षको उमेरमा मृत्यु भयो ।

साहित्यकार नेपाल अभिनन्दित

काठमाडौं । प्रगतिशील साहित्यकार तथा नेकपा (एमाले) का स्थायी समिति सदस्य प्रदीप नेपालले साहित्य राजनीतिलाई ठीक लगाउने साँचो भएको बताउनुभएको छ । राष्ट्रिय जनसांस्कृतिक मञ्च, मोरङद्वारा उहाँको सम्मानमा आयोजित अभिनन्दन कार्यक्रममा बोल्दै नेपालले भन्नुभयो-‘जीवनसँग जोडेर लेखिएको साहित्यले मात्र समाजलाई सही मार्गदर्शन गर्नसक्छ ।’

कार्यक्रमका प्रमुख अतिथि तथा मञ्चका अध्यक्ष जे.वी.टुहुरेले सो अवसरमा साहित्यकार नेपाल नेपाली जनताको आवाज र जनसंस्कृतिको पक्षमा निरन्तर लागि रहने व्यक्ति भएको बताउनुभयो। वाणी प्रकाशन, विराटनगरका अध्यक्ष परशु प्रधानले नेपालमा राजनीतिक, साहित्यिक र पत्रकारिताको तीनवटै व्यक्तित्व रहेको बताउनुभयो।

कार्यक्रमका अर्का वक्ता बन्दीविशाल पोखरेलले उहाँमा सिद्धान्त, संगठन र सिर्जनाको संगम रहेको बताउनुभयो भने कथाकार पुण्यप्रसाद खरेलले जस्तोसुकै प्रतिकूल अवस्थालाई चिरेर अगाडि बढ्नसक्ने क्षमता रहेको बताउनुभयो। अर्का समालोचक अनिरुद्ध तिमिल्सिनाले साहित्यकार नेपालको कृतित्व र व्यक्तित्वमाथि चर्चा गर्नुभएको थियो।

उक्त समारोहमा कवि अनिल पौडेल र मञ्चका केन्द्रीय सदस्य खेम नेपालीले पनि बोल्नुभएको थियो। कार्यक्रम मञ्चका मोरङ अध्यक्ष इरान राईको सभापतित्वमा भएको थियो।

द्वन्द्व व्यवस्थापनसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुभव

राजेन्द्र गौतम

मुलुक दशवर्षदेखि हिंसा र प्रतिहिंसाले ग्रस्त छ। उत्पन्न राजनीतिक संकटलाई समयमा समाधान गर्न नसक्दा नयाँ खाले संवैधानिक संकट उत्पन्न भई राज्यसंयन्त्रको पहुँच गाउँबाट शहरमा खुम्चिएको छ। ०४६ सालको जनआन्दोलनको उपलब्धि रूपा प्राप्त बहुदलीय प्रजातन्त्रमाथि सर्वत्र हमला भएको छ। माओवादीका काम-कारवाहीले प्रजातन्त्रवादी शक्तिहरू भूमिकाविहीन बन्दैछन् भने त्यसैको आडमा दक्षिणपन्थी शक्तिहरू सैनिकीकरणको बलमा आफ्नो राजनीतिक वर्चस्व बढाउँदै राज्यसंयन्त्रमा आफ्नो पहल बढाइरहेका छन्। यही अस्थिरताको जगमा टेकेर विदेशी शक्तिहरूको नेपालमा चलखेल बढिरहेको छ। यस्तो विषम परिस्थितिका बीचमा मुलुकका सामु माओवादीका कारण उत्पन्न समस्याको समाधान, सामाजिक द्वन्द्वहरूको समाधान र राज्यको रूपान्तरणको प्रश्न आज ज्वलन्त बनेर अगाडि आएको छ। यी समस्याको संबोधनबिना मुलुकले शान्ति र अग्रगति प्राप्त गर्न सक्दैन। त्यसकारण हामीले मुलुकको यो द्वन्द्वलाई ठीक ढंगले ठीक समयमा संबोधन गर्न सक्नुपर्छ। त्यसका लागि विदेशी द्वन्द्व व्यवस्थापनको अनुभव हाम्रा लागि एउटा महत्वपूर्ण पाठ बन्न सक्छ। तर अहिलेसम्म हामीले विदेशी द्वन्द्व व्यवस्थापनको अनुभवबाट सिक्न सकेका छैनौं। हाम्रो चेतनाको बिको अहिलेसम्म खुल्न सकेको छैन।

चाहे दक्षिण अफ्रिकाको कुरा होस् या ग्वाटेमालाको, माली, आयरल्याण्ड, मोजाम्बिक, फिलिपिन्स, लाइबेरिया आदि कुनै पनि ठाउँको द्वन्द्व व्यवस्थापन हाम्रा लागि प्रेरणाका स्रोत बन्न सकेको छैन। आज दुनियाँका मुलुकमा अनेकन खालका द्वन्द्वहरू भएका छन्। वातावरणीय र प्राकृतिक स्रोतसम्बन्धी द्वन्द्व होस् कि राजनीतिक द्वन्द्व, सामाजिक-आर्थिक द्वन्द्व होस् कि धार्मिक या पृथकतावादी द्वन्द्व या सांगठानिक द्वन्द्व, आतंकवादसँग सम्बन्धित द्वन्द्व, विकाससँग सम्बन्धित द्वन्द्व आदि अनेकन द्वन्द्वका रूप र प्रकृतिहरू छन्। त्यसमध्ये पनि आज दुनियाँका मुलुकमा भएका राजनीतिक, सामाजिक-आर्थिक र धार्मिक द्वन्द्वहरूले द्वन्द्वरत मुलुकहरू क्षतिग्रस्त भएका तथ्यहरू पनि हाम्रासामु छन्। द्वन्द्वलाई समयमा ठीक ढंगले बुझ्ने र छुट्याउन सक्ने हो भने त्यसको समयमा समाधान ठीक ढंगले हुन सक्छ। र, यी द्वन्द्वहरूको समाधानले मुलुकलाई अगाडि बढाउन सक्छन्। दुनियाँका मुलुकहरूमा भएका द्वन्द्वहरूको व्यवस्थापनका केही फलकहरूलाई यहाँ प्रस्तुत गर्नु सान्दर्भिक हुन्छ। यसले हाम्रो मुलुकमा रहेको द्वन्द्वलाई बुझ्न र यसको व्यवस्थापन गर्न महत्वपूर्ण योगदान गर्न सक्छ।

ग्वाटेमाला :- सन् १९५२ मा ग्वाटेमालामा कम्युनिष्ट क्रान्तिकारीहरूको सहयोगमा जननिर्वाचित सरकारको निर्माण भयो। त्यो सरकारले भूमिहीनहरूलाई भूमिपतिहरूको जग्गा वितरण गर्ने निर्णय गरेपछि ग्वाटेमालामा द्वन्द्वको विजारोपण भयो। ग्वाटेमालाको सबभन्दा ठूलो भूमिपतिको फलफूल कम्पनी अमेरिकी स्वामित्वमा रहेकाले भूमिपतिको रक्षा गर्ने नाममा अमेरिकीहरू ग्वाटेमालामा प्रवेश गरे। तत्कालीन विदेशमन्त्री जौन फस्टर दुल्स र अमेरिकी जासूसी संस्था सी.आई.ए. का निर्देशकले ग्वाटेमालामा कम्युनिष्ट खतराको नियन्त्रण गर्ने नाममा होन्डुरसका भाडाका सेना पठायो। र, अमेरिकीहरूले कम्युनिष्टसहितको गुजम्यान सरकार अपदस्थ गरी आफ्नो नियन्त्रण रहने गरी कठपुतली सरकार बनायो। यो सरकार विरोधी, चे ग्वाभाराको सिद्धान्तबाट प्रशिक्षित अमेरिकी हस्तक्षेप विरोधी शक्तिहरू एकजुट भई सन् १९६२ मा सशस्त्र बल गठन गरी विद्रोहको शुरुवात गरे।

त्यही क्रममा सन् १९७२ मा गरीबका गुरिल्ला सेना, सन् १९७९ मा सशस्त्र जनताको क्रान्तिकारी संगठन गठन गरी क्युवा जस्तो देशको सहयोगमा विद्रोह बढिरह्यो। निकारागुवा सान्डानिष्टा नेशनल लिबरेशनको फ्रन्टबाट प्रभावित भई ग्वाटेमालाको विद्रोह अझ सल्कियो। र, सन् १९६८-७९ को बीचमा ५ लाख सहयोगी र ८००० गुरिल्ला परिचालन गरी व्यापक युद्ध छेडियो। सरकारको सेनाले पनि सन् १९८१ मा विद्रोहीको कब्जामा रहेको म्यायान क्षेत्रलाई जनताविहीन बनाउन एक लाख नागरिकहरूको हत्या गर्‍यो। पछि ग्वाटेमालाको क्रिश्चियन प्रजातान्त्रिक पार्टीले शासनभार सम्हालेपछि, “कान्टाडोरा ग्रुप” (मध्य अमेरिकी देशका विदेशमन्त्रीहरूको समूह)को सक्रियतामा ३६ वर्षपछि ग्वाटेमाला द्वन्द्वको व्यवस्थापन गर्न सफल भयो।

दक्षिण अफ्रिका :- तीनसय चालीस वर्ष लामो औपनिवेशिक शासनको विरासतको रूपमा रहेको गोरारूको शासनबाट मुक्त हुन तथा रंग, जाति, नस्लको आधारमा अल्पसंख्यक गोराले शासकहरूको उत्पीडन र दासताबाट मुक्त हुन दक्षिण अफ्रिकी जनताले नेल्सन मण्डेलाको नेतृत्वमा क्रियाशील अफ्रिकी नेशनल कांग्रेस (एएनसी) को एउटा लामो संग्राम पनि अन्ततः युद्धमार्फत् होइन, वार्ताद्वारा नै टुंगिएको थियो। दुनियाँलाई थाहा भएकै विषय हो-सन् १९२३ देखि अविरोध संघर्ष गरिरहेको अफ्रिकी नेशनल कांग्रेस सन् १९८० मा आइपुग्दा जीत र हार दुवै नहुने अवस्थामा आइपुग्यो। गोराले शासनविरुद्धको यति लामो संघर्षले पनि अन्ततः वार्ता र सहमतिबाटै विकास निकाल्न बाध्य हुनुपर्‍यो। सन् १९८० देखि तत्कालीन गोराले सरकार र अफ्रिकी नेशनल कांग्रेसबीचमा अनेकन खालका गोप्य वार्ताहरू भए। यही क्रममा सन् १९८८ मा भएको राष्ट्रपतिको निर्वाचनमा नेशनल पार्टी (एनपी) का एफ.डब्ल्यू डी क्लार्क दक्षिण अफ्रिकाको राष्ट्रपति निर्वाचित भए। अफ्रिकी नेशनल कांग्रेसको नेतृत्वमा गरिएको मोर्चाबन्दी अन्तर्गत नै १९८९ मा “मास डेमोक्रेटिक मुभमेन्ट”को ठूलो भेला बोलाई वार्ताको पूर्वसर्त प्रस्तुत गरिएको थियो। जसरी आज माओवादीले वार्ताका लागि पूर्वसर्त राख्ने गर्दछन्। यसको प्रतिउत्तरमा राष्ट्रपति डी क्लार्कले सन् १९९० मा नेल्सन मण्डेलालागायत विपक्षी नेताहरूलाई रिहाई गर्ने, पार्टीमाथिको प्रतिबन्ध फुकुवा गर्ने र वार्ताको लागि आहवान गरे। यस घटनाले अफ्रिकी नेशनल कांग्रेस र गोराले सरकारका बीचमा वार्ताको वातावरण तयार भयो। एएनसीले आफू र बाहिरका थुप्रै

घटकहरूसँग सल्लाह गरी अगाडिका वार्तामा मध्यस्थकर्ता नराख्ने प्रस्ताव अगाडि साऱ्यो । कंग्रेसका सामु मध्यस्थकर्ता राखेर गरिएका जिम्बाब्वे र नामिबियाका असफल वार्ता प्रसंगहरू ज्यूँदा प्रमाणका रूपमा उपस्थित थिए । नेशनल पार्टीको सरकार र एएनसीका प्रतिनिधिका बीचमा भएका अनेकौं चरणका गोप्य र खुल्ला वार्ताले एउटा नयाँखाले वातावरण बनिसकेको अवस्था थियो । र, त्यसपछि सन् १९९० को फ्रेब्रुअरीको लगत्तै मुख्य-मुख्य पार्टीहरूसँग वार्तापूर्व नै कुराकानी गर्ने, रंगभेदीवादी राज्यबाट संक्रमण गर्न सत्ता-साम्भेदारी गर्ने र सरकार गठन गर्ने र अन्ततः संविधानसभाबाट नयाँ संविधान निर्माण गरी रंग, नस्ल र जातिभेदरहित संविधानसहितको नयाँ राज्यको संरचना गर्ने कुरा तय भइसकेको थियो । त्यसका लागि नागरिक समाजको अगुवाईमा १९९१ मा भएको “राष्ट्रिय शान्ति सम्झौता” एउटा महत्वपूर्ण कदम थियो । यसैको आधारमा सन् १९९१ मे महिनामा सबै पार्टी र नागरिक संगठनहरूको शान्ति सम्मेलनको आयोजना गरियो । र, सबैले हिंसाको कारण खोतल्ने प्रयत्न गरे । र, यसैको निरन्तरताको लागि त्यसै वर्षको जुन महिनाको अन्त्यतिर अर्को शान्ति सम्मेलनको आयोजना गरियो । यस सम्मेलनले ५ वटा कार्यदलहरू गठन गरी आम सहमतिका प्रस्तावहरू तयार गर्न जिम्मेवारी दिएको थियो । त्यसमा निम्न कुराहरू समावेश गरिएका थिए:

- क. राजनीतिक पार्टीका लागि आचारसंहिता ।
- ख. सुरक्षाफौजका लागि अचारसंहिता ।
- ग. सामाजिक-आर्थिक विकास ।
- घ. आचारसंहिताको पालना र अनुगमन ।
- ङ. प्रक्रिया, सेक्रेटारियट र मेडियालाई संबोधन आदि ।
- क. राजनीतिक पार्टीका लागि आचारसंहिता ।
- ख. सुरक्षाफौजका लागि अचारसंहिता ।
- ग. सामाजिक आर्थिक विकास ।
- घ. आचारसंहिताको पालना र अनुगमन ।
- ङ. प्रक्रिया, सेक्रेटारियट र मेडियालाई संबोधन आदि ।

यी प्रस्तावमाथिको लामो छलफल र बहसपछि १४ सेप्टेम्बर १९९१ मा उच्चस्तरीय राष्ट्रिय शान्ति सम्मेलन आयोजना गरियो । के यी प्रक्रिया र तरिकाहरू नेपालीका लागि कामयावी हुँदैनन् । यसले एउटा “राष्ट्रिय शान्ति सम्झौता” नामको दस्तावेज अगाडि साऱ्यो । यो शान्ति सम्झौता नै शान्तिवार्ता प्रक्रियाको एउटा महत्वपूर्ण कोशेढुंगा सावित भयो । त्यसपछि दक्षिण अफ्रिकामा राष्ट्रिय शान्ति सम्झौताको निर्माणपछि सत्तापक्ष र राजनीतिक पार्टीहरूका बीचमा बहुदलीय वार्ता प्रारम्भ भयो । त्यस बहुदलीय वार्ताका मुख्य मुख्य उद्देश्य र सरोकारहरू निम्नानुसार रहेका थिए ।

- क) संक्रमणकालीन सरकारका नीतिहरूको निर्माण ।
- ख) नयाँ संविधानको सिद्धान्त (संवैधानिक सिद्धान्त) ।
- ग) संविधानसभाको चुनाव ।

पटक-पटकको प्रयत्नपछि सन् १९९१ को नोभेम्बरमा बहुदलीय संवैधानिक सम्मेलन भयो । यसलाई Convention for a Democratic South Africa (CODESA) भनियो । कोडेसा भङ्ग भएपछि त्यसलाई Multi-Party Negotiating process (MPNP) नामाकरण गरियो ।

पछि अन्ततः २० डिसेम्बर १९९१ मा १९ वटा पार्टीहरूमा २३८ जना प्रतिनिधिका साथ एक हजार राष्ट्रिय-अन्तर्राष्ट्रिय पर्यवेक्षकहरूसहित कोडेसाको औपचारिक सम्मेलन भयो । सम्मेलनले वार्ताद्वारा द्वन्द्वको निकास खोज्ने निर्णय गर्‍यो । सम्मेलनले आफ्नो घोषणापत्रमा एकीकृत, रंगभेदविहीन, लिंगभेदविहीन, बहुदलीय लोकतन्त्रका लागि शान्तिवार्ता सार्थक र परिणाममुखी बनाउने कुरा उल्लेख गर्‍यो । यसका लागि सम्मेलनले ५ वटा कार्यदल र एउटा व्यवस्थापन समिति निर्माण गर्‍यो । त्यसले आफ्नो कार्यक्षेत्र समेत तोकेको थियो । कार्यक्षेत्र निम्नानुसार छुट्याइएको थियो ।

- क) राजनीतिक गतिविधि स्वतन्त्र रूपमा संचालन गर्न पाउने वातावरणको सिर्जना ।
- ख) संविधानका सिद्धान्तहरूको निर्माण ।
- ग) संक्रमणकालीन व्यवस्थापन
- घ) ‘स्वतन्त्र होमल्याण्ड’ राज्यहरूको भविष्य ।
- ङ) समय-सीमा र क्रियान्वयन

लामो गृहकार्यपछि कार्यदलहरूले आ-आफ्ना अन्तरिम प्रस्तावहरू कोडेसाको बैठकमा पेश गरे । यसले नयाँ खालको सहमतिको वाटो खोल्‍यो । तर १९९२ मा आइपुग्दा कोडेसामाथि चौतर्फी हमला भयो । कोडेसाको दोस्रो सम्मेलन असफल भयो । त्यसपछि अफ्रिकी नेशनल कंग्रेसले आफ्ना ८५ वटा युनियनहरू, राजनीतिक, धार्मिक र विद्यार्थी संगठनहरूसँग सरसल्लाह गरी जनप्रदर्शन गर्‍यो । यही बीचमा वाइयातोङ्ग क्षेत्रमा अफ्रिकी नेशनल कंग्रेसका ४९ जना कार्यकर्ताको हत्या भयो । कंग्रेसले यो हत्याको दोष राष्ट्रपतिलाई लगायो । वार्ता प्रक्रिया अवरुद्ध भयो । यहीबीचमा ५० सदस्यीय राष्ट्रसंघीय पर्यवेक्षण टोली गठन गर्ने र राष्ट्रिय शान्ति सम्झौताको समर्थन गर्ने काम भयो । तर अन्ततः राष्ट्रपति क्लार्क र नेल्सन मण्डेलाबीचमा पटक-पटक स्मृतिपत्रमा हस्ताक्षरहरू भए । त्यसपछि पुनः द्विपक्षीय संवाद शुरू भयो । सन् १९९२ को अगस्टमा द्विपक्षीय सम्पर्क विन्दु कायम भयो । यसले राम्ररी काम गरेपछि सन् १९९२ को २६ सेप्टेम्बर मण्डेला र डि क्लार्कबीच शिखर सम्मेलन भयो । दुवै नेताले -“रिकर्ड अफ अण्डरस्ट्याण्डिङ”मा हस्ताक्षर गरे । त्यसैको समझदारीअनुरूप नयाँ लोकतान्त्रिक राज्य निर्माणका लागि बहुदलीय वार्ता गर्ने र संविधानसभाको निर्वाचन मार्फत् नयाँ संविधान निर्माण गरी लेकतान्त्रिक दक्षिण अफ्रिकाको निर्माण भयो । यो नेपालीका लागि पठनयोग्य, मननयोग्य र अनुकरणयोग्य एउटा नयाँ पाठ हो भन्ने लाग्दछ ।

उत्तरी आयरल्याण्ड :- उत्तरी आयरल्याण्ड बाह्रौं शताब्दीदेखि बेलायती प्रभाव र नियन्त्रणमा थियो । तर सन् १९१६ मा इष्टरको बेला आइरिसले आयरल्याण्डलाई स्वतन्त्र राष्ट्र बनाउने माग गरे । त्यसपछि बेलायती र उत्तरी आयरल्याण्डबीचको द्वन्द्वले उग्ररूप लियो । र, सन् १९२१ को राष्ट्रिय विद्रोहपश्चात् एड्लो-आइरिस सम्झौता भई आयरल्याण्ड स्वतन्त्र राज्य बन्यो । तर, धार्मिक आधारमा विभाजित उत्तरी आयरल्याण्डको प्रोटेस्ट्यान्ट समुदायले बेलायतकै अङ्ग भएर बस्ने इच्छा देखायो । आयरल्याण्डको क्याथोलिक समुदायको बोलवालामा जान चाहेंन । त्यसरी आयरल्याण्डको केही भाग बेलायतसँगै बस्ने र उत्तरी आयरल्याण्ड स्वतन्त्र बन्यो । बेलायती र आइरिसका बीचमा अझ द्वन्द्व बढेर गयो । मूलतः क्रिश्चियन धर्मभित्र रहेको प्रोटेस्टोटीज्म र क्याथोलिज्म भन्ने धार्मिक विभाजनयुक्त विश्वास र यिनै धार्मिक विश्वास बोकेका समूहहरूले एकले अर्कोलाई सखाप पार्ने नीति नै उत्तर आयरल्याण्डको समस्याको जरो हो ।

पछि आएर सन् १९४० को दशकमा आइरिस रिपब्लिकन आर्मी (आई.आर.ए.) ले व्यापक अभियान संचालन गर्‍यो। यसवापत ठूलो संख्यामा उनीहरू गिरफ्तारसमेत भए। सन् १९६८ मा पहिलोपल्ट उत्तरी आयरल्याण्ड नागरिक अधिकार संघ गठन गरी मार्च प्रारम्भ गरियो। त्यहाँको तत्कालीन सरकारी सुरक्षा शक्ति आर.यु.सी.ले मार्चका सहभागीलाई दबायो। सन् १९६९ मा बम हानेर त्यसको दोष आई.आर.ए. लाई लगाइयो। यस घटनामा तत्कालीन प्रधानमन्त्रीले राजीनामासमेत दिनुपर्‍यो। पछि सन् १९७० मा आई.आर.ए. पनि विभाजित हुन पुग्यो। सन् १९७१ मा स्थिति अझ भड्कियो। आयरल्याण्डमा द्वन्द्व अझ चर्कियो। आई.आर.ए. ले शंखलाबद्ध बम आक्रमण गर्‍यो। १३ जनवरी १९७२ मा आयरल्याण्डबासीहरू, 'शान्ति: नागरिक अधिकार'का नाममा मोर्चामा उत्रिए। त्यही समयमा लण्डन डेरी भन्ने ठाउँमा बेलायती सरकारले १४ जना आइरिसहरूलाई छातीमा गोली हानी हत्या गर्‍यो। उक्त दिन आज पनि "ब्लडी सण्डे" नामले परिचित छ। त्यसरी नै त्यसै वर्षको जुलाई २१ का दिन आई.आर.ए. ले ७५ मिनेटको बीचमा २२ वटा बम पडकायो। र, नौ जनाको ज्यान लियो। त्यो "ब्लडी फ्राइडे" को नामले चिनिन्छ। सन् १९७३ को मार्चमा भएको जनमत संग्रह, उत्तरी आयरल्याण्डको घोषणा, त्यसमा समानुपातिक प्रतिनिधित्व र जुलाईमा भएको पहिलो चुनावबाट सत्ता सभ्भेदारीको कार्यकारी बनाउने घोषणा गरियो। बेलायती र आइरिस सरकारका बीचमा सम्झौता भई शक्ति बाँडफाँड कार्यकारी अवधारणा स्वीकार गर्ने काम भयो। सन् १९८२ को अप्रिलदेखि आयरल्याण्ड एसेम्ब्लीलाई विस्तारै शक्ति हस्तान्तरण, सन् १९८२ मा आयरल्याण्ड संघको गठन भयो। सो फोरमले ३ वटा विकल्प प्रस्तुत गर्दै द्वन्द्वको व्यवस्थापन गर्ने प्रयास अगाडि साऱ्यो। तर, बेलायतले सो कुरा मानेन। सन् १९८४ मा आई.आर.ए. द्वारा बेलायती प्रधानमन्त्रीमाथि बम प्रहारको प्रयास असफल भयो। यही क्रममा सन् १९९० मा मार्गरेट थ्याचरको पतन भयो। नरमपन्थी जोन मेजरको बेलायती राजनीतिमा प्रादुर्भाव भयो। त्यसपछि बेलायती र आयरल्याण्डको बीचमा विभिन्न तहमा वार्ता भयो। सन् १९९२ मा आइरिस मिलीजुली सरकारको पतन भएपछि पुनः नयाँ समस्या देखापर्‍यो। पछि सन् १९९३ मा बेलायती प्रधानमन्त्री जोन मेजर र आइरिस प्रधानमन्त्री अल्बर्ट रेनोल्ड बीच सेनफेनसँग वार्ता हुने सहमति कायम भयो। जुन "डाउनडि स्ट्रीट घोषणा"ले चर्चित छ। सन् १९७४ मा सिनफेनमाथि लगाइएको प्रतिबन्ध हटाइयो।

डिक्लेरेसन डाउनडि स्ट्रीट सिनफेनले बेलायती सरकारसमक्ष विविध प्रश्नहरू उठाएको थियो। बेलायतले ती प्रश्नको २१ पेज लामो दस्तावेज मार्फत उत्तर दियो। त्यसपछि ३१ अगस्ट १९९४ मा आई.आर.ए.ले सैनिक आक्रमण बन्द गर्ने घोषणा गर्‍यो भने बेलायती सरकारले सिनफेनसँग वार्ता गर्ने घोषणा गर्‍यो। र, १९९४ को डिसेम्बरमा सिनफेन र बेलायती सरकारबीच वार्ता भयो। अमेरिकी राष्ट्रपति बिल क्लिन्टनले जर्जमिचेललाई उत्तरी आयरल्याण्डका लागि विशेष सल्लाहकार नियुक्त गरे। र, आयरल्याण्डमा पनि जोन ब्रुटनको नेतृत्वमा नयाँ सरकार बनी शान्ति प्रक्रिया अगाडि बढ्यो। बारम्बारको प्रयत्नपछि २३ वर्षपछि सन् १९९५ को मे-जुन महिनामा बेलायती सरकार र सिनफेनबीच मन्त्रीस्तरीय पहिलो वार्ता भयो।

तर, सन् १९९७ मे-जुनमा बेलायतमा लेबर पार्टीले चुनाव जित्यो। त्यसका नेता टोनी ब्लेयर बेलायतको प्रधानमन्त्री भए। त्यसपछि उत्तर आयरल्याण्डको राजनीतिक स्थिति नयाँ तरिकाबाट अगाडि बढ्यो। लामो प्रयत्नपछि बहुपक्षीय वार्ताले १० अप्रिल १९९८ मा बेलफास्ट सम्झौता गर्‍यो। जसलाई शुभशुक्रवार सम्झौताका नामले चिन्ने गरिन्छ। जुलाई १९९९ मा पुनः आयरल्याण्ड र बेलायत सरकारबीच अमेरिकी सिनेटरको उपस्थितिमा अर्को बैठक सम्पन्न भयो। बेलफास्ट सम्झौताको पुनरावलोकन गर्ने सहमति बन्यो। त्यसपछि शक्ति बाँडफाँड अनुसार सरकारको गठन गरियो, १० जना मन्त्रीहरू नियुक्त भए। र, २५ वर्षपछि बेलायती दुवै संसदले उत्तर आयरल्याण्ड एक्ट १९९८ अनुरूप वेष्टमिनिस्टरमा रहेको शक्ति उत्तरी आयरल्याण्ड एसेम्ब्लीलाई हस्तान्तरण गर्‍यो। लामो समयदेखि चलेको बेलायत र आयरल्याण्डबीचको द्वन्द्व अन्ततः व्यवस्थापन भयो।

यसरी नै सन् १९७४ मा पोर्चुगलको उपनिवेशबाट मुक्त भएपछि, मोजाम्बिकमा शुरू भएको द्वन्द्व राजनैतिक शक्तिहरूको सुभ्रबुक्त र नागरिक समाजको सक्रियतामा ४ अक्टोबर १९९२ मा सम्झौताद्वारा समस्याको समाधान गरियो। त्यसैगरी फिलिपिन्सको मिन्दनाव क्षेत्रमा अमेरिकी साम्राज्यले विजारोपण गरेको द्वन्द्व समाधानको लागि भएका प्रयासहरूमा नागरिकहरूले शान्तिक्षेत्रको घोषणा मात्र गरेनन्, शान्तिका लागि ६ वटा वाटाहरू भन्ने कार्यक्रम नै अगाडि ल्याए। राष्ट्रिय युनिफिकेसन कमिसन सल्लाहकार समिति, मोरो नागरिक समाज, शान्ति अभियान समूह, शान्ति जनकालत समूहहरू खडा गरी वार्ताको लागि ठूलो दबाव सिर्जना भयो। त्यसरी नै लाइबेरियामा पनि सन् १९८९ देखि शुरू भएको द्वन्द्व समाधानको लागि पनि लाइबेरियन इन्टर फेथ मेडिएसन समिति, युद्धविराम अनुगमन समिति, लाइबेरियाको साथी जस्ता समूहहरू गठन भई शान्तिको लागि पहल गरियो।

नेपालमा भने राजनीतिक दल, धार्मिक, शैक्षिक र मानवाधिकारवादीहरूले एउटा मूर्त र ठोस साभ्भा प्रस्ताव अगाडि सारेर नयाँ विकल्प दिन सकिरहेका छैनन्। नेपालले माथि उल्लेखित यस्ता महत्वपूर्ण अनुभवबाट शिक्षा लिएर माओवादी समस्याको उचित निदान, सामाजिक-आर्थिक द्वन्द्वहरूको समाधान खोज्न सक्नुपर्दछ। वास्तवमा नेपाली द्वन्द्वको सही रूपान्तरण गर्ने हो भने शान्ति प्रक्रियामा व्यापक जनसहभागिता र विश्वासको वातावरण बनाउनुपर्दछ। गाउँगाउँमा शान्ति स्वयंसेवक परिचालन गर्ने, शान्ति समिति बनाउने र शान्तिलाई सहयोग पुग्ने दबाव कार्यक्रमहरू आयोजना गर्ने, राजनीतिक दलहरूले पनि मातहत सबै संरचना, समिति र इकाईहरूलाई शान्ति समितिका रूपमा काम गर्न र परिचालन गर्न सक्नुपर्दछ। विश्वासको वातावरण नबनेसम्म वार्ता सफल हुन नसक्ने हुँदा विश्वासको वातावरण बनाउन व्यापक संवादको शुरूवात गर्ने र राज्य र माओवादी दुवै पक्षबाट भइरहेका हिंसात्मक क्रियाकलापको विरोधमा आवाज उठाउन नागरिक समाज एकढिक्का हुन जरूरी छ। यदि हामी साँच्चै द्वन्द्व रूपान्तरण र शान्ति प्रक्रियाप्रति प्रतिबद्ध हुने हो भने हामीले यो आधारभूत मान्यतालाई स्वीकार गर्नुपर्दछ। द्वन्द्व समाधानमा संवादको सर्वोच्चतालाई आत्मसात गर्दै अगाडि बढ्न सक्नुपर्दछ। त्यसले मात्रै यथार्थमा द्वन्द्वको रूपान्तरण र शान्तिको स्थापना गर्न सक्दछ। त्यसका लागि अखिलम्व द्विपक्षीय गर्ने भनिएको वार्तालाई बहुदलीय र बहुपक्षीय बनाउनुपर्दछ। मूलतः त्यसका लागि युद्धरत पक्षका बीचमा एउटा न्यूनतम सहमति हुन जरूरी छ। सहअस्तित्वको सिद्धान्तमा सहमति, सार्वभौमसत्ता, राजकीय सत्ता जनतामा रहेको बहुदलीय प्रजातान्त्रिक शासन प्रणालीमा सहमति, ठूला अग्रगामी राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक सुधार र परिवर्तनमा सहमति र राष्ट्रिय एकता, अखण्डता, सार्वभौमसत्ता र राष्ट्रिय हितहरूको सवालमा न्यूनतम सहमति हुनुपर्दछ। यसले मात्र हामीलाई समस्या समाधानका लागि सन्निकट पुऱ्याउँदछ।

प्रतिगमनको पूर्ण अन्त्य, माओवादीका कारण उत्पन्न समस्याको समाधान, सामाजिक द्वन्द्वको निरूपण, राज्यको पुनर्संरचना आज राष्ट्रले भोग्नु परिरहेका प्रमुख समस्याहरू हुन्। यी समस्यालाई ठीक ढंगले निरूपण गर्नका लागि राजनीतिक शक्तिहरूलाई शक्ति सन्तुलनका हिसाबमा संविधान निर्माण र राज्य संचालनमा उपयुक्त भूमिका दिएर अगाडि बढ्नुपर्दछ। त्यसका लागि नयाँ संविधानको निर्माण अत्यन्त जरूरी भइसकेको छ।

अक्टोभियो पाज

वासुदेव अधिकारी

“मे किसको वा ल्याटिन अमेरिकी देशहरूलाई सबभन्दा पहिलो तीनवटा कुरा गर्नुपर्ने आवश्यकता छ। त्यसमा पहिलो कुरा हो प्रजातन्त्र। हामीकोमा प्रजातन्त्र छैन। यसकारण पहिले प्रजातन्त्र आउनुपर्‍यो। दोस्रो, आर्थिक सुधार। यसक्रममा पहिले पहिले जनताले निकै दुःख पाउन सक्छन्। खासगरी किसानको दुःख चाहिँ हरण गरिहाल्नुपर्छ। तेस्रो कुरा, नैतिक र सांस्कृतिक हो। मेक्सिकोको यो पक्षको जाँच पहिले नै राम्ररी हुनुपर्छ।”

विश्वविख्यात कवि, निबन्धकार, आलोचक अक्टोभियो पाजले सन् १९९० को नोबल साहित्य पुरस्कार घोषणा भएपछि आफ्नो मातृभूमि मेक्सिकोबारे संवेदित हुँदै “न्यूजविक” मार्फत् प्रतिक्रिया व्यक्त गरेका थिए।

१९९८ अप्रिलमा पाजको निधन भयो ८४ वर्षको उमेरमा। पाज किताबै किताबको बीचमा जन्मिएका व्यक्ति हुन्। क्रान्तिकारी परिवारको उत्तराधिकारी। उनका हजुरबुवा लेखक थिए, किताबप्रेमी थिए, सम्पादक, वकिल थिए र थिए फ्रान्सविरोधी लडाइँका योद्धा। बाबु सन् १९१०-२० को क्रान्तिका किसान नेता इमिलियानो जापाताका सचिव र पछि जापाता क्रान्तिकारी सेनाको अमेरिकी कूटनीतिक प्रतिनिधि थिए। सन् १९१९ मा जापाताको हत्यापछि पाज परिवार लस एन्जेलेस निर्वासनमा गई पुनः मेक्सिको फर्क्यो। उनको विगत क्रान्तिकारी रह्यो। चिन्तनमा वामपन्थी भुकाव। उनी नेशनल अटोमोमस युनिभर्सिटीको मार्क्सवादी विद्यार्थी गतिविधिमा क्रियाशील रहे।

अक्टोभियो पाजले कविता लेख्न थाले। उनले १६ वर्षको उमेरमा कविता छपाए, एकवर्षपछि निबन्ध। त्यतिखेर ल्याटिन अमेरिकामा मार्क्सवादको प्रभाव गहिरो थियो। पाज त्यसबाट अछुतो रहन सकेनन्। २० वर्षको उमेरमा उनले कविताको पाण्डुलिपि चिलियन कवि पाब्लो नेरूदालाई देखाए। पाब्लोले अक्टोभियो पाजसित असंख्य संभावना देखि उनलाई प्रकाशन र समालोचनामार्फत् पर्याप्त प्रेरणा प्रदान गरे। पाब्लो नेरूदाले स्पेनीगृहयुद्धको अनुभव हासिल गर्न र त्यहाँका न्यायपूर्ण आन्दोलनलाई सघाउन फासिवादविरोधी लेखकहरूलाई भेला गर्ने क्रममा पाजलाई स्पेनमा आमन्त्रण गरेअनुरूप पाज त्यहाँ पुगे। त्यसक्रममा पाजले वामपन्थी लेखकहरू लोर्का, आन्द्रे माल्त्राउक्स, आन्द्रे गिदे, स्टेफेन स्पेन्डर आदिसित सम्पर्क बढाए।

स्पेनमा रहँदै उनको मार्क्सवादीहरूसितको दूरी बिस्तारै बढ्न थाल्यो। कतिपय मामिलामा उनी नेरूदा, लोर्काको आलोचक बन्न थाले। टी.एस. इलियटको द वेस्ट ल्याण्ड, जोन पर्सीको आनावेस र आन्द्रे बेटनको लाभुर फुको गहिरो प्रभाव परी अतिथार्थवाद तथा विम्बवादतिर लहरिन पुगे। दोस्रो विश्वयुद्धको समाप्ति र स्टालिनको वर्चस्व रहेको मार्क्सवादी क्याम्पमा सोभियत मोडलको एकधिकारवादी राज्यसंरचनाको विरोध गरी बहुलताको आवाज उठाए पाजले।

अक्टोभियो पाज सोसल डेमोक्रेट भन्थे- आफूलाई। उनी मेक्सिकोको इतिहास र परम्परा, युरोप, अमेरिकाको आधुनिकता एवं प्रगतिशीलता र एशियाको कला एवं दर्शनको अपूर्व संगम हुन्। बुद्ध एवं ताओवादसित परिचित र निकट बन्दै पाजले जीवनको नयाँ मूल्यबोध गरेका थिए। उनले पाश्चात्य चिन्तनमा प्रचलित निर्वैयक्तिकतालाई बुद्ध दर्शनको गहिराइबाट अर्जन गरेका थिए। पाजले कूटनीतिक सेवामा रहेर फ्रान्स, जापान, अमेरिका, भारत आदि देशमा काम गरे। फ्रान्समा रहँदाको उपलब्धि थियो-सार्त्र, कामु, ब्रेटन आदिसितको सामीप्यता र प्रभाव। अति यथार्थवादतिरको लगाव एवं आशक्तिले उनलाई नयाँ ऊर्जा प्रदान गरेको थियो। सन् १९६२-६८ को भारत बसाइमा बुद्ध दर्शन, संस्कृत, साहित्य, पूर्वीय दर्शन एवं कलाको गम्भीर अध्ययन गर्न पाए उनले। अर्थात्, समाज अध्ययनको अर्को एना भेट्टाए उनले। नयाँ समाज, नयाँ सौन्दर्यबोध। यसले उनको समयबोध-समाजबोधको क्षितिजलाई फराकिलो बनाइदियो। नयाँ काव्यऊर्जा प्राप्त भयो। १९६८ अक्टोबर २० मा मेक्सिकोमा ओलम्पिक खेल भइरहेको बेला विद्यार्थीहरूले गरेको प्रदर्शनमा प्रहरीको गोलीबाट ३ सय जना विद्यार्थीको हत्या गरिएको लगत्तै उनले आफ्नो पदबाट राजीनामा दिए।

कविता तथा निबन्ध लेखनको अतिरिक्त अक्टोभियो पाजले तीन प्रभावशाली पत्रिका सम्पादन गरे। एउटा साहित्यिक पत्रिका Vjelta -जसको उनी आजीवन सम्पादक-निर्देशक रहे। दोस्रो सामाजिक-राजनीतिक पत्रिका Plural र तेस्रो, Taller . सम्पादनको अतिरिक्त उनले टेक्सस, केम्ब्रिज (एक वर्ष) र हार्वर्ड विश्वविद्यालयमा (२ वर्ष) प्राध्यापनसमेत गरे। यसरी राजनीतिक कार्य, कूटनीतिक सेवा, सम्पादन, प्राध्यापन एवं लेखनको बहुआयामिकतामा पाजको जीवन वृत्त चम्किलो, उज्यालो र फराकिलो हुँदै आयो। उनले नोबल पुरस्कारको अतिरिक्त सन् १९८२ मा स्पेनको चर्चित पुरस्कार मिगल सर्भेन्स पुरस्कार, १९८७ मा टि.एस. इलियट अवार्ड प्राप्त गरेका छन्। आलोचकहरूले उनलाई कम्युनिष्टविरोधी भनेता पनि उनी त्यसलाई स्वीकार्दैनन्। उनी भन्छन्-म कम्युनिष्टहरूको एकदलीयता विरोधी हुँ, दर्शनविरोधी होइन।

“मैले साँच्चै भन्ने हो भने यो पुरस्कार खोजेको थिइनँ। पुरस्कार लिन्न भन्नु अति कट्टरपन्थ हो भने पुरस्कारको ठूलो महत्त्व छ भन्नु पनि निर्बोधपना हो।”

अक्टोभियो पाजले नोबल पुरस्कार प्राप्त भएपछि प्रतिक्रिया व्यक्त गरेका थिए। उनी ठोस कविता लेख्छन्। आफू के लेख्दैछु भन्ने थाहा पाउँछन्। कविता लयात्मक र खोजीपूर्ण हुन्छ उनको। सौन्दर्य र भय।

उनको कविताले वस्तुता, वाणी र मृत्युको सन्तुलन गुमाएको अत्यास महसूस गर्छ। उनको कविता मेरूदण्डीय छ र जरायुक्त पनि छ जो भाषाको तरङ्गमा रोपिन्छ-उनी आफैँ भन्छन्। पाज भन्छन्-कविता स्मृतिको तरेलीबाट उकासिई बाँसुरीको सोलो (पाँचौँ खाल) बाट निस्कने धुन हो, चिन्तनका गुफामा नाँच्ने अगिन-मुश्लो हो। कवितामा अर्थको साधन, भौतिक र मानसिक अवयवहरूको बीच आभ्यन्तरिक खेल हुन्छ। कवितामा प्रत्येक शब्दको तौल हुन्छ। पाज भन्छन्-म एउटै आयामको

वस्तुको खोजीमा छु जसले अर्को आयामको छायाँ बोक्न र उत्पन्न गर्न नपरोस् । अक्टोभियो पाजका करीब तीनदर्जन कृति अंग्रेजीमा अनुदित छन् ।

“तपाईंलाई थाहै छ, लेखकहरू पश्चिमी देशका मगन्तेहरू हुन् । नोबल पुरस्कारको रकम कसरी खर्च गरूँला भन्न सक्तिनँ । कुनै चित्रकला किन्नु होला ।”

पाजको कविता विम्बमय त छँदैथियो, चित्रकलामा उनको रूचि कति प्रगाढ थियो भन्ने कुराको प्रमाण हो उपरोक्त भनाइ । उनी सानो हुँदा उनको दिमागमा रहेको (आफ्नो) एउटा भक्तिन लागेको घर, घरमा असंख्य ऐना । ऐना बाहिर रूखै रूख भएको बगैँचा । पाजको मनमा त्यो कुरा कहिल्यै मेटिएन, कलाप्रतिको अनुराग भन्नु भन्दा भन्नु गहिरो भएर गयो । उनका तीब्र आलोचक मेक्सिकन उपन्यासकार कार्लोस फ्युन्तेस भन्छन्-पाजले मेक्सिकी साहित्यको स्वरूप नै परिवर्तन गरिदिए । त्यस्तै ल्याटिन अमेरिकी लेखक मारियो भर्गास लोसाको भनाइ छ-स्पेनी भाषा जगतले उत्पादन गरेका सबभन्दा राम्रा कविहरूमध्ये पाज एक हुन् र उनी एक ठूला मानवतावादी हुन् ।

विकेन्द्रीकरण : विगत, वर्तमान र भावी एजेन्डा

डा. पुष्प कँडेल

विकेन्द्रीकरणको महत्व

विकेन्द्रीकरण अहिलेको विश्वको अत्यन्त प्रिय शब्द बनेको छ । समाजवादी चीनदेखि पूँजीवादी अमेरिकासम्म, सबैभन्दा ठूलो प्रजातन्त्रको रूपमा दावी गर्ने भारतदेखि निरंकुश शासन भएको भूटानसम्म, विकसित युरोपीयदेखि अत्यन्त अविकसित अफ्रिकी देशहरूसम्म र संसारको सबैभन्दा ठूलो देश रूसदेखि सानासाना देशहरूसम्मले एकै हिसाबमा जोड दिइने शब्द विकेन्द्रीकरण भएको छ । यसरी यो शब्द प्रिय हुनुमा यसले सरकारलाई जनताको नजिक ल्याउँछ, स्थानीय साधन र स्रोत परिचालन बढाउँछ, लगानी बढाउँछ, आर्थिक वृद्धिदर बढाउँछ, मानव विकासको स्तर बढाउँछ, गरिबी निवारण गर्न र असमानता घटाउन सहयोग गर्दछ, मतादाताको सचेतता बढाउँछ, सुशासन दिन्छ, र जवाफदेहीता बढाउँछ, भन्ने विश्वास रहेको छ । त्यसैले होला विश्वव्यापीरूपमा आएको यो लहरबाट नेपाल पनि अछुतो छैन । अहिले नेपालमा पनि विकासविद्, अन्तर्राष्ट्रिय र राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाहरू, अर्थशास्त्रीहरू, योजनाकारहरू, राजनीतिज्ञहरू र विभिन्न जातीय तथा क्षेत्रीय समुदायहरूले उठाउने मुद्दा विकेन्द्रीकरण, राष्ट्रको पुनर्संरचना आदि हुन पुगेका छन् ।

विकेन्द्रीकरणको नेपाली इतिहास

नेपालमा उहिलेउहिले मुखिया, जिम्मल, पटवारी आदिको रूपमा होओस् वा जातीय हिसाबमा स्याङ्तानहरूको पोसाङ, मगरहरूको भेजा, लिम्बुहरूको किपट, माफालीहरूको मिर्चाङ, थकालीको ढिकुर, थारूको छत्तीस मौजा सिंचाइ प्रणाली, नेवारको गुठी, तामाङको चोहो, गुरूङहरूको टिथो, बाहुन-क्षेत्रीको कूल आदिको रूपमा विकेन्द्रित प्रणाली रहेका थिए भएपनि कानुनीरूपमा विकेन्द्रीकरणको सुरुवात भने वि.सं १९७६ मा गरिएको नगरपालिका गठन र १९८३ को मान्यजन कचहरीको गठनबाट भएको भन्ने ऐतिहासिक दस्तावेजहरूले देखाउँछन् । २००४ सालमा जारी भएको सनदले पनि ग्राम पंचायत, जिल्ला पंचायत आदिलाई कर असुलीको अधिकार दिनु, २००७ सालमा जारी भएको अन्तरिम शासन विधानको धारा ५ मा राज्यले ग्राम पंचायतहरू खडा गर्ने कुराको उल्लेख हुनु, २००९ सालमा त्रिभुवन ग्राम विकासका नामले विकास आयोजनाहरू संचालन हुन थाल्नु आदिले पनि विकेन्द्रीकरणको अवधारणा कुनै न कुनै रूपमा त्यतिबेला नै विकास भएको रहेछ, भन्ने देखिन्छ । पंचायतीकालमा पनि २०१७ सालमा निर्वाचित सरकारलाई हटाइएपछि आएको नेपालको संविधान, २०१९ र यसअन्तर्गत संचालित गाउँफर्क राष्ट्रिय अभियान, त्यतिबेला लागु भएको पंचायत तथा जग्गा विकास कर, विकेन्द्रीकरण समिति, २०२६, स्थानीय प्रशासन अध्यादेश, २०२८, जिल्ला प्रशासन योजना २०३१, उच्चस्तरीय विकेन्द्रीकरण उपसमिति २०३९ आदि कामहरूको माध्यमद्वारा विकेन्द्रीकरणको प्रयास भएका थिए । तर विकेन्द्रीकरण भनेको प्रजातान्त्रिक प्रणालीको विकसित रूप भएको र त्यतिबेलाको शासन व्यवस्था तानाशाही खालको भएकाले पंचायती व्यवस्थामा गरिएको विकेन्द्रीकरणको प्रयास सफल हुने कुरै थिएन । त्यसैले भएन पनि । २०४७ सालको नेपाल अधिराज्यको संविधानले विकेन्द्रीकरणसम्बन्धमा प्रष्ट मान्यता किटान गर्न नसके पनि आफ्नो निर्देशक सिद्धान्त (धारा २५) मा नै विकेन्द्रीकरणको माध्यमबाट अधिकाधिक जनतालाई शासन व्यवस्थामा सहभागिता गराई नेपालको विकास गर्ने भन्ने मान्यता अधि सारेको भए तापनि नेपाली कांग्रेसको सरकारमा रहेको प्रष्ट भिजनको अभावले नेपालको विकेन्द्रीकरण प्रयासले मूर्तरूप लिन सकेन । फलतः प्रजातान्त्रिक व्यवस्थामा पनि विकेन्द्रीकरणले मूर्तरूप पाउन सकेन ।

नेपालमा विकेन्द्रीकरणले भोग्नुपरेका समस्याहरू

विकेन्द्रीकरणको सम्बन्धमा विगतमा थुप्रै कामहरू भएको देखिएता पनि नेपालको विकेन्द्रीकरणले प्रशस्त समस्याहरू भोग्नुपरेको देखिन्छ । त्यस्ता समस्याहरूमा दीर्घकालीन योजना प्रणालीको अभाव; स्रोत नक्सा, परियोजना डिजाइन, कार्यान्वयन, प्राथमिकताहरूको पहिचानको अभाव; योजना निर्माणको सन्दर्भमा प्रष्ट अवधारणाको अभाव, अनुगमन तथा मूल्यांकन प्रणालीको अभाव, राजनीतिक प्रतिबद्धताको अभाव, जनसहभागिताको अभाव, बृहत् राजनीतिक दृष्टिकोणको अभाव, दीर्घकालीन सोचाइको अभाव, विकेन्द्रीकरणको वास्तविक अर्थ बुझाईमा अभाव, सार्वजनिक जवाफदेहिताको अभाव, समन्वयको अभाव,

अस्पष्ट कार्य-जिम्मेवारी, स्थानीय सेवा ऐनको अभाव, विकेन्द्रीकरण समिति प्रभावकारी नहुनु, जातीय, क्षेत्रीय तथा लैंगिक भेदभाव हटाउने कानुनी प्रत्याभूति नहुनु, स्थानीय स्वायत्त ऐनसँग बाकिने थुप्रै ऐनहरू अझ संशोधन नहुनु, स्थानीय निकायहरूको संख्या धेरै हुनु, तथ्यांक व्यवस्थापन तथा उपयुक्त र व्यवस्थित सूचना प्रणालीको अभाव; बलियो नागरिक समाज, संचार माध्यम, आचारसंहिता आदिको अभाव; साधन र स्रोतको अभाव तथा बाँडफाँडमा देखिने अपारदर्शिता; बजेट प्रणालीलाई उपयुक्त हिसाबले लिने, उपयुक्त हिसाबले लेखा राख्ने, आर्थिक प्रतिवेदनहरू समयमा तयार गर्ने र सार्वजनिक गर्ने, लेखापरीक्षण गराउने आदि काम हुन नसकेको, केन्द्रबाट नै हचुवाको आधारमा योजनाहरू बन्ने गरेको, मन्त्रीहरूको तोक आदेशबाट कार्यक्रम संचालन हुने गरेको, खर्चको अनुमान गर्ने तरिका वैज्ञानिक नभई हचुवा हुने गरेको आदि रहेका कुरा विभिन्न कोणहरूबाट उठ्ने गरेका छन् ।

बिगतमा नेकपा (एमाले)को भूमिका

नेपालको सन्दर्भमा विकेन्द्रीकरणमात्र विकासको बाटो हुनसक्छ भन्ने प्रष्ट मान्यता राख्दै त्यसको लागि सुरुदेखि लड्दै आएको पार्टी नेकपा(एमाले) हो । अन्य कतिपय पार्टीहरूले यो कुरालाई गम्भीरतापूर्वक लिन नसकेको अवस्थामा पनि नेकपा (एमाले)ले यससम्बन्धमा आफ्नो प्रष्ट धारणा पाँचौँ महाधिवेशनबाट पारित दस्तावेजमा नै राखेको छ भने त्यसयता पनि आफ्ना चुनाव घोषणापत्रहरूमा समावेश गरेको छ । नेकपा (एमाले) सातौँ महाधिवेशनबाट पारित जाति, भाषा, धर्म र संस्कृतिसम्बन्धी दस्तावेजले नेपालमा स्थानीय स्वशासनको कुरा गरेको छ । यसको २०५४ सालमा प्रकाशित "जाति, भाषा, धर्म र संस्कृतिसम्बन्धी हाम्रो नीति" भन्ने दस्तावेजको २१ पृष्ठले देशको सबैजसो भागहरू "बहुजातीय बन्दै गएको तर पनि खासखास ठाउँमा विभिन्न जाति वा जनजातिका जनताको तुलनात्मकरूपमा बाक्लो जनसंख्यामा बसोबास गरिरहेको ठोस स्थितिलाई ध्यानमा राखी विभिन्न जाति वा जनजातिका जनतालाई स्थानीय निकायहरूमा न्यायोचित प्रतिनिधित्व हुने वैधानिक व्यवस्थाको साथै स्वशासनको मान्यताअनुरूप स्वायत्तताको अधिकार प्रदान गरिनेछ" भनेको छ । नेकपा (एमाले)ले संसद, पार्टी, स्थानीय निकाय तथा अन्य मन्त्रहरूबाट स्थानीय निकायको सम्बन्धमा आफ्ना धारणाहरू प्रष्ट राख्दै आएको छ र सोको लागि लड्दै पनि आएको छ । आर्थिक स्रोतविना नाराले मात्र स्थानीय तहहरू बलियो हुन नसक्ने कुरा महसुस गरी नेपालको इतिहासमा नै सर्वप्रथम हरेक गाउँलाई पाँच लाख रूपैयाँ पठाउने पार्टी नेकपा (एमाले) नै हो र २०५१ सालमा आएको नेकपा एमालेको नौ महिने सरकारको समयमा ल्याइएको कार्यक्रम आफ्नो गाउँ आफैँ बनाउने यस सम्बन्धमा दीर्घकालीन सोचाइ ल्याएको हो । नेपाली कांग्रेससंगायतका सम्पूर्ण राजनीतिक पार्टीहरूले पनि यो कुरालाई सकारेका छन् । नेपाली कांग्रेसको सरकारले ल्याएको गाउँको अधिकार गाउँलाई भन्ने नारा यसको उदाहरण हो । त्यसबाहेक २०५५ सालमा ल्याइएको स्थानीय स्वायत्त ऐनको निर्माणको क्रममा होस् वा त्यस यताका तमाम गतिविधिहरूमा यसको केन्द्रीय कमिटी, सांसद, स्थानीय निकाय विभाग, मातहत कमिटीहरू, यसका कार्यकर्ताले नेतृत्व गरेको स्थानीय निकायसम्बन्धी संघसंस्थाहरू, मातहत निकायमा निर्वाचित पदाधिकारीहरू आदिले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दै आएका छन् ।

वर्तमान सरकारबाट भएका कामहरू

स्थानीय तहको सुदृढीकरणको लागि नेकपा (एमाले) ले आफू वर्तमान सरकारमा सामेल भएपछि पनि थुप्रै कामहरू गर्दै आएको छ । आर्थिक वर्ष २०६१/६२ को बजेटको जानकारी वक्तव्यमा उल्लेख गरिएका राम्रो काम गर्ने गाउँ विकास समितिहरूलाई ५ लाखको अलावा थप २ लाख दिने प्रस्ताव तथा स्थानीय तहले आफूले गरेका आर्थिक कारोवारहरूको हिसाब नियमितरूपमा सार्वजनिक गर्नुपर्ने व्यवस्थाको अलावा स्थानीय विकास मन्त्रालयले पनि हालसालै तीनवटा महत्वपूर्ण कामहरू गरेको छ । जुन यस प्रकार छन् :

स्थानीय पूर्वाधार विकाससम्बन्धी कार्य :

हालैमात्र श्री ५ को सरकार स्थानीय विकास मन्त्रालयले स्थानीय पूर्वाधारसम्बन्धी नीति पास गरी लागु गरेको छ । यसअन्तर्गत स्थानीयस्तरमा संचालन गरिने पूर्वाधार विकास निर्माण एवं सन्चालन र मर्मतसम्बन्धी योजना, आयोजना, परियोजना तथा कार्यक्रमलाई समेट्ने नीति रहेको छ । स्थानीय पूर्वाधारअन्तर्गत स्थानीय यातायात, सिंचाइ तथा नदी नियन्त्रण, लघु जलविद्युत तथा वैकल्पिक उर्जा, खानेपानी, ढल निकास तथा सरसफाइ, आवास, भवन र शहरी विकास, फोहोर मैला व्यवस्थापन तथा सामाजिक पूर्वाधारका क्षेत्रहरू राखिएका छन् । स्थानीय पूर्वाधार नीतिको मूल उद्देश्य महिला, अपाङ्ग, पिछडिएका, उत्पीडित, उपेक्षित एवं दलित वर्गसहितका स्थानीय जनताहरूको सामाजिक सेवा, आर्थिक अवसर र स्रोत पहुँचमा अभिवृद्धि गर्ने रहेको छ । यसको लागि जिम्मेवारी तथा स्रोत स्थानीय निकायलाई जिम्मा दिने, संस्थागत विकास गर्ने र सहयोगकर्ता एवं स्थानीय निकायबीच समन्वय कायम गर्ने रणनीति लिइएको छ । विषयगत मन्त्रालयहरूले स्थानीय पूर्वाधारसम्बन्धी कार्यक्रम स्थानीय निकायमा निक्षेपण गर्ने, उपयुक्त संरचनाको विकास एवं प्राविधिक क्षमता अभिवृद्धि गर्ने, जनसहभागिताको माध्यमबाट स्थानीय स्रोत, साधन र सीप परिचालन गर्ने, दातृ राष्ट्रहरूबीच समान्यस्यता तथा महिला, जनजाति आदिको मूल प्रवाहीकरण आदि पर्दछन् ।

एकमुष्ट अनुदान

स्थानीय निकायको स्वायत्तताको विकासमा केन्द्रबाट जाने अनुदान रकम र त्यसमा पनि बिनाशर्तको एकमुष्ट अनुदान जाने नीतिको महत्वपूर्ण हात रहेको हुन्छ । श्री ५ को सरकारले हालैमात्र मातहत निकायहरूबाट खर्च हुने रकम एकमुष्टरूपमा

अनुदान दिने नीति लिएको छ । यसअनुसार केन्द्रबाट जाने रकम एकमुष्टरूपमा जाने व्यवस्था मिलाइएको छ । परम्परागतरूपमा मन्त्रीको खटनबाट चल्ने रकम अहिले सोभै स्थानीय तहमा पुगेको स्थिति छ ।

योजनाको काममा सशक्तिकरण

योजना निर्माणको कुनै पनि काममा अत्यन्त महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ, किनभने योजना नै भविष्य र वर्तमानबीचको सेतु हो । नेपालको विकास हुन नसकेको पनि नेपालको निर्माणसम्बन्धी सोचाइ गलत भएकाले हो । आफूलाई केन्द्रबिन्दु बनाई तयार गरिएको योजनाले कुनै पनि राष्ट्रिय उपलब्धी हासिल गर्न सक्तैन । केन्द्रीकृत योजना निर्माणले जनताको चाहनालाई पूर्णरूपमा समेट्न सक्तैन बरु पूर्वाग्रहहरू थोपरिन सक्छन् । यसैले स्थानीय विकासको लागि योजना निर्माणको काम पनि स्थानीय तहलाई नै दिनुपर्छ भन्ने मान्यता रहेको छ । स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनले यससम्बन्धी कतिपय व्यवस्था गरेको भएतापनि त्यो नीति व्यवहारिक भने हुन सकेको थिएन । स्थानीय विकास मन्त्रालयले भर्खरमात्र यो काम

भावी एजेन्डा

मानव समुदायको हितको लागि गर्नुपर्ने कामहरू मानव जाति रहेसम्म टुंगिदैन । हरेक क्षेत्रमा संसारका विभिन्न देशहरूको सूचीमा पछिल्लो पंक्तिमा रहेको नेपालमा नेपाली जनताको उत्थानको लागि गर्नुपर्ने कामहरू हरेक क्षेत्रमा अथाह छन् । विकेन्द्रीकरण पनि अन्यथा रहने कुरै भएन । राज्यको पुनर्संरचनाको सवाल, स्थानीय तहलाई भरपर्दो राजस्व स्रोत दिने सवाल, स्थानीय तहको संस्थागत सवलीकरणको सवाल, स्थानीय जिम्मेवारीपूर्ण कामको हिस्सा दिने सवाल, जनसंख्या, भौगोलिक विकटता, मानव विकासको स्थिति, राजस्व परिचालन आदिको आधारमा अनुदान रकम भाग लगाउने सवाल, आर्थिक पारदर्शिताको सवाल आदि यस क्षेत्रका अझै बाँकी रहेका चुनौतीहरू हुन् ।

विगतमा चाहे सामाजिक परिवर्तनको एजेन्डामा होस् वा आर्थिक वा राजनीतिक एजेन्डामा होस्, नेकपा (एमाले)ले नेपालका राजनीतिक पार्टीहरूमध्ये अग्रगामी सोचहरू अधि सार्दै आएको छ । सामाजिक क्षेत्रमा छुवाछूतविरोधी आन्दोलनहरू, धर्म निरपेक्षता र सबै जातजाति र भाषाहरूले समान अधिकार पाउनुपर्ने अवधारणा, कर्णालीलगायत तराई क्षेत्रका बासिन्दालाई समान अधिकार दिनुपर्ने सोच, आर्थिक क्षेत्रमा भूमि सुधार, छनोटयुक्त निजीकरण, राष्ट्रिय पूँजीको विकासको लागि प्रोत्साहन, भ्रष्टाचारविरोधी आन्दोलन, अख्तियार दुरुपयोग निवारण आयोग र सम्पत्ति छानबिन आयोगको गठनमा गरिएका कामहरू र राजनीतिक क्षेत्रमा वर्तमान संविधानको सन्दर्भमा २७ बुँदे असहमति, त्यसयता संविधान संशोधनका लागि गरिएका प्रयासहरू, राजतन्त्र र सरकारको निरंकुशताका विरुद्धमा गरिएको आन्दोलन आदि कामहरूमा यसको सक्रिय सहभागिता रहँदै आएको छ । नेकपा (एमाले)मा क्रान्तिकारी धार जबजब कमजोर हुन्छ, त्यतिबेला उग्रवामपन्थी र दक्षिणपन्थी धार बलियो हुन गएको इतिहासलाई मनन गरी भविष्यमा पनि नेकपा (एमाले)ले आमूल परिवर्तनकारी आन्दोलनको नेतृत्व गर्नुपर्छ । यसै सन्दर्भमा देखिएको अहिलेको जल्दोबल्दो प्रश्न राज्यको पुनर्संरचना गरी पूर्ण विकेन्द्रित राज्यव्यवस्थाको जग बसाल्नुपर्ने भएको छ । नेकपा (एमाले)को लागि यो अवसर र चुनौती दुवैको रूपमा देखिएको छ । यो कुनै नौलो कुरा पनि होइन किनभने नेकपा(एमाले)को जाति, भाषासम्बन्धी माथि उल्लिखित नीतिले नै राज्यको पुनर्संरचनाको लागि राष्ट्रियस्तरमा बृहत् अध्ययन गरिने छ, आवश्यकताअनुरूप पुनः विभाजन गरिनेछ र मुलुकको सामाजिक संरचनाबमोजिम जनप्रतिनिधिमूलक राजनीतिक निकायहरूमा विभिन्न जाति वा जनजातिहरूको सहभागितालाई बढाउने व्यवस्था गरिनेछ, भनेको छ ।

राजनैतिक प्रक्रियामा महिला सहभागिता: स्वीडेनको अनुभव

‘ उल्ला एण्डरसन, केकस, स्वीडीस वाम पार्टी

‘ टोरा ब्रेडथोलज, महासचिव योड लेफ्ट स्वीडेन

विश्वभरी नै महिलाहरू लिंगका आधारमा विभेदित भएका छन्, जुन मानवअधिकारविरुद्ध छ । उनीहरूले गर्ने काम घर, कार्यथलो र समाजमा फरक फरक छ र यसको अन्त्यको लागि आन्दोलन जारी छ ।

स्वीडेनका वाम पार्टीहरूसँग महिला अधिकारको लडाइँको लामो अनुभव छ । १९९० पछि, वर्ग र जेण्डरको विषय स्वीडेनका प्रायः सबै पार्टीमा एउटा अन्तरविरोधपूर्ण रूपमा अगाडि रह्यो । महिलामाथि हुने शोषण पूँजीवादको उपजमात्र होइन र समाजवाद आउँदैमा यी समस्या स्वतः समाधान हुन सक्दैनन् भन्ने कुरा जोडतोडकासाथ उठ्यो । महिलाहरू पार्टीभित्र आफ्नै पुरुष कमरेडबाट समेत पीडित छन् भन्ने कुरा बुझ्न पार्टीका कामरेडहरूलाई गाह्रो पत्यो र पार्टीको सोचमा परिवर्तन गर्न लामो समय लाग्यो । पहिला वर्गको मात्र कुरा गरिन्थ्यो र शत्रु पार्टी बाहिर मात्र छ र त्यो पूँजीवाद हो भनिन्थ्यो । पूँजीवाद त अझै पनि शत्रुका रूपमा छँदैछ । त्यसबाहेक पितृसत्ताले पनि महिलामाथि ठूलो शोषण गरिरहेको छ, त्यो पार्टीभित्र र बाहिर सबैतिर छ । यसैले पितृसत्ताविरुद्ध

भिन्न र बाहिर दुवैतर्फ जुभुन सिंगो पार्टीले रणनीति बनाउनुपर्दछ भन्ने लडाईं लामो समय चल्यो । अन्ततः यो कुरा पार्टीहरूले महसुस गरे र हाल संसदमा रहेका ७ वटामध्ये ६ वटा पार्टीले आफूलाई महिलावादी पार्टीका रूपमा घोषणा गरेका छन् ।

स्वीडेनमा महिला आन्दोलनको इतिहास

स्वीडेनको राजनीतिक आन्दोलनको इतिहास र प्रक्रियामा महिला सहभागिता शुरूदेखि नै थियो । तर मानवीय इज्जत र सामाजिक न्यायको लागि लडिने हरेक लडाईंपछि महिलाहरू आफ्नै वर्गका पुरुषबाट फेरि पनि पीडित हुनुपर्ने तीतो इतिहास पनि उनीहरूसँग छ ।

विगततिर फर्केर स्वीडेनको महिला आन्दोलनको इतिहासलाई अध्ययन गर्दा यसलाई तीन चरणमा बाँडेर हेर्न सकिन्छ । सन् १८७५ देखि १९२१ को अवधिलाई आन्दोलनको पहिलो चरणका रूपमा लिन सकिन्छ । यस अवधिमा समान मताधिकार, उच्च शिक्षा, न्यायिक र नागरिक अधिकारमा समानता र विवाहित र अविवाहित महिलाबीच समान हकका विषयहरू प्रमुखरूपमा उठाइएका थिए । यस आन्दोलनको नेतृत्व उदारवादी पार्टीले गरेको थियो । समाजवादी विचार बोक्ने पार्टीहरूको सोच भने “पूँजीवादको अन्त्य र वर्गविहीन समाजका पक्षमा हुने आन्दोलनबाट महिला-पुरुषबीच समानता स्वतः कायम हुन्छ र श्रमिक वर्गको मुक्ति आन्दोलनले महिलालाई पनि मुक्ति दिन्छ” भन्ने थियो । तर, संयोगवस पार्टीभित्र श्रमिक महिलाहरूको चर्को दबावको कारण उनीहरूले आफ्नो त्यो सोचलाई समयमा नै परिवर्तन गर्न सके ।

सन् १९१९ मा स्वीडेनमा महिला र पुरुष दुवैले समान मताधिकार प्राप्त गरे । १९२१ को निर्वाचनमा महिलाहरू पहिलो पटक संसदमा निर्वाचित भए । उच्च शिक्षामा महिला सहभागिता बढ्दै हुनुका साथै महिलाका पक्षमा केही थप कानूनहरू पनि बने ।

महिला आन्दोलनको दोस्रो चरणका रूपमा सन् १९६५ देखि १९८० को समयलाई लिइन्छ । यो आन्दोलन “आठ जनाको समूह” ले शुरू गरेका थिए । ती आठै जना महिलाहरू समाजवादी र कम्युनिस्ट विचारका थिए । उनीहरूमध्ये बहुमत सदस्य राजनीतिक रूपमा सक्रिय भए पनि उनीहरू सचिवको रूपमा पुरुषहरूले गर्ने निर्णय प्रक्रियाको सहयोगी मात्र बन्नुपर्दा अजित भइसकेका थिए । यो संगठन हरेक ठूला शहर र गाउँका कृनाकृनासम्म फैलिएको थियो तर, तहगत रूपमा कोही ‘ठूला-साना’ थिएनन् । आन्दोलनको क्रममा उनीहरूले जुलुस प्रदर्शन, बैठक, अध्ययन समूह, लेख-रचनाका साथै थुप्रै महिला सांगीतिक समूहहरू निर्माण गरी गतिविधि अगाडि बढाउन थाले ।

यस अवधिमा महिला र पुरुषबीच कानुनी र रोजगारीसम्बन्धी समान अधिकारका विषय प्रमुख मुद्दा बन्यो । समान कामको समान पारिश्रमिक, गर्भपतनको अधिकार, शिशु-स्याहारको व्यवस्था, पुरुषहरूका लागि समेत परिवार नियोजनको साधनको उपलब्धता र सुरक्षित मातृत्वको ग्यारेन्टी जस्ता मागहरू यस चरणका प्रमुख माग थिए । उनीहरू परिवारमा महिलामाथि हुने दोहोरो शोषणका विरुद्ध लडे । कतिपयले त विवाह महिलाहरूको लागि दासता हो भन्ने तर्कसमेत अगाडि सारे । तर, समाजवादीहरू यो तर्कसँग सहमत थिएनन् । तुलनात्मकरूपमा श्रमजीवी महिलाहरू मध्यम तथा बुर्जुवा महिलाहरू जति शोषित थिएनन् । यसमा उनीहरूको तर्क थियो-“श्रमप्रतिको सम्मान र उत्पादनमा महिला सहभागिता यसको मूल कारण हो” । महिलाविरुद्धको हिंसा, विरामी केटाकेटीको हेरचाहको उचित व्यवस्था, महिलाहरूको यौन स्वतन्त्रता, अशिल चित्रमाथि रोक र अन्य यस्तै मागहरू पनि यस चरणमा प्रशस्त उठाइए । जेण्डर समान समाज निर्माणको प्रक्रियामा “निजी विषय पनि राजनीतिक विषय हो” भन्ने कुरा यसै आन्दोलनको क्रममा स्थापित हुन पुग्यो ।

१९९० पछि आन्दोलनले नयाँ आयाम लियो र तेस्रो चरणमा प्रवेश गर्‍यो । संजाल (नेटवर्क), पत्रपत्रिका र पुस्तकहरू आन्दोलनको महत्वपूर्ण पाटो मात्र होइन, अभिन्न अंग बने । धेरै युवा महिलाहरू आमसञ्चारको माध्यमबाट आन्दोलनमा सहभागी हुन थाले । पहिला संसदमा रहेको ३८ प्रतिशत महिला सहभागिता १९९१ को निर्वाचनमा ३३ प्रतिशतमा झर्‍यो । यसपछि महिलाहरूले १९९४ को निर्वाचन हुनु अगाडि नै राजनीतिमा महिलाको समान सहभागिताको लागि “महिला पार्टी” बनाउनुपर्छ भन्ने कुरा चुनौतीका साथ उठाए । यस चुनौतीपूर्ण पहलका कारण संसदमा महिला सहभागिता ४० प्रतिशत भन्दा माथि पुग्यो । त्यस घटनापछि स्वीडेनको सामाजिक-जनवादी पार्टी र वाम पार्टीले महिलाका लागि कोटा छुट्याउँदै संसददेखि स्थानीय तहसम्मको निर्वाचनमा महिला र पुरुषको अनुपात ५०/५० प्रतिशत उम्मेदवार उठाउने निर्णय गरे । यसपछिका दिनमा पार्टीभित्र जहिले पनि पुरुषका निर्णय लागू हुने प्रचलन बन्द भएको छ ।

सरकारमा ४८ प्रतिशत मन्त्री महिला छन्, तर अर्थमन्त्री र प्रधानमन्त्री दुवै पुरुष छन् । राष्ट्रिय संसद र जिल्ला तहमा ४८ प्रतिशत र स्थानीय निकायमा ४२ प्रतिशत महिला छन् । न्याय क्षेत्र र विभिन्न क्षेत्रका बोर्डमा महिला र पुरुषको लागि छुट्टै कोटाको व्यवस्था गरिएको छ । यसले शक्तिकेन्द्रमा रहेकालाई जेण्डर सचेत बनाएको छ ।

राजनीतिक पार्टी र स्वीडीस महिला आन्दोलन

स्वीडेनमा १९१७ मा गरिवी र भोकमरीविरुद्ध क्रान्तिकारी जनउभार उठ्यो, जसमा महिलाहरूले भूमिका महत्वपूर्ण थियो । महिलाको नेतृत्वमा उठेको यो आन्दोलन सिंगो राष्ट्रमा आगोभै सल्कियो । शुरूका दिनमा यस आन्दोलनमा श्रमिक वर्गको समर्थन र सहयोग रहे पनि केही समयपछि आन्दोलनमा मताधिकारसहितको माग उठाएर अगाडि बढ्दा समाजवादी श्रमिकवर्गबाट महिलाहरूमा राजनीतिक चेतना र तालिमको अभाव भएकोले बुर्जुवा महिलाको लहैलहैमा लागेर यस्ता माग उठाएको भन्ने आरोपसमेत लाग्यो ।

यद्यपी, १९१७ मा सम्पन्न पार्टी कांग्रेसले महिला आन्दोलनलाई सहयोग गर्ने निर्णय गरेको थियो । १९१८ मा स्वतन्त्र महिलालाई वर्गीय आन्दोलनमा महिलाको सरोकारको वारेमा शिक्षा दिने उद्देश्यले महिला संगठन बन्यो । यसका धेरै सदस्य पार्टी सदस्य पनि थिए । तर, १९२१ मा पार्टीले आफूलाई कम्युनिष्ट पार्टी घोषणा गरेपछि स्वतन्त्र महिला संगठन अवश्यक हुँदैन भन्दै यसलाई पार्टीको अंग बनाइदियो । त्यसपछि पार्टीमा १०-१५ प्रतिशतमात्र महिला रहे, जसका कारण आफ्ना विषयहरू जोडदार रूपमा उठाउन उनीहरूलाई गाह्रो भयो । त्यस समयमा पार्टी काम कारखानाका महिलामा बढी केन्द्रित हुनथाल्यो, तर महिला श्रमिकको संख्या भने घरेलु काम, होटल र समुन्द्री काममा बढी थियो । यिनीहरू कम पारिश्रमिक पाउने कारण सवैभन्दा पीडित थिए । उनीहरूले आन्दोलन गर्न थाले र समाजवादी महिलाहरूले उनीहरूको आन्दोलनमा समर्थन र सहयोग गरे ।

१९३० को दशकमा फासीवादविरुद्धको आन्दोलनले महिलामा पनि परिवर्तन ल्यायो। सवै राजनीतिक र प्रजातान्त्रिक शक्तिबीचको एकताले स्वतन्त्र महिला आन्दोलनलाई स्वीकार गर्‍यो। शान्ति र ऐक्यबद्धताका लागि महिला आन्दोलन फेरि उठ्यो। आन्दोलन मथ्थर भएपछि फेरि पनि राजनीतिमा महिला सहभागितालाई परम्परागतरूपमा नै हेर्न थालियो र स्वतन्त्र महिला आन्दोलन कम्युनिष्ट पार्टीको एजेन्डा बन्न सकेन। संसदमा रहेका पार्टीहरू सुधारका काममा लागे। त्यस समय महिला संगठनको नीति र कार्यक्रमसमेत पार्टीका पुरुष कमरेडद्वारा तयार गरिदिने र संगठन पूर्णरूपमा पार्टीद्वारा निर्देशित हुने अवस्थामा पुग्यो।

१९६०-७० को दशकमा आन्दोलनमा महिलावादी विचारको आगमन भयो। आन्दोलनको विषयको पुनर्संरचना गर्दै मार्क्सवाद र महिलावादलाई संयुक्तरूपमा उठाउनुपर्ने आवश्यकता महसुस गर्दै भनियो कि मानवजाति परिवर्तनशील छ। जन्मदेखि समाजमा रहेको निश्चित आर्थिक, राजनीतिक र सामाजिक परिवेशले असर गरे पनि तत्कालीन ज्ञान, चेतना र आवश्यकताले नयाँ माग जन्माउँदछ। र, त्यही मागअनुसार सवै कुरा परिवर्तन गर्दै जानुपर्छ। आवश्यकताले ऐतिहासिकरूपमा स्थापित भएका अधिकार र शक्ति संरचनामा समेत परिवर्तन गर्न सक्दछ।

मार्क्स र एंगेल्सले उत्पादनको क्षेत्रमा महिला र पुरुषको समान सहभागिताले समानता ल्याउँछ भन्ने कुराको व्याख्या गर्नुभयो। तर पुनःउत्पादन (सन्तान उत्पादन र घरायसी रेखदेख) को काममा उनीहरूबीच पूर्ण समानता कसरी हुन सक्दछ भन्नेबारेमा त्यतिखेर सोच पुगेन। यसले गर्दा महिलाहरू दोहोरो शोषणमा पर्न गए।

महिलावाद र समाजवाद दुवै द्वन्द्ववादमा आधारित विचार हुन्। समाजवादी समाजमा सवैको जित र सम्मान हुन्छ भन्ने विचारले मात्र विद्यमान संरचनामा परिवर्तन हुँदैन, बरु पुरुष प्रधान र महिला सहयोगीकै रूपमा रहने स्थिति कायम रहन्छ। त्यसैले महिलावादी सोचमा सवैको चासो हुनुपर्दछ।

उदाहरणको लागि स्वीडेनमा प्रायः सवै मानिसहरू वार्षिक विदा मनाउन जाने गर्दछन्। तर, २५ प्रतिशत श्रमजीवीका लागि यो सम्भव छैन। यो भनाइ समाजवादी दृष्टिकोण राख्नेको हो। तर, यसै कुरालाई समाजवादी-महिलावादी दृष्टिकोणले भन्दा ती २५ प्रतिशत श्रमजीवीमध्ये पनि बहुसंख्यक एकल आमाहरू छन्। त्यसैले, महिला आन्दोलनले कम्पनीहरूको बोर्डमा महिला सहभागिता चाहिन्छ भनेर माग गरिएको हो। किनकि उनीहरू बुर्जुवा महिला भए पनि सामाजिक न्याय, प्रजातन्त्र, महिलामाथि हुने घरेलु हिंसा र बलात्कार जस्ता घटनाबाट हुने पीडालाई उनीहरूले महसुस गर्न सक्दछन्, जुन वर्ग आधारित नभएर लिंग आधारित हुन्छ।

वाम पार्टीको कार्यक्रम समाजवादी-महिलावाद

स्वीडीस वाम पार्टीले १९८२ मा पहिलो पटक महिला अधिकारको कार्यक्रम पारित गर्‍यो। त्यसको ९ वर्षपछि महिलावादी विचारमा सहमत भयो र १९९६ मा आफूलाई समाजवादी-महिलावादी पार्टीको रूपमा घोषणा गर्‍यो। यसरी लामो प्रक्रियापछि पार्टीले आफूलाई महिलावादी घोषणा गरे पनि अहिले पार्टीका लागि समाजवाद र महिलावाद बराबर महत्वको विषय बनेको छ।

महिलावादी विचारलाई पार्टी कार्यक्रमको रूपमा पारित गरेपछि यसको बारेमा सदस्यबीच चेतना जगाउनु पहिलो काम भयो। यसको लागि हरेक वर्ष हरेक तहमा भेला गर्दै महिलावादी विचार र रणनीतिलाई थप सुदृढ गर्नुका साथै कार्यान्वयनको मूल्यांकन र योजना बनाउन थालियो। यस सम्बन्धमा सदस्यबीच उनीहरूमा रहेको आफ्नै खाले मान्यता र दृष्टिकोणका बारेमा छलफल गरिन्छ। यसै प्रक्रियाबाट राजनीतिलाई बढी महिलावादी बनाउन सकिन्छ भन्ने विश्वास यस पार्टीलाई लागेको छ।

यसका क्रममा नर्वेजियन समाजवादी वाम पार्टीको महिला नेता बेरितले १९८० मा अगाडि ल्याउनुभएको महिला उत्पीडनका क्रममा प्रयोग हुने पाँच तरिकाको बारेमा पनि पटक-पटक छलफल गरिन्छ कि कुनै पनि तरिका यस आन्दोलनमा देखा नपरोस्।

वर्तमानमा महिला आन्दोलन

जेण्डर विषयसँग सम्बन्धित सिद्धान्तहरू राजनीतिक क्रियाकलाप र समानताको रणनीतिको विकासलाई लक्ष्य गरेर बनाइनु पर्दछ। नीति निर्णय प्रक्रियामा महिलाको अनुभव र अनुभूतिलाई समेटिनु पर्दछ। अन्यथा राजनीतिक कार्यक्रमले बहुसंख्यक जनताको प्रतिनिधित्व गर्न सक्दैन। पार्टीमा महिलाको संख्यात्मक सहभागिता पहिलो शर्त हो। यो सामाजिक न्यायको विषय पनि हो। यसका लागि महिलालाई निरन्तर प्रोत्साहित, संगठित र परिचालित गरिनुपर्दछ। महिलाहरूलाई सवैभन्दा पहिला आफ्ना कुराहरू आफ्नै संगठन/पार्टीभित्र भन्ने वातावरण दिनुपर्दछ। वाम पार्टीले यस कुरालाई संवेदनशीलरूपमा ग्रहण गरेको छ।

स्वीडेनमा १९७० को दशकमा महिलाहरू संगठित गर्ने काम महत्वकासाथ भयो र धेरै भन्दा धेरै पुरुषलाई घरेलु काममा सहभागी हुन प्रेरित गरियो। आजकल घरायसी काममा पुरुषहरूको सहभागिता बढेको छ। पहिला पहिला महिलाहरू घरायसी कुरा बाहिर नगर्ने र परिवारको इज्जतका नाममा अनगिन्ती समस्या, शारीरिक र मानसिक पीडा सहने र घाइते मन बोकेर बस्ने गर्दथे। आजकल आपसमा आफ्ना अनुभव र समस्या साटासाट गर्न थालेका छन्। हरेक निजी कुरा राजनीतिक बन्दै गएका छन्। तर स्थितिमा पूरै परिवर्तन भने अझै भइसकेको छैन।

महिलाले आफूमाथि भएको अन्याय र गरेका अनुभूतिलाई लुकाएर राख्ने चलन पितृसत्ता टिकाउने एउटा प्रमुख कारण हो। परिवार महिलाका लागि समस्याका रूपमा खडा हुनुहुँदैन। बरु यो महिलाका लागि आपसी एकता, सहयोग र ऐक्यबद्धताको थलो बन्नु पर्दछ भन्ने कुरामा आज सवै सहमत छन्।

अझै पनि घरेलु हिंसा स्वीडीस महिलाको एउटा प्रमुख समस्या रहेको छ। ५० प्रतिशत महिला अहिले पनि यसबाट पीडित छन्। बालिकाहरू यौनदुराचार र दुरुत्साहनको शिकार बन्दैछन्। सानैदेखि आफ्नो आत्मसम्मान र रक्षाको लागि शाब्दिक, भौतिक र भावनात्मकरूपमा जुभुने ज्ञान र सीपबारेको शिक्षा उनीहरूलाई विद्यालयबाट नै कसरी प्रभावकारीरूपमा दिन सकिन्छ भन्ने विषयमा छलफल जारी छ। स्वीडिस आन्दोलनले यस विषयलाई महिलावादी आत्मरक्षाको नाम दिएको छ। यो पनि मार्सल आर्ट जस्तै हो कि नानीहरू एकै ठाउँमा आउँछन्, एकार्काको अनुभवबाट सिक्छन् र आत्मरक्षाको लागि आफै जुभुन्छन्।

यौन दुराचार र दुरुत्साहन पनि शक्ति संरचनासँग सम्बन्धित छ। यसका विरुद्ध जुभुन आत्मविश्वास सवैभन्दा ठूलो कुरा हो र त्यसपछि भौतिक कला र सीप। महिलाको अवस्थामा परिवर्तन गर्न परिवारभन्दा बाहिर कार्यथलो र राजनीतिक जीवनमा पनि ध्यान दिन जरूरी छ। यहा विभेदविरुद्ध कानून त छ र तर पनि व्यवहारमा थुप्रै समस्या छन्। महिलाहरू पुरुषभन्दा कम पारिश्रमिक पाउँछन्। पार्टटाइम काम गर्न महिलाहरू बाध्य छन्।

सामाजिक सुरक्षा संयन्त्रले महिलालाई लोभने र बाबुबाट स्वतन्त्र बनाएको छ । तर अहिले त्यही संरचना ध्वस्त पार्न वर्तमान दक्षिणपन्थी र मध्यपन्थी सरकार अग्रसर छ । यो महिला आन्दोलनको लागि ठूलो चनौती बनेको छ ।

महिलाबीचको आपसी विश्वास, सहकार्य, सहयोग, एकता र ऐक्यबद्धता नै हाम्रो परिवार, कार्यथलो, संगठन र पार्टीलाई जेण्डर सचेत पार्ने सवैभन्दा ठूलो र महत्वपूर्ण शर्त र प्रक्रिया हो । हरेक वर्ष गरिने महिला सम्मेलनमा महिलाका विषयमा छलफल हुन्छ, योजना बन्छ र कार्यान्वयनमा लगिन्छ । पार्टीको हरेक अधिवेशनपूर्व महिला सम्मेलन गरिन्छ र सम्मेलनमा के-के विषय, कसरी र कसले उठाउने भन्नेबारेमा पहिला योजना बनाइन्छ । आवश्यक पर्दा विषय तयारी र प्रस्तुतिको लागि तालिम पनि दिइन्छ । यसले पार्टीभित्र महिलाबीचको विश्वास र एकता बलियो भएको छ ।

यी सब कुराले के स्थापित गरेको छ भने महिला महिलामात्र होइनन्, विद्यार्थी, श्रमिक, बुद्धिजीवी र अरू जस्तै कमरेड पनि हुन् । उनीहरूले महिलाको विषय मात्र होइन, समाजको राजनीतिक, आर्थिक र संरचनागत विकासमा महिला दृष्टिकोणसहित पेस हुन सक्दछन् । यसकारण पुरुषको भन्दा महिलाको दृष्टिकोण अझै परिपक्व हुन्छ, किनकि त्यसमा समाजवादी र महिलावादी दुवै सोच स्पष्ट आउँछ । यसैले त पार्टी सदस्य र नेतृत्वमा पनि महिला सदस्य बढिरहेका छन् ।

आन्दोलनको निरन्तरता

विश्वभर महिलाहरू अझै पीडित छन् । महिला पुरुष पुरै समान भएको ठाउँ विश्वमा अहिलेसम्म छैन । यद्यपी असमानताको रूपमा अनुभूति र मापन फरक फरक छ । प्रकृतिले नै महिलालाई विभेद गरेको भन्ने कुरा हामी स्वीकार गर्दैनौं । महिला असमानताको कुरा पितृसत्ताको उपज हो । यसका विरुद्ध हामी संगठित हुँदै आपसमा सहयोग र समन्वय गर्दै लडाईं जारी राख्छौं । दायित्व, हक, अधिकार र अवसरमा समानताको लागि बढेको हाम्रो लडाईं त्यो दिनसम्म निरन्तर अगाडि बढिरहने छ, जुन दिन जेण्डर समान समाजको निर्माण हुनेछ र समाजमा सिंगो मानव जातिले समानरूपमा सम्मानित र गौरवान्वित महसुस गर्नेछन् ।

(क. उल्ला एण्डरसेन र क. टोरा ब्रेइथोल्जको कार्यपत्रमा आधारित)

कम्युनिष्ट घोषणापत्र सम्बन्धमा

‘ शिव श्रेष्ठ

कार्लमाक्स र फ्रेडरिक एङ्गल्सद्वारा संयुक्तरूपमा लेखिएका अमूल्य कृतिहरूमध्येका सर्वश्रेष्ठ कृतिको नाम हो “कम्युनिष्ट घोषणापत्र” । मानव इतिहासको सम्पूर्ण राजनीतिक दस्तावेजहरूमा यो घोषणापत्र सर्वश्रेष्ठ, सर्वमहान्, सबभन्दा स्पष्ट र सबभन्दा व्यापक अर्थपूर्ण प्रेरणादायी ग्रन्थ हो । यो घोषणापत्र एउटा विल्कुल स्वतन्त्र र मौलिक कृति हो । यसमा समावेश भएका सम्पूर्ण धारणाहरूमा लेखकद्वयको अद्वितीय समान विचार थियो । यस अमूल्य कृतिमा शैलीको उत्कृष्टतामा माक्सको जति हात छ, त्यस्तै समस्याले वर्णनमा एङ्गल्सको हात पनि कम छैन । घोषणापत्रको निचोडले “विश्वका सम्पूर्ण श्रमजीवी एक हौंऔं” भन्ने अमर सन्देश प्रदान गरेको छ ।

सन् १८४७ को ग्रीष्मऋतुको नोभेम्बर महिनामा बेलायतको लण्डनमा सम्पन्न भएको कम्युनिष्ट लिगको दोस्रो अधिवेशनबाट लिगको विस्तृत सैद्धान्तिक र व्यवहारिक कार्यक्रमको रूपमा यस अमूल्य कृतिलाई लिपिबद्ध गरी पेश गर्न दिइएको आदेशलाई शिरोधार्य गरी सन् १८४८ को फेब्रुअरी महिनामा “कम्युनिष्ट पार्टीको घोषणापत्र” को नामबाट अन्तिम मस्यौदा एङ्गल्स समेतको सक्रियतामा माक्सद्वारा केन्द्रीय कमिटीमा प्रस्तुत गरिएको थियो । प्रथम र दोस्रो संस्करणसम्म यसको नाम यथावत रहेतापनि तेस्रो संस्करणदेखि नाममा केही परिवर्तन गरियो, जसअनुसार यसको नामाकरण “कम्युनिष्ट घोषणापत्र” भनी राखियो । कार्लमाक्सको मृत्युपूर्वसम्म प्रकाशित कम्युनिष्ट घोषणापत्रको सम्पूर्ण संस्करणहरूको प्रस्तावनामा विभिन्न देशका तत्कालीन स्थिति समेतलाई हृदयंगम गरी माक्स र एङ्गल्सले लेखेका थिए । माक्स दिवंगत भएको दिन सन् १८८३ मार्च १४ तारिखपश्चात् एङ्गल्सको जीवनकालमा प्रकाशित बाँकी सबै संस्करणहरूमा उनले यथोचित प्रस्तावना लेखेका थिए । सन् १८४८ मा प्रस्तुत घोषणापत्र सर्वप्रथम जर्मन भाषामा प्रकाशित भई फ्रेन्च भाषामा अनुवाद गरिएको थियो । त्यसको दुई वर्षपछि सन् १८५० मा अंग्रेजी भाषाको अनुवाद प्रकाशित भयो । यस महान् कृतिको अनुवाद रूसी, डेनिस भाषालगायत विभिन्न भाषाहरूमा क्रमशः प्रकाशित हुँदै तुर्की भाषामा जब यो प्रकाशित भयो तत्कालीन निरंकुश तुर्की सुल्तानले कार्लमाक्स तथा फ्रेडरिक एङ्गल्सलाई राजद्रोहीको आरोप लगाई समाल्ने वारेन्ट जारी गरिएको थियो । यस अमर कृति “कम्युनिष्ट घोषणापत्र” को नेपाली भाषामा अनुवाद नेपाली कम्युनिष्ट आन्दोलनका अग्रदूत, शोषितपीडित श्रमजीवी नेपाली जनताका महान् नेता, संयुक्त जनआन्दोलनका प्रतिपादक तथा नेपाल कम्युनिष्ट पार्टीका संस्थापक महासचिव कमरेड पुष्पलालबाट भएको थियो । यस घोषणापत्रको प्रादुर्भाव र प्रचारप्रसारबाट विभिन्न मुलुकहरूमा ठूलो राजनीतिक हलचल ल्याइदियो । विश्वभरका शोषितपीडित श्रमजीवी सर्वहारा वर्गको मुक्तिको निमित्त यस “कम्युनिष्ट घोषणापत्र” सदासर्वदा एउटा अविस्मरणीय अमर कृतिको रूपमा संसारभर रहिरहनेछ ।

यस महान् कृतिलाई मुख्यतः चार भागमा विभाजित र व्याख्या गरिएको छ । ती हुन् :-

- (क) पूँजीपति र सर्वहारा
 - (ख) सर्वहारा र कम्युनिष्ट
 - (ग) समाजवादी र कम्युनिष्ट दस्तावेज र
 - (घ) विभिन्न प्रतिपक्ष दलहरूसँगको सम्बन्धमा कम्युनिष्टहरूको स्थिति ।
- “कम्युनिष्ट पार्टीको घोषणापत्रको एक पाना -कार्लमार्क्सको स्वहस्तबाट”

कोशी-ल्हासा : दुई अर्ब जनसंख्याको महामार्ग

सूर्य थापा

२०६१ मंसिर ५ गते संखुवासभाको तुम्लिङटार र खाँदवारी दुलही जस्तै सिंगारिएका थिए । चोक-चोक र बाटोमा तुल र स्वागतद्वार टाँगिएको थियो भने अतिथिहरूको स्वागतार्थ तँछाड-मछाड थियो । सबैको अनुहारमा कोशी-ल्हासा राजमार्ग निर्माण होस् भन्ने आकांक्षा देखिन्थ्यो । नेपाल-चीन सम्बन्ध जनस्तरमा कति सुमधुर र गाढा छ भन्ने त्यहाँ व्यवहारमै अनुभूति गर्न सकिन्थ्यो ।

चिनियाँ राजदूत सुन हेपिङ र राष्ट्रिय योजना आयोगका उपाध्यक्ष डा. शंकर शर्मासहितका अतिथिहरूको टोली तुम्लिङटार विमानस्थलमा ओर्लेदा उक्त राजमार्ग निर्माणको लागि गठित नागरिक सरोकार समितिका अध्यक्ष हरि बैरागी दाहालगायतका संखुवासभाका अगुवाहरू त्यहाँ अतिथिहरूको स्वागतार्थ सक्रिय हुनुहुन्थ्यो । एउटा सडक निर्माणको लागि त्यहाँ बाटोभरि पंक्तिबद्ध तुम्लिङटारवासीहरू काम छिटो थालनी होस् भन्ने सपना साकार पार्न उपस्थित भएजस्ता देखिन्थे । उपप्रधानमन्त्री भरतमोहन अधिकारी सिधै खाँदवारीमा पुग्नुहुँदा कडा सुरक्षा व्यवस्थाका बावजूद दशौँ हजार नागरिकले स्वागत गरे । प्लेकार्ड र बाजा-गाजासहित सबैको स्वागत गरियो, फूलको मालाले उपप्रधानमन्त्री र चिनियाँ राजदूतको गला पटक-पटक भरिए । चीन अध्ययन केन्द्र संखुवासभा शाखाको उद्घाटनका अवसरमा बोल्ने सबैले एउटै स्वर गुञ्जाए-‘कोशी-ल्हासा राजमार्ग छिट्टै निर्माण होस् ।’ जनस्तरमा विकास निर्माणको निमित्त कति ठूलो उत्साह र आतुरता छ ? त्यसदिन खाँदवारी स्वयं बोलिरहेको थियो ।

चिनियाँ चासो र कोशी-ल्हासा

करिब चार दशकअघि नेपाल र चीनलाई जोड्ने कोदारी राजमार्ग बन्दा चीन-भारतबीच युद्धको समय थियो । त्यसबेला कोदारी राजमार्गको निर्माण स्वयंमा एउटा विवादको मुद्दा बनेको थियो । तर आज समय बदलिएको छ । चीन र भारतबीच मित्रताका साथै व्यापार सम्बन्ध पनि बढेको छ । सन् २००३ मा ७ अर्ब ५९ करोड डलर बराबरको व्यापारिक कारोबार भएको तथ्यांकले देखाउँछ । सन् २००७ सम्म दुई देशबीचको व्यापारले १५ अर्ब डलर नाघ्ने अनुमान गरिएको छ । यस स्थितिमा संसारको सबभन्दा धेरै जनसंख्या भएको चीनलाई दोस्रो ठूलो जनसंख्या भएको भारतसँग जोड्ने कोशी-ल्हासा राजमार्गको निर्माणले दुई देशको सम्बन्ध अझ निकट र लाभदायक हुने निश्चित छ । खाँदवारीमा पुगेर चिनियाँ राजदूत सुन हेपिङले भन्नुभयो-‘पूर्वी नेपालको विकासमा यसले महत्वपूर्ण स्थान राख्छ । चीनले पश्चिम तिब्बतको विकासमा जोड दिँदै आएको छ । यो राजमार्गले पूर्वी नेपाललाई पश्चिम तिब्बतसँग जोड्ने काम गर्छ । हामीले बुझ्यौँ, नेपाल सरकारले पहल गरोस्, हामी सहयोग गर्न तयार छौँ ।’

“चिनियाँ राजदूतको यस भनाइले कोशी-ल्हासा राजमार्गलाई चीनले निकै चासोका साथ हेरिरहेको प्रष्ट हुन्छ । कोदारी राजमार्गपश्चात् चीनले १२ किलोमिटर लामो रसुवा-स्याफ्रुबेसी सडक निर्माण गरिदिने सम्झौता तत्कालिन चिनियाँ प्रधानमन्त्री भू रोङ्जीको नेपाल भ्रमणका अवसरमा भइसकेको छ । अब कोशी-ल्हासा राजमार्गले पनि चिनियाँ सहयोगकै प्रतीक्षा गरिरहेको छ भन्दा अत्युक्ति नहोला । चीनका लागि शाही नेपाली राजदूत रहिसक्नुभएका राजेश्वर आचार्यको कथन छ-‘नेपालको विकट भौगोलिक परिस्थितिले गर्दा विभिन्न ठाउँमा बाटोघाटोको आवश्यकता त छँदैछ, तर हाम्रो आवश्यकताको दृष्टिकोणले मात्र होइन, चीनको स्वशासित क्षेत्र तिब्बतमा भइरहेका विकासक्रम, त्यहाँको वस्ती र त्यहाँ हुनसक्ने आर्थिक गतिविधिलाई पनि हामीले हेर्नुपर्छ ।’

हित भारतको पनि छ

दुईवटा विशाल राष्ट्रहरूलाई जोड्ने सेतु नै यो राजमार्ग हुनसक्छ । किनकि भारत-चीनबीच सिधा सम्पर्कको यो भन्दा छोटो र सजिलो बाटो अर्को हुन सक्दैन । २०६१ कार्तिक १६ र १७ गते नयाँ दिल्लीमा भएको नेपाल-भारत अन्तरसरकारी समितिको बैठकमा वीरगञ्ज-काठमाडौँ-तातोपानीका साथै अन्य तीनवटा वैकल्पिक राजमार्गमध्ये एउटा उपयुक्त राजमार्ग पहिचान गर्ने विषयमा दुई देशबीच छलफल भएको थियो । चीनसँग नेपालको उत्तरी भेगमा १ हजार ४ सय किलो मिटर साभ्ना सीमा रहेको छ । हालसम्म संचालित कोदारी राजमार्ग हिउँदमा तीन महिना र वर्षातुमा करिब दुई महिना नचल्ने हुँदा भारतलाई पनि बाह्रै महिना चल्ने कोशी-ल्हासा राजमार्ग एउटा उत्तम विकल्प हुन्छ । जसले कलकत्तालाई ल्हासासँग जोड्न सक्छ । र यसले ‘एसियन हाइ-वे’ को रूपमा पनि महत्व पाउने सम्भावना विद्यमान छ । यतिमात्र होइन, वीरगञ्ज-मुग्लिङ-गल्छी-त्रिशुली-केरूङ (त्रिशुली कोरिडार) र भैरहवा-कुश्मा-लोमाडथाङ (कालीगण्डकी कोरिडार)को तुलनामा जोगबनी-किमाथाङका (अरूण कोरिडार) को दूरी पनि सबभन्दा छोटो रहेको छ ।

नागरिक ऐक्यबद्धता र दबाव

कोशी-ल्हासा राजमार्ग निर्माणको निमित्त नागरिक चासो, ऐक्यबद्धता र दबाव नै बेजोड छ । खाँदवारीका युवा एवं जनसाधारणले खाँदवारी-किमाथाङका राजमार्ग निर्माणार्थ सहयोग जुटाउन दीपनकुमार श्रेष्ठको अध्यक्षतामा एक समिति गठन

गरी अर्थ संकलन गरिरहेका छन् । उनीहरूको आग्रह छ-‘अरू कसैले वास्ता गरौंस्, नगरोस्-तपाईंले चाहिँ एक रूपैयाँ सहयोग गर्नुपर्छ ।’ २०५१ सालमा गठित कोशी-ल्हासा राजमार्ग नागरिक सरोकार समितिले यसको सम्भाव्यता र निर्माण सम्बन्धमा थुप्रै बहस र अन्तर्क्रिया संचालन गर्दै आएको छ । समितिले २०५२ सालमा तत्कालीन प्रधानमन्त्री मनमोहन अधिकारी चीन भ्रमणमा जाँदा चिनियाँ शीर्ष नेतृत्वसँग यो राजमार्ग निर्माणको लागि छलफल गर्न ज्ञापनपत्र बुझाएर कामको थालनी गरेको थियो । नेकपा (एमाले)का नेता के.पी. ओली र नेपाली कांग्रेसका सभापति गिरिजाप्रसाद कोइरालाको चीन भ्रमणअघि पनि समितिले त्यस्तै ज्ञापनपत्रहरू दिएको थियो भने तत्कालीन चिनियाँ राष्ट्रपति जियाङ जेमीनले नेपाल भ्रमण गर्नुहुँदा पनि नेपालस्थित चिनियाँ राजदूतावासमार्फत् ज्ञापनपत्र दिइएको समितिका अध्यक्ष दाहाल बताउनुहुन्छ । जसले कोशी-ल्हासा राजमार्गप्रति स्थानीय जनताको चासो, ऐक्यबद्धता र सक्रियता पटक-पटक चिनियाँ पक्षसमक्ष पुग्न सकेको छ । चिनियाँ राजदूतको खाँदबारी यात्रा र त्यहाँ आयोजित विभिन्न कार्यक्रममा उपस्थिति पनि समितिकै सक्रियताको परिणाम थियो ।

नेपालको राष्ट्रिय प्राथमिकता

भारतको जोगवनीदेखि विराटनगर, धरान, हिलेसम्म कालोपत्रे सडक छ भने त्यहाँदेखि लेगुवासम्म कच्ची सडक बनिसकेको छ । लेगुवादेखि तुम्लिङटारसम्म २६ कि.मि. सडक बन्न बाँकी रहे पनि निर्माण कार्य अघि बढिरहेको छ । तुम्लिङटारदेखि खाँदबारी र खाँदबारीदेखि छयाङकुटीसम्म पनि कच्ची सडक बनिसकेको छ । छयाङकुटीदेखि फ्याक्सिन्दा ३४ कि.मि. र फ्याक्सिन्दादेखि किमाथाङका ८० कि.मी गरी जोगवनी किमाथाङका खण्डमा कूल ३१० मध्ये जम्मा १४० कि.मी. सडक बन्न बाँकी छ । राष्ट्रिय योजना आयोगका उपाध्यक्ष डा. शंकर शर्मा भन्नुहुन्छ-‘यो सडक निर्माण गर्न अनुमानित ३ अर्ब रूपैयाँ लाग्न सक्छ । यो काम नेपालको राष्ट्रिय बजेटको सामर्थ्यले मात्र सम्भव छैन । त्यसैले विदेशी सहयोग जुटाउनैपर्छ । यदि चिनियाँ सहयोग जुटाउन सकियो भने निर्माण कार्य सहजै अघि बढ्नसक्छ ।’

उपप्रधानमन्त्री तथा अर्थमन्त्री भरतमोहन अधिकारी ‘कोशी-ल्हासा राजमार्ग निर्माणको कामलाई यसै वर्षदेखि अघि बढाउन राष्ट्रिय प्राथमिकतामा राखिने बताउनुहुन्छ । संखुवासभामा कार्यरत राष्ट्रिय पार्टीहरूका जिल्ला इकाईहरूले उहाँसमक्ष एक ज्ञापनपत्र प्रस्तुत गर्दै यो राजमार्गलाई राष्ट्रिय प्राथमिकतामा राख्न आग्रह गरिसकेका छन् । उपप्रधानमन्त्री अधिकारीले काठमाडौँ फर्केर बताउनुभएको छ-‘पुसकै परिमार्जित बजेटमा यसको विस्तृत अध्ययन-सर्भेको कार्यक्रम समावेश हुन्छ । जसले राजमार्ग निर्माणको काम शुरू गराउनेछ । यसको आवश्यक तयारीमा जुट्न राष्ट्रिय योजना आयोगलाई जिम्मा दिइएको छ ।’

नागरिक समितिका अध्यक्ष दाहालका शब्दमा यो राजमार्ग निर्माण भएपश्चात् चीनको सिगाङ्छेवाट रेल चढेर लण्डन, स्पेन हुँदै पोर्चुगलसम्म पुग्न सम्भव हुनेछ । त्यो भविष्यको मीठो सम्भावना होला ।

तर नेपालको एउटा सदरमुकाममा जोड्न लाग्ने बजेट-लागतमा यो राजमार्गको निर्माण कार्य अघि बढ्न र सम्पन्न हुन सक्छ । अझ के पनि भन्न सकिन्छ भने चीन र भारतजस्ता यो शताब्दीका महाशक्ति राष्ट्र बन्न उन्मुख देशहरूको विशाल जनसंख्यालाई जोड्ने यो राजमार्गको निर्माण कार्य थालनी भयो भने हाम्रो कर्णाली अञ्चलमा सडक पुऱ्याउनुभन्दा पनि यसको निर्माण सजिलो र छिटो हुने अपेक्षा गर्न सकिन्छ । यो काम मुलुकको हाम्रो राष्ट्रिय प्राथमिकता, सरकार-राजनीतिक पार्टीहरू र नागरिकस्तरको दृढ इच्छाशक्ति र खबरदारी एवं चीन र भारतको साझा सहयोग र समझदारीमा मात्र सफल हुनसक्छ ।

पाँच वर्षमै राजमार्ग तयार हुन्छ

हरि बैरागी दाहाल-अध्यक्ष, कोशी-ल्हासा राजमार्ग नागरिक सरोकार समिति

- खाँदबारीमा उपप्रधानमन्त्री, चिनियाँ राजदूत, योजनाविद्, राष्ट्रिय पार्टीहरू र पत्रकारहरूलाई समेत बोलाएर कोशी-ल्हासा राजमार्ग निर्माणको महत्व बुझाउन खोज्नुभयो, कति सफलता मिल्यो ?
- कार्यक्रम भव्य रह्यो, तर हामीले सोचेभन्दा कम । कतिपय राष्ट्रिय पार्टीको उपस्थिति गराउन सम्भव भएन । अतिथिहरूलाई जनसमुदायबाट अझ राम्रो स्वागत गर्ने सोच थियो, समयले साथ दिएन । कार्यक्रमले मिडियामा जति धेरै प्राथमिकता पाउनुपर्थ्यो, त्यसमा कमी रह्यो । तर राजमार्ग निर्माणप्रतिको जनचासो व्यापक र ऐतिहासिक हुनपुग्यो । विषयगत महत्व दर्शाउन कार्यक्रम पूर्ण सफल भयो भन्दा हुन्छ ।
- नागरिक समाजको नेतृत्व गरेर तपाईं यसमा त निकै होमिनुभयो नि ?
- देश निर्माण गर्न कोही न कोही बाबुको छोरा लाग्नुपर्छ । हामी उत्तर र दक्षिणका दुवै मित्रराष्ट्र समान हुन् भन्ने कुरा त गछौं, तर वास्तविक सम्बन्ध र सम्पर्कको हिसाबले एकातिरको सम्बन्ध बन्दजस्तै छ भने अर्कोतिर ज्यादै खुल्ला रहेको छ । एउटा भू-परिवेष्ठित मुलुकले समानुपातिक व्यवहार गर्न सक्नुपर्छ भन्ने हाम्रो जोड हो । नेपालको कूल भू-भागको ८३ प्रतिशत हिस्सा पहाडै-पहाड छ । र, पहाडको विकास नगरी यो राष्ट्रको विकास हुँदैन । कोशी-ल्हासाजस्ता ८-१० वटा नयाँ नाका नखोली पहाडको विकास हुनसक्दैन । मुलुकको समुन्नति र आत्मनिर्भरताको लागि यो आवश्यक छ भनेर हामी क्रियाशील छौं ।
- अरू भू-भागबाट पनि नेपाल चीनबीच नयाँ नाका खोल्न सकिन्छ । कोशी-ल्हासा नै किन चाहियो ?
- यो बाट्टै महिना र चौबीसै घण्टा चल्ने, हिउँ देख्ने-हिउँ नटेक्ने, विश्वको सर्वोच्च शिखर सगरमाथा र कंचनजंघावीचको पर्वतीय हिमश्रृंखलाको सबभन्दा गहिरो नाका हो । दुईवटा देशमात्र होइन, दुईवटा महादेशलाई जोड्ने सम्बन्धसूत्रको रूपमा यो राजमार्ग निर्माण गर्नुपर्छ भन्ने हामीलाई लाग्छ । कोदारी राजमार्गमा जस्तो हिउँद र वर्षात्मा अवरूद्ध भइरहने समस्या यसमा हुँदैन । त्यसैले यो राजमार्ग छोटो, निर्माण गर्न सजिलो र उपयोगी पनि छ ।
- २०५१ सालतिर पनि यो राजमार्ग बनाउने कुरा गर्नुहुन्थ्यो, त्यतिखेर कस्तो-कस्तो प्रतिक्रिया सुन्नुपरेको थियो, सम्झनुहुन्छ ?

- सम्झन्छु अवश्य । त्यसबेला सबैले यो नचाहिंदो, उरन्टेउलो, हुनै नसक्ने र त्क नभएको कुरा हो भन्थे । जब २०६० साल मंसिर १७ गते नेपाल-चीनबीच किमाथांका र रियूबीच व्यापारिक नाका खोल्ने सम्झौतापत्रमा हस्ताक्षर भयो, तबमात्र योजनाविद्, राजनीतिक पण्डित र कथित विकासप्रेमीहरू सबैको घैटोमा घाम लाग्यो । अहिले यो राजमार्गको निर्माण सबैको चासो, खोजी, आकर्षण र आतुरताको विषय बनेको छ । हामीले एक दशकदेखि निरन्तर प्रयास नगरेको भए यसो हुनु संभव थिएन ।

o अब कति समयमा निर्माण भइसक्छ त कोशी-ल्हासा ?

- पहिले विस्तृत सर्भेक्षण हुनुपर्छ । अनि त निर्माण कार्य थालनी भएको पाँच वर्षमै किमाथांका पार गरेर विशाल चीनको सिगात्छे पुग्न सकिन्छ ।

मोवाइल

डा. विजयकुमार पौडेल

म आफ्नो कार्यक्षमा बसिरहेको थिएँ । सधैंजस्तो आफ्नो हँसिलो अनुहार लिएर बेदप्रसाद टुप्लुक्क आइपुग्यो ।

“के-कति कामले बोलाउनु भो सर ? पुलिसले पक्राउ गर्न पठाएजस्तो ‘खबर पाउने बित्तिकै आइहाल्लु’ रे ! के हराम-विराम भयो र सर मबाट ? हि.हि.हि. ।”

“कामै त्यस्तो पर्छ, अत्याएर बोलाउनुपर्ने । त्यसै त किन दुःख दिनेथियो र हामीले ? ? हिजो नाथु कुमाललाई छाडिदिनुपर्छ भन्न बेसक्याम्म ब्यारेकमा गएका थियो । कर्नेलले नाथुलाई नछोड्ने कुरा त गर्नु-गर्नु, तपाईंलाई पनि पक्राउ गर्ने कुरा पो गर्दै थियो त । त्यसैले तुरुन्तै आउन खबर गरेको नि !”

“त्यसका बाउको कर्कलो फाँड्न गएको त छैन है गाँठे । किन समात्न खोजेछ हँ ? सरले सोध्नुभएन र ? हिहिहि ।” अनुहारमा कुनै तनाव नल्याइकन बडो सजिलोसित उसले भन्यो । रिसाउँदा पनि हँसेर बोल्ने उसको बानी नै हो ।

“तपाईंको घरमा माओवादीहरूको अड्डा छ भन्ने आरोप थियो उसको । ‘बेदप्रसाद हाम्रो अत्यन्त विश्वासिलो मान्छे हो’ भनेर मैले डटेर प्रतिवाद त गरेँ तर तपाईंसित पनि यथार्थ कुरा त बुझ्नुपर्छ । ल भन्नुस् कुरा के हो ?”

“हाम्रा घरमा माओवादीको अड्डा काँट हुनु नि ! भात खान भने आइरहन्छन् । बन्दुक भिरेर आउँछन्, ‘खान दिन्न’ भन्न सक्ने कुरै भएन । त्यै कर्नेल त्यसको गाउँको घरमा एकलै भएको बेला माओवादीहरू आए भने ‘भात खान दिन्न’ भन्न सक्ला त सर ? ब्यारेकमा बसेर फूर्ति लाउँदो रे’छ, मोरो ! हिहिहि ।”

“हाम्रो नीति त माओवादीहरूका विरुद्ध सुराकी पनि नगर्ने आश्रय पनि नदिने अर्थात्, ‘न सुराकी न खुराकी’ हो नि त ।”

“सुराकी नगर्ने कुरा त ठीकै हो सर, तर खुराकी दिन्न भन्ने कुरा त गफै हो । ‘खान दिन्न’ भन्ने हो भने मारिहाल्छन् । तिनीहरूलाई राम्रो मानेर खान दिएको हो त ? ज्यान जोगाउन पो खान दिएको हो त । हिहिहि ।”

“ल भइहाल्यो । म कर्नेलसँग समय माग्छु । मसँग सँगै हिँड्नुस् । गएर कुरा गरौं ।” मैले कर्नेललाई फोन गरेँ । उसले दिउँसो चार बजे भेट्ने समय दियो ।

“बेदप्रसादजी, चार बज्जलाई पाँच घण्टा समय छ । तपाईं अरू काममा लाग्नुभए पनि हुन्छ । मैले तबसम्म कार्यालयको काम हेर्छु ।” मैले भ्याउनुपर्ने धेरै कामहरू बाँकी थिए । यसैले बेदप्रसादलाई केही समय पन्छाउन खोजेँ । ऊ कोठाबाट बाहिर निस्किएन । केही भन्न खोजेजस्तो देखियो ।

“अरू केही काम छ, र ?”

“एउटा फोन दिलाइदिनुस् न सर । हाम्रो गाउँमा एउटामात्रै फोन छ, त्यो पनि अर्कै पार्टीको मान्छेको घरमा । त्यहाँ फोन गर्नेहरूको जहिले पनि लाइन लागेको हुन्छ । मैले फोन राख्न पाए जनतालाई पनि सुविस्ता हुँदो हो, पार्टीको गोप्य कुरा गर्न पनि सजिलो हुँदो हो । मेरो घरखर्चलाई अलि-अलि गर्जो पनि टर्थ्यो होला । सम्पत्ति भन्नु त्यही तीनकड्डा जग्गामात्रै हो । पान पसलबाट खर्च चलाउन गाह्रो भयो ।” उसले आसलागदो नजरले हेर्‍यो । मैले उसलाई लिएर दूरसंचार कार्यालयमा पुगेँ ।

नयाँ भी.एच.एफ. फोन दिन नसकिएको कुरा बताउँदै हाकिमले भन्यो । “देशको परिस्थिति ठीक भएको भए त्यस गाउँमा पोहोरसाल नै टेलिफोन लाइनको विस्तार भइसक्ने थियो । के गर्नु परिस्थिति यस्तै छ । त्यहाँ भएको एकमात्र पी.सी.ओ. मा धेरै भीडभाड हुने गरेको रिपोर्ट हामीले पनि पाएका छौं । यसो गर्नुस् न, एउटा मोवाइलसेट लिएर जानुस् । त्यसबाट पनि पी.सी.ओ. चलाउन सकिन्छ । अलिकति महँगो पर्ने त हो नि । त्यहाँ रहेको भी.एच.एफ.मा पालो पर्खिन भन्नुको अथवा हतारो हुनेहरू मोवाइलमा फोन गर्न आइहाल्छन् नि !”

बेदप्रसाद सन्तुष्ट भएर फर्केको थियो । उसका प्रष्टा-प्रष्टी कुरा सुनेर कर्नेल पनि सन्तुष्ट देखिन्थ्यो । यसको पर्सिपल्ट दिउँसो बेदप्रसादले फोन गर्‍यो । “आफ्नै मोवाइलबाट फोन गरेको सर ! ल नम्बर टिप्नुस् त ।”

मैले डायरीमा नम्बर टिप्दै सोधेँ, “फोन गर्ने ग्राहक कतिका आएका छन् त ?”

“यहाँ त आजैदेखि भीडभाड भइसक्यो । अब भने साँझ-बिहान सजिलै हातमुख जोर्ने भइयो । फोन राखेपछि त ‘एक काम दुई पन्थ’ हुँदोरै’छ, सर, फोन गर्न आउनेले पान, बिडी चुरोट पनि किन्ने । यस्तै भीडभाड रह्यो भने बुढियालाई चियाको पसल गर्न लगाउँछु । हिहिहि !”

“ल बधाई छ यार ! अधि भनेको उखानचाहिँ सुधानुस् । एउटा प्रयासबाट खोजेको काम र अझ अर्को काम पनि फत्ते भयो भने ‘दुई काम एक पन्थ’ भन्छन् ।”

बेदप्रसादले दिनको एकपटक अवश्य फोन गर्थ्यो । उसले मोवाइल फोन लगेको दश-पन्ध्र दिन जति भएको हुँदो हो, सिक्टहन बजार नजिकै सुरक्षाकर्मीहरू माओवादीहरूले थापेको एम्बुसमा परेको सुनियो । मैले घटनाबारे बुझ्न बेदप्रसादको मोवाइलमा सम्पर्क गर्न खोजें । उताबाट कम्प्युटर्नी बोली-“तपाईंले सम्पर्क गर्न खोज्नुभएको मोवाइलको ‘स्वीच अफ’ गरिएको छ । फेरि प्रयास गर्नुहोला । धन्यवाद ।” अर्को दिन खबर सुनियो-त्यसक्षेत्रमा सरकारी सुरक्षाकर्मीहरूले व्यापकरूपमा धरपकड अभियान चलाएका छन् भन्ने । त्यसको भोलिपल्ट केही साथीहरू लिएर म त्यता गएँ । त्यस गाउँबाट पचास जनालाई पक्राउ गरिएको रहेछ । उन्चास जनालाई सोधपुछपछि छोडिएछ, बेदप्रसाद थुनामै रहेछन् ।

कर्नेलसँग भेट्न पाइएन । ऊ मातहतको फौजी अधिकृतले बेदप्रसादलाई सैनिकहरूले पक्राउ नगरेको बतायो । “युनिफाइड कमाण्ड गएको थियो हजूर । जनपद प्रहरीले राखेको छ कि ? उतै एस.पी. लाई सोध्नुस् ।” मेजरको सक्षिप्त उत्तर थियो ।

दुई दिनसम्म एस.पी. सँग सम्पर्क हुन सकेन । सिडिओलाई पनि भेट्न सकिएन । जब-जब यस्तो समस्या आइपुग्छ, तब-तब जिल्लाका हाकिमहरू भेट्टिदैनन् । अझ यसो भन्नु उपयुक्त होला-समस्या तातो छँदै उनीहरू राजनीतिक कार्यकर्तालाई भेट्न चाहन्छन् । डी.एस.पी. ले भनेको थियो-“यो आर्मी यस्तै छ हजूर ! यिनीहरूको कुरै बुझिदैन । त्यसदिन हामीसँगै गएको अवश्य हो । नियन्त्रणमा लिइएका पचासै जनालाई उनीहरूले नै लगेका हुन् । मैले भनेको कतै नभनिदिनुहोला हजूर । यस्तै छ के गर्ने !”

अरू चार दिन बेदप्रसादको पत्तो लगाउन सकिएन । बेदप्रसादकी श्रीमती दिनदिनै कार्यालयमा फोन गर्थिन् र कुरा गर्दागर्दै रुन्थिन् । नियमित तनावहरूको थुप्रोमा अझ एउटा थपिएको थियो । केही दिनको दौडधूप र घुर्की धम्कीपछि सिडिओलाई भेट्ने मौका मिल्यो ।

“के गर्ने हजूर, नागरिक प्रशासन खतम भएको छ । सुरक्षाकर्मीहरू सामुन्नेमा मात्रै हामीलाई सलाम पड्काउँछन्, पीठ पछाडि टेर-पुच्छर लाउँदैनन् । यिनले के-के काम गर्छन् थाहै हुँदैन । हुन त यो कुरा बाहिर नभनिदिनुहोला ।” यसो भन्दै सिडिओ एकाँछिन घोरिएजस्तो गर्‍यो । चुरोट सल्काएपछि फेरि भन्यो-“मेरा तर्फबाट पूरा सहानुभूति छ हजूर ! म सकेको गर्छु ।”

“तपाईंलाई त्यस्तै चेपुवा परेको छ भने हामी ‘बेदप्रसादलाई सार्वजनिक गरियोस्’ भन्ने माग राखेर तपाईंका कार्यालय अगाडि अनसन बस्छौं । त्यसपछि तपाईंलाई पनि सजिलो होला ।” साथीहरूको तर्फबाट मैले भनें ।

“होइन-होइन, अहिले नै अनसन बस्नुपर्दैन । आज दिउँसो सुरक्षा समितिको बैठक छ । कर्नेल, एस.पी., एस.एस.पी. सबै जम्मा हुन्छन् । मैले बेदप्रसादको कुरा गम्भीरतापूर्वक उठाउने भाँएँ ।”

सीडीओको कुरा सुनेर हामी विदा भयौं । साँझ पाँच बजेतिर सीडीओले फोन गर्‍यो-“सेनाले हप्तादिन जति राखेर पुलिसलाई बुझाएको रहेछ हजूर । बेदप्रसाद अहिले एस.पी. कार्यालयको थुनामा छन् । तपाईंहरूले त्यतै दबाव दिनुपर्‍यो ।”

अत्यन्त व्यस्त भएको बताउँदै एस.पी.ले भेट्ने समय दियो ।

“हामी अनुसन्धान गर्दछौं । उनलाई अहिले नै छोड्न मिल्दैन ।”

“उहाँ हाम्रो जिम्मेवार कार्यकर्ता हो । किन छोड्न मिल्दैन ?”

“उनी माओवादी सुराकी हुन् ।”

“सरकारी सुराकी हुन्छन् भनेका त जानेका थियौं । यो माओवादी सुराकी भनेको के हो ?”

“हाम्रा सुराकीले हामीलाई माओवादीको खबर दिन्छन् । माओवादी सुराकीले हाम्रो गस्ती टोलीको खबर माओवादीलाई दिन्छ, अनि हामी एम्बुसमा पर्छौं । सिक्टहनमा हाम्रो गस्ती टोली एम्बुसमा परेको तपाईंलाई थाहै होला । यसैले खबर गरेको भन्ने पक्का सबुत छ ।”

“के छ त्यस्तो पक्का सबुत ?”

“दिनको घामजस्तै छर्लङ्ग छ । यो बुझ्न मोवाइल राख्नसक्ने हैसियतको मान्छे नै होइन । तीनकड्डा जमिन र पानको टंकी कुरेर बस्ने मु.ले. मोवाइल राख्छ भनेपछि यो माओवादी नभएर के हो त ? बैक लुटेको पैसा छ सालेहरूसित ।” आफ्नो भाषिकस्तर प्रयोग गर्दै भौतिकको शैलीमा एस.पी. ले भन्यो ।

हामीले बेदप्रसादले कसरी र किन मोवाइल राखेको हो भन्ने वृत्तान्त बतायौं । एस.पी. ले हाम्रो कुरा नपत्याएजस्तो देखियो । उपाय नदेखेपछि मैले यसै अँध्यारोमा टुंगा हानेजस्तै भनें-“मोवाइलमा आउने र जाने फोनको रेकर्ड हुन्छ । त्यो हेरेर कुनै शंकास्पद नम्बर छ भने थप अनुसन्धान गर्नुस्, होइन भने यसरी थुन्न पाइन्छ । हामीलाई बेदप्रसादमाथि पूरा विश्वास छ ।

“आफ्ना कार्यकर्ता भन्दैमा तपाईंहरू त्यसै विश्वास गर्नुहुन्छ । धेरैले तपाईंहरूको सदस्यता कार्डलाई आवरणको रूपमा प्रयोग गरेका छन् । यो बेदप्रसाद पनि त्यस्तै होइन भनेर कसरी भन्न सक्नुहुन्छ ?” अलि नरम हुँदै एस.पी.ले भन्यो ।

हप्ता दिनजति पछि बेदप्रसाद एकजना कार्यकर्ताको जिम्मा-जमानीमा छुट्यो । जमानी बस्न गएका कार्यकर्तासँग ऊ सरासर पार्टी कार्यालयमा आयो । देख्दै रहरलाग्दो बेदप्रसाद दुब्लाएर टिठलाग्दो भएको रहेछ । मैले उसलाई सहानुभूति दिन नपाउँदै उसले करप हात मिलाउँदै भन्यो-“तपाईंहरू नभएको भए त मोराहरूले मानेँ रहेछन् मलाई । मेरो लागि साह्रै दुःख पाउनुभयो है तपाईंहरूले !” उसको आँखामा कृतज्ञताका भावनाहरू छचल्किएका थिए । प्रत्येक वाक्यपछि हाँस्ने बेदप्रसाद मलिनो देखिन्थ्यो ।

“बेद ! तपाईंलाई कृतपिट पनि गरे कि ?” मैले उसलाई अगाडिको मेचमा बस्ने संकेत गर्दै सोधें । मेरो सोधार्थपछि उसको मनको बाँध फुटेछ । उसले धर्धरी रूँदै भन्यो-“तिनलाई घरामा कँस्नेहरू, तिनीहरूले त मर्ने बेलामा पानी खान पनि नपाऊन् । आँखामा पट्टि बाँधेर कति पिट्न सकेका ! यस्तै भएर त मान्छे पनि माओवादी पार्टीमा लाग्छ नि । मलाई थाहा नभएको कुरा कसरी बताइदिऊँ ? “अभ्र भन्दैनस् ?” भन्दै पिट्दै गरे । त्यो माओवादीमा सरकारी सुराकी रै’छन् । मैले, “माओवादीहरूले बेला-बेलामा आएर भात खान्छन् । को हुन्, कहाँबाट आएका हुन् चिन्दैन” भनेर सुरूमा भनेको थिएँ । मलाई केरकार गर्ने को थियो थाहा भएन । आँखामा पट्टि बाँधेको थियो, कसरी चिन्नु ? त्यसले त जम्मै कुरा थाहा पाएको रहेछ । मेरो घरमा आउने तीनचार जनाको त नामै लियो । कुन-कुन दिन के-के खाए सबै टिपेर राखेको रै’छ । त्यसपछि “जबर्जस्ती भात खान आउँछन्, मान्छे चिन्दैन” भनें । चिनेका मान्छे बताइदिउँ भने छुटेपछि अर्काथरीले मालान् भन्ने डर ! जति पितेपनि माओवादीहरूको नाम भने बताइनँ, चिन्छु पनि भनिनँ । यता तपाईंहरूले धेरै दौडधुप गर्नुभएछ । एकजना हाम्रै मान्छे छ, पुलिसमा । उसैले बेला-बेलामा आएर “नआत्ति भइ, तिमीलाई छुटाउन तिम्रा साथीहरू लागेका छन्” भन्यो । त्यै आशले बाँचे, नत्र त बाँच्ने हिम्मत गुमाइसकेको थिएँ ।” दुवै हत्केलाले आँसु पुछ्दै उसले आफ्नो व्यथा सुनायो ।

हामीले उसलाई धेरैबेर सम्झायौं । त्यसपछि ऊ सामान्य बन्दै गएको थियो । हिंड्ने बेलामा उसले हाँस्दै भनेको थियो- “जति दुःख पाए पनि एउटा कुरालाई भने सजिलो भो ! अब भात खान आए भने माओवादीहरूलाई नआऊ भन्न एउटा निहुँ पाइयो । “मलाई सेना-पुलिसको निगरानी छ” भनेपछि त आउन बन्द गर्लान् नि ! हिहिहि ।” यति भनेर उसले जोशिलो ढंगले हात मिलायो र घरतिर लाग्यो ।

उसलाई एक हप्ते तारिख दिइएको थियो । प्रत्येक हप्ता एस.पी. कार्यालयमा हाजिर हुन्थ्यो, पार्टी कार्यालयमा आउँथ्यो र सबैलाई एटा न एउटा टुक्का सुनाएर हँसाएर जान्थ्यो । अरू दिन एकपटक कार्यालयमा फोन गरेर हालचाल सोध्थ्यो । त्यसपछिका नौ-दस महिना बेदप्रसादमाथि कुनै आपत आइलागेन । ऊ खुसी थियो । मोबाइल फोनबाट पी.सी.ओ. राम्रै चलेको थियो । उसले आन्दोलनको एउटा पनि कार्यक्रम छोड्दैनथ्यो ।

म दिनभरीको नारा जुलुसबाट लखतरान परेको थिएँ । वि.सं. २०६१ साल वैशाख २२ गते साँझ आठै बजे ओछ्यानमा पल्टिएको थिएँ । लगातार वजिरहेको फोनको घण्टी सुनेर उठ्ने पथ्यो । उताबाट कृष्ण न्यौपानेको आवाज सुनियो, -“हेलो सर ! बडो दुःखको खबर सुनाउँदैछु । माओवादीहरूले बेदप्रसादको दाहिने खुट्टा थिलोथिलो हुनेगरी भाँचिदिइएछन् । अहिले अस्पतालमा ल्याइपुऱ्याएका छौं । तपाईं अहिले आउनुपर्दैन । कफर्युको समय छ, आउने कुरा पनि भएन । बिहान चार बजे कफर्यु खुल्नेबित्तिकै आइपुग्नोस् है ।”

म बिहान अस्पतालमा पुग्दासम्म बेदप्रसादलाई होस् आएको थिएन । ऊ बेहोसीकै अवस्थामा बेलाबेलामा बर्बराउँथ्यो - “नपिटनुस् न मलाई । ऐया मरें मेरा बा ... मैले मोबाइल फोन राखेको पी.सी.ओ. चलाउनलाई हो । कसैको सुराकी गर्नलाई होइन । सुराकी गर्ने हाम्रो नीति छैन । हजूर । ए कामरेडज्यू नपिटनुस् न गरीबले काम गरेर खान पनि नपाउने त्यो मोबाइलको ठाँडो लैजानुस् वरू।”

बेदप्रसादलाई होस् आएको थिएन । उसलाई एम्बुलेन्समा राखेर काठमाडौं पठाउने सल्लाह भयो । साइरन बजाउँदै एम्बुलेन्स काठमाडौंतिर हुँदैकियो ।

२०६१/१/२७, बुद्धनगर, दुधराक्ष-३, रूपन्देही

“युवा नहुँदा हुन् त?”

‘ मणिकुमार राई ‘ मञ्जिल’

विश्व क्रान्तिका पक्षधर चण्वेभारा

बोलिभियामा मारिँदा युवावस्थामा नै थिए

भगत सिंह भारतमा फासीको मालामा भृण्डिँदा

रत्न वान्तवा नेपालमा गोलीले ढालिँदा

रोजा लक्जेम्बर्ग जर्मनीमा मारिँदा

युवास्थामा नै थिए ।

स्वतन्त्रता आन्दोलनको इतिहास पल्टाउँदा

शहादत प्राप्त गर्ने युवाहरूकै जमात विशाल छ ।

युवावस्थामा नै ?

लेनिनले महान् अक्टोबर क्रान्ति सम्पन्न गरेका थिए

फिडेल क्यास्ट्रोले क्यावालाई तानाशाहीबाट मुक्त गरेका थिए
 किम ईल सुङले जापानी प्रभुत्व विरुद्धको
 मुक्तियुद्धको नेतृत्व गरेका थिए
 डा. सनयातसेनले छिड राजवंश समाप्त पारेका थिए
 माओ त्सेतुङले चिनियाँ क्रान्तिको बागडोर
 आफ्नो हातमा पारेका थिए
 मदन भण्डारीले नेपाली कम्युनिष्ट आन्दोलनको
 मौलिक सिद्धान्त 'जवज' प्रतिपादन गरेका थिए
 त्यसैले ! युवाहरू नहुँदा हुन् त?
 फ्रेन्च क्रान्ति पनि हुने थिएन
 महान अक्टोवर क्रान्ति पनि हुने थिएन
 चिनियाँ क्रान्ति पनि हुने थिएन
 नेपालको ऐतिहासिक जनआन्दोलन पनि हुने थिएन
 सामन्तवाद र साम्राज्यवाद तथा तानाशाही विरुद्ध
 महान संघर्ष र परिवर्तन पनि हुने थिएन
 तसर्थ ! युवाहरू नै संघर्ष र आन्दोलनका मियो हुन्
 युवाहरू नै स्वाधीनता र आमूल परिवर्तनका मियो हुन्
 युवाहरू नै क्रान्ति र मुक्तियुद्धका मियो हुन्
 यसर्थ ! युवाहरू नै स्वतन्त्रता, समानता र न्यायको
 भावनामा अग्रिम ज्वर हुन्छ
 संघर्षशीलताको ज्वाराभाटामा उर्लिएको हुन्छ
 समतामूलक समाज निर्माणको उत्कृष्ट चाहना हुन्छ
 युवाहरू नै समयका सारथी हुन्
 मानव समाजका उत्कृष्ट शिल्पी र सर्जक हुन्
 युवाहरू नै इतिहासका निर्माता हुन्
 वर्तमानका संवाहक र भविष्यका स्वप्नद्रष्टा हुन् ।

- खिदिमा-३, खोटाङ

बन्दुकका बीचमा किन ?

'निर्मल भट्टराई

माथि स्वच्छ हिमाल छन् तलतिरै छन् धाप मलिला सबै ।
 गर्छन् मानिस कामकाज दिनदिन रूँदै निरास हुँदै ।
 वम वर्षा हुनसक्छ चल्छ खुकुरी बन्दुक सधैं चङ्ख छ ।
 मार्ने मार्छ मराउने बसी कतै उक्साउँदै दङ्गा छ ॥

भाँडो कुकुरदेखि के गरीबले भात ठानी त्यो चुम्दछ ।
 वारूदले भरिपूर्ण वर्तन छ त्यो पङ्केर प्राण मर्दछ ।
 भकृण्डो भनी खेल्छ बालक कतै भाल फुट्छ पङ्केर त्यो ।
 दुई थोपा पसिना बटुल्छ रचना नास हुन्छ सल्केर त्यो ॥

भीक्षा मागी लडाईं लड्छ मनुवा दरवार छेकदै कठै ।
भीक्षा लुटी लडाईं लड्छ मनुवा दरवार ताकदै कठै ।
बास्ना त्यो फूलको हराएर गयो बारूद गन्हाउँदछ ।
कोर्थ्यो पुत्र सदैव चित्र फूलको बन्दुक बनाउँदछ ।

यो के विच्छुक हो सबैतिर विजोग तवाह भो देशको ।
विल्पारी जनता अगिल्लिर् लगी विल्लादार लड्दोछ जो ।
गोलीको खजाना बुभुक्षु जनता बुर्की कहाँ पाउने ?
नांगो आड सदैव बस्दछ भने कात्रो कहाँ पाउने ?

हालको संरचना उड्यो पवनमा बुर्को विकास बन्द भो ।
योद्धाको अवसान सर्वत्र व्यवधान के के विनास हुन्छ पो ।
आफ्ना मानिसका यी लासहरू हुन् हेरौं कसोरी अहो !
यो हो घर भगडा मरे त परिवार ये सम्भकै बन्धु हो ॥

मार्ने के परमार्थ हुन्छ जगमा के प्राप्तिको निम्ति हो ।
सम्मान नष्ट भयो परिश्रम गयो बर्बादी निम्त्याइयो ।
कङ्गाल देश बनाउँदछ यसले दावानलै हो हरे ।
इज्जत ढाक्न हे दिगम्बरहरू माच्यौ अति नै मरे ॥

कत्लेआम गच्यौं अनि रगतको खोलो बगायौं किन ?
सत्ताको विषय बनाई तिमिले हत्या गरायौं किन ?
सल्लाह गरी शान्तिपूर्ण रूपले हस्तान्तरण हुन्छ यो ।
नेपाली जनता स्वदेशी परिवेश ठ्याक्कै नबुझ्ने छ को ? ॥

बन्दै युद्ध गच्यौं भने अनुजहो मुर्छित उठ्छ ।
विदेशीहरूले सयल गरी गरी पैसा पनि जुट्छ ।
निन्द्रामा सनतान उफ्रन पनि छोड्छन् सबै घरमहाँ ।
देशमा बाल विधुवा थपिन्न बुभिल्यो यो शान्तिको घरमहाँ ॥

आस्था मार्न कठीन छ भौतिक कुरा यो हैन बन्धु बुभ ।
शान्ति खोजी गरी नरोत्तम बनौ राखी सदा सुभबुभ ।
फालौ बन्दूक लौ बचाउ नयपाल आमा कठै रुन्छिन् ।
आफ्ना यी नमनीय बन्धुहरूमा बन्दुकवीचमा किन ?

- भक्तपुर

मञ्जनको माभिएको स्वर

प्रगतिशीलता के हात्तीको देखाउने दाँतमात्र हो ? वैचारिक, सैद्धान्तिक र दार्शनिक रूपले जब कोही प्रगतिशील बन्छ भने उसको दैनिक व्यवहार पनि प्रगतिशील हुनुपर्छ कि पर्दैन ? हामी जानी वा नजानी कसरी रूढता र परम्पराको माखेसाड्लोमा अल्भिरहेका छौं ? युवा साहित्यकार विनोद मञ्जनले आफ्नो नवीनतम कृति 'विचारको स्वर' मा यी र यस्तै प्रश्नहरूको विवेचना गरेका छन् । समालोचनात्मक लेखनमा अघि बढिरहेका मञ्जनको यो चौथो प्रकाशित कृति हो । यसअघि मञ्जनका एक से एक मुक्तक संग्रह (०४९), आस्थाको फूल (०५९) निबन्धसंग्रह र खोज-अनुसन्धानपरक नेपाली समालोचना (०६०) प्रकाशित भइसकेका छन् ।

मञ्जनको लेखनमा एउटा भिन्नै मिठास र विशेषता भल्किन्छ । भर्खरै नेपाली भाषाको प्रयोग गर्ने नयाँ पुस्ताका थोरै लेखकहरूमध्ये उनी एक हुन् । जनविब्रोको भाषा, शैली र छोटा वाक्यहरूको बनौटले उनका निबन्धहरू पढ्दा पाठकले ठसठस कन्नुपर्दैन, अगाडि शब्दकोष राखेर बुझ्नुपर्ने यातना खेप्नुपर्दैन । आफैले समेत नजानेका शब्दहरू खोजीखोजी प्रयोग गरेर विद्वान हुने बालरोगबाट उनी मुक्त छन् । चिन्तनको चौतारोमा बसेर मञ्जन वस्तु, मानिस, समाज र विश्वलाई हेर्छन् । उनले

जुनसुकै हेराइमा पनि असल र खरावको भेदलाई सजिलै खुट्ट्याएका छन्। यसको एउटै कारण हो-उनको वैचारिक क्षितिजमा कुनै तुवाँलो छैन। त्यसकारण उनी जुन वस्तुलाई हेर्छन्, त्यसलाई जस्ताको तस्तै द्वन्द्वात्मक तराजुमा जोख्न सक्छन्। चिन्तनप्रधान उनको निबन्धहरूको यो संग्रह पढिसक्दा जेठको गर्मीमा भरनामा नुहाएजस्तो पाठकले अनुभव गर्दछ।

विभिन्न प्रसँग र सन्दर्भमा लेखिएका मञ्जनका पच्चीसवटा निबन्धहरूले 'विचारको स्वर' मा लय भरेका छन्। जुन विषयमा जे भन्न खोजेका हुन्, त्यसमा निबन्धकार सफल छन्। कतिपय सन्दर्भमा स्थापित मान्यतालाई उनले रचनात्मक रूपले प्रयोग गरेका छन् भने कतिपय सन्दर्भमा निजी मान्यतालाई तर्कसंगतरूपले अगाडि सारेका छन्। साहित्यमा मार्क्सवादको प्रयोग मञ्जनले मनग्यरूपमा गरेका छन्। 'प्रगतिवादी बखान : आम भनाइ, उखान' मा मञ्जनले मै हुँ भन्ने प्रगतिवादीलाई पनि चुनौती दिएका छन्। नजानिंदो ढंगले नै हामी कसरी सामन्तवादका भरिया भइरहेका छौं भन्ने कुरा केही उखान र मान्यताको दृष्टान्तसहित उनले उठाएका छन्। सामन्ती, शोषणमूलक र पछौटे चेतनाग्रस्त समाजका परिचायक यी मान्यता उखान, टुक्का, किम्वदन्ती वा कहानी जेको रूपमा अभिव्यक्त भए पनि तिनका विरुद्ध औला ठड्याउनुपर्ने स्वर मञ्जनले उरालेका छन्।

मञ्जनको कृतिको भूमिकामा वरिष्ठ निबन्धकार प्रा.डा. माधवप्रसाद पोखरेल लेख्नुहुन्छ-'मञ्जन विचारपरक निबन्ध लेख्छन्, उनी चिन्तनप्रधान निबन्ध लेख्न मन पराउँछन्। उनका निबन्धका पाठकहरूसँग उनी त्यति जिस्कंदैनन्। उनी गम्भीर छन्। पाठकलाई उनी आत्मपरक र भावनात्मक पाराले फकाउन जान्दैनन्। उनी चिन्तन, विचार, उपयोगितावादी दर्शनको आड लिएर समाजका कुरीति, कुविचार, हृदयहीनता र अनुशासनहीनतालाई पन्छाउँदै सामाजिक रूपान्तरण गर्न आफ्ना पाठकहरूलाई आह्वान गर्छन्। उनका प्रायजसो निबन्धहरूमा सामाजिक रूपान्तरण मुख्य कारण भएर आएको छ।' यस पुस्तकको वास्तविक निचोड, विशेषता वा निधि यही नै हो। विचार, दर्शन र सिद्धान्तको सवालमा उनी कहीं कतै अल्मलिएका छैनन्। सामाजिक परिवर्तन र रूपान्तरणप्रतिको उनको मोह आनन्दका लागि गाइने गीतमात्र होइन, त्यसका लागि उनसँग स्पष्ट एजेण्डा छ। एउटा साहित्यकार साहित्यका माध्यमबाट जितिसम्म प्रतिबद्धताको भण्डा उठाउँछ, मञ्जनले त्यो जिम्मेवारी पूरा गरेका छन्।

समालोचनाको साङ्गोपाङ्गो अध्ययन

विनोद मञ्जन निबन्धका अलावा समालोचनामा पनि कलम चलाइरहने स्रष्टा हुन्। विभिन्न साहित्यिक पत्रपत्रिकामा आफ्नो समालोचकीय कोसेलीसहित उनी बेलाबेलामा देखा परिरहन्छन्। पर्याप्त समालोचकीय दृष्टिकोण भएका मञ्जनले एक वर्षअघि समालोचनाका सिद्धान्त, अभ्यास र इतिहास समेटेर एक पुस्तक नै प्रकाशित गरेका छन्। 'खोज-अनुसन्धानपरक नेपाली समालोचना' नामक उनको पुस्तकभित्र नेपाली समालोचनाको साङ्गोपाङ्गो अध्ययन समेटिएको पाइन्छ। नेपाली साहित्यमा समालोचनाको स्थान, अवस्था र यसमा समर्पित व्यक्तित्वहरूको बारेमा उनले मिहीनढंगले चर्चा र विश्लेषण गरेका छन्।

यो पुस्तक कुनै एउटामात्र सिद्धान्तमा केन्द्रित छैन। समकालीन समालोचना क्षेत्रका सबै धार, प्रवृत्ति र शृंखलाहरूको सूत्रबद्ध र प्राज्ञिक अध्ययन यसमा समाविष्ट छ। पहिलो परिच्छेद पढिसक्दा समालोचनाको आधारभूत ज्ञान नभएको पाठकले पनि समालोचना भनेको के हो ? यो कति प्रकारको हुन्छ ? यसको उत्पत्ति कसरी भएको हो ? भन्ने कुराको विस्तृत ज्ञान प्राप्त गर्दछ। यस परिच्छेदमा मञ्जनले अठार किसिमका समालोचनाहरूको परिचय राम्ररी दिएका छन्। यसका अलावा उनले नेपाली समालोचनाको परम्परागत चरण विभाजनका साथै आफ्नै अध्ययनपछि निष्कर्ष निकालेर पनि चरण विभाजन गरेका छन्। समालोचना र खोज-अनुसन्धानपरक समालोचनामा के भेद छ भन्ने कुरा पनि उनले यसमा प्रष्ट्याएका छन्।

दोस्रो परिच्छेदमा मञ्जनले नेपाली समालोचनाको विकासक्रम र त्यसलाई नेपाली साहित्यमा स्थापित गर्ने समालोचकहरूका बारेमा प्रकाश पारेका छन्। तेस्रो परिच्छेदमा आएर उनले अध्ययन गर्न चाहेको खास विषय खोज-अनुसन्धानपरक समालोचनामा उनी केन्द्रित भएका छन्। समालोचनामा पनि खोज-अनुसन्धानपरक समालोचनाको अवस्था र स्थान कहाँ छ ? यसको विकासका लागि योगदान पुऱ्याउने समालोचकहरू को को हुन् ? तिनीहरूका खास योगदान के हुन् ? यी विषयहरूमा उनले कलम चलाएका छन्।

प्रस्तुत कृति मञ्जनको स्नातकोत्तर तहको शोधपत्रको परिष्कृत रूप हो। स्वभावैले यो निश्चित दायरामा छ। मञ्जनको मेहेनेतलाई 'समालोचनामाथिको समालोचना' भएको टिप्पणी गर्दै समालोचक प्रा. राजेन्द्र सुवेदीले लेख्नुभएको छ-'यस पुस्तकबाट नेपाली समालोचनाका सन्दर्भमा खोज-अनुसन्धानमूलक ज्ञान, सूचना र संकेत आर्जन गर्न चाहनेहरूका निम्ति मञ्जनले ठूलो योगदान दिएका छन्। समग्र समालोचना जगतका अन्वेषकहरूका निम्ति पनि प्रस्तुत कृतिले ठूलो सघाउ पुऱ्याएको छ।' युवा सर्जक मञ्जनको समालोचकीय क्षमता तिखारिदै जान सक्थो भने भोलिका दिनमा नेपाली साहित्यले एउटा राम्रो समालोचक पाउने आशा गर्न सकिन्छ।

· विष्णु रिजाल

शान्ति र मानवअधिकार

कमला पराजुली

विश्व मानवअधिकार दिवस भर्खरै सकिएको छ। मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र जारी भएको पनि ५६ वर्ष पूरा भइसकेको छ। मानवअधिकारको आधारभूत पक्षको प्रयोग र उपभोग गर्न पाउनु कुनै पनि राज्यका नागरिकको महत्वपूर्ण अधिकार हो। तर नेपाली जनताको अहिले त्यो अवस्था छैन। अहिले जनताले मानवअधिकारको प्रयोग त के परिकल्पनासमेत गर्न नसक्ने अवस्था सिर्जना हुन थालेको छ।

माओवादी पार्टीको घोषित जनयुद्ध र राज्यपक्षको श्वेतआतंकका कारण जनताले खेप्नुपरेको सास्ती र भोग्नुपरेको ज्यादतीको कुनै सीमा छैन। मानवअधिकारवादी संस्था इन्सेकको तथ्यांकअनुसार यस अवधिमा राज्यपक्षबाट बेपत्ता पारिएका नागरिकहरूको संख्या एक हजार भन्दा बढी पुगेको छ भने माओवादीहरूबाट अपहरण गरिएका र बेपत्ता पारिएकाहरूको संख्या २० हजार भन्दा ज्यादा छ। जनयुद्ध सुरु भएदेखि २०६१ कार्तिक मसान्तसम्मको उल्लेखित तथ्यको आधारमा मात्र १० हजार ५ सय २४ जना मानिस मारिएको कुरा खुल्न आउँछ। यसरी हेर्दा मर्ने र मार्ने क्रमको तिब्रता बढिरहेको छ भने जनतालाई आतंकित बनाउने, इच्छाविपरीत जवर्जस्ती कार्यमा संलग्न गराउने, धम्क्याउने, मारिएका र बेपत्ता पारिएका व्यक्तिका परिवारका सदस्यहरूलाई अझ धेरै पीडित बनाउने, आतंकित बनाउने र आफ्नो घर-बास नै छाडेर हिंड्न बाध्य बनाउने जस्ता कार्यहरू माओवादी र राज्य दुवै पक्षबाट भइरहेका छन्। जनता दोहोरो उत्पीडनमा पिसिएका छन् र त्यो अत्याचारको प्रतिरोधमा जनतालाई साथ दिने तेस्रो पक्षको कुनै उपस्थिति र अस्तित्व छैन।

देशमा प्रजातन्त्रको पुनर्स्थापना भएको १४ वर्ष बितिसक्यो, तर जनताले भन्-भन् निरंकुशता र अत्याचार सहनुपरेको छ। २०४६ सालपछि मात्र पनि नेपालमा हजारौं सामाजिक संघ-संस्थाहरू दर्ता भएर गाँउघरमै केन्द्रित भए, त्यसमा पनि सयौं संथाहरू त अझ मानवअधिकार र प्रजातन्त्रको वकालत र जागरण अभियानमै जुटे। गाँउघरमा पनि प्रजातन्त्र, बहुदलीय पार्टी प्रणाली र मानवअधिकारको बहस, छलफल र अभ्यासको प्रारम्भ हुन थाल्यो। नागरिकहरूमा चेतना अभिवृद्धि हुन थाल्यो। नागरिक तथा राजनैतिक अधिकारका साथसाथै जनता आर्थिक, सामाजिक र साँस्कृतिक अधिकारका बारेमा बहस र छलफल चलाउन थाले। जातीय भेदभाव, वर्गीय असमानता र लैंगिक विभेदका कुराहरू उठ्न थाले। परम्परागत शैलीमा चलिआएका आर्थिक, सामाजिक र साँस्कृतिक ढाँचामा फेरबदलको आवश्यकता महसुस हुन थाल्यो। असमान वितरण प्रणाली, सामन्ती भूस्वामित्व र केन्द्रीकृत राज्य प्रणालीका कारण जनता र राज्य प्रणालीमा अन्तर बढ्दै गयो। क्रमशः दिवाएका र पिछाडिएका भनिएका वर्ग र समुदायहरू पनि परम्परादेखि स्वीकार्दै आएको भाग्यवादलाई अस्वीकार गर्दै प्रतिरोध र विद्रोहको स्वर उठाउन थाले। तर ती अधिकारका कुराहरूको बुझाईसँगै जनताले व्यवहारमा अनुभूत गर्न सकेनन् र उनीहरूमा असन्तुष्टी बढ्न थाल्यो। भर्खर-भर्खर प्रजातन्त्रको अभ्यास प्रारम्भ भइरहेको समयमा जनताले उठाएका आवाजहरू, अभिव्यक्त गरेका भावनाहरू गौण प्रायः भइरहेका थिए। विशेषतः राजनीतिक दलहरू लामो समयदेखि भूमिगत शैलीले राजनीति गर्दै थोरै कार्यकर्ताका माझमा बसेर सैद्धान्तिक विश्लेषण गर्दै आफू स्वयंको समेत भोगाईवाट निष्कर्ष निकाल्ने कार्यप्रणालीमा पनि परिवर्तन आयो। खुला राजनैतिक प्रतिस्पर्धा, राष्ट्रिय-अन्तर्राष्ट्रिय परिस्थिति र सचेत नागरिक समाजका आवाजहरूसमेतलाई तालमेल मिलाउँदै जान नसक्दा समस्या भन्-भन् बढ्दै गयो।

सहरमा मात्र हैन अझ राजनीतिक पार्टीको आधारभूमि गाँउ-गाँउका जनतामा अझ धेरै वितृष्णा आउन थाल्यो। प्रजातन्त्र प्राप्त भएपछि आफ्नो पार्टीले केही गर्ला, हिजो आदर्शको शिक्षा दिने नेताहरूले राज्यसत्ता सम्हालेपछि केही होला भनेर धेरै-धेरै आशा र कल्पना गरेका जनता र कार्यकर्ताहरूले चित्तबुझ्दो सकारात्मक अनुभूति गर्न पाएनन्। बरू उल्टै उनीहरूले आफूहरूमाथि बेवास्ता भएको, पार्टी र नेताबाट टाढा भएको र आफूहरूलाई उपयोगमात्र गरिएको अनुभूति गर्न थाले। वास्तविकता जे भए पनि उनीहरूले त्यस्तै बुझे, उनीहरूसँगको निरन्तर राजनीतिक प्रशिक्षण, उनीहरूको विचारको सुनुवाई, समस्याको पहिचान र समाधानको खोजी गर्ने कार्यमा कमी आयो। त्यो असन्तुष्टीलाई विद्रोही माओवादीहरूले फाइदा उठाएर आफ्नो पक्षमा आकर्षित गर्न सफल भए।

सुरूका दिनहरूमा यो अवस्थालाई गौण विषयको रूपमा लिइँदै गइयो, दूरदराजका गाँउबाट सुरु गरिएको विद्रोहलाई सामान्यरूपमा आँकलन गरियो। जतिखेर जनता चाहेर वा नचाहेर पनि उनीहरूलाई सहयोग र समर्थन गर्न बाध्य भइरहेका थिए। विद्रोहीहरू संसदमा प्रतिनिधित्व गर्ने राजनीतिक दलहरूको एकतर्फी विरोध गर्दै जनतालाई राज्यसत्ता र आमूल परिवर्तनको आशा देखाएर क्रमशः आफ्नो मोर्चामा सामेल गराउँदै गए। विशेष गरी युवा, महिला, दलित, जनजाति, र उत्पीडनमा परेका वर्ग र समुदायलाई आफ्नो लक्ष्यमा सामेल गराए। संसदवादी पार्टीहरूले त्यो वास्तविकता र यथार्थलाई सही ढंगले बुझ्नै सकेनन्। तर समस्या क्रमशः भुसको आगोभैँ अहिले फैलिएको छ। जनता माओवादी र राज्य दुवै पक्षबाट पीडित भएका छन्। दुवै पक्षले धम्क्याउने, दुवै पक्षबाट सिर्जित असुरक्षा, दुवै पक्षले अपहरण गर्ने र दुवै पक्षले हत्या गर्ने कार्य भइरहेको छ। एकले अर्काको भएको आरोप लगाउने, विनाकारण जासूसीको अभियोगमा, आश्रय दिएको अभियोगमा, खान दिएको अभियोगमा कैयौं व्यक्तिहरू मारिइरहेका छन् भने सर्वस्वहरण र गाँउनिकाला हुने क्रम बढिरहेको छ।

अहिले गाउँहरू क्रमशः आतंकित भइरहेका छन् । गाउँ-घरमा राज्यको अनुभूति छैन, विद्रोही पक्षको धाकधम्कीले त्रसित अवस्था छ, अलिकति पनि आयश्रोत हुने जो कोहीले पनि त्यहाँ रहन पाउनका लागि जवर्जस्ती चन्दा र लेवी बुझाउनु परेको छ । नागरिकहरूको सुरक्षा छैन र मानिसको न्यूनतम मानवअधिकारको समेत उपयोग हुन सकिरहेको छैन । त्यहाँ आस्था र विचारको प्रयोग भन्ने कुनै सवाल नै छैन । नागरिक-राजनीतिक अधिकारको कुनै आभाष नै छैन । नेपाल पक्ष भएका मानवअधिकारका अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरूको कुनै अर्थ छैन र उनीहरूका लागि विश्व मानवअधिकार दिवसको पनि कुनै महत्व छैन । जनताले अहिले आफ्नो घर भन्ने पाएका छैनन्, बाबु-आमा मर्दा काजकिरिया गर्न पाएका छैनन्, आफ्ना साँस्कृतिक मूल्य-मान्यता अनुकूल चाडबाड मनाउन पाएका छैनन्, आफ्नो स्रोत, साधन र परम्परादेखि चलिआएको सीपको प्रयोग गरेर बाँच्न पाएका छैनन्, जनताको आर्थिक, सामाजिक र साँस्कृतिक अधिकार पूर्णतः कुण्ठित भएको छ । अहिले राजनीतिक पार्टीका नेता तथा कार्यकर्ताहरू जिल्ला र गाउँमा पुग्नसक्ने अवस्था छैन । पार्टीको नीति, सिद्धान्त र कार्यक्रमलाई जनतासम्म लगेर संगठन निर्माण गर्ने कार्यकर्ताको दिनदिनै हत्या भइरहेको छ । उनीहरूका परिवारहरू विस्थापित भइरहेका छन्, अपहरण र सर्वस्वहरण भएर अलपत्र परिरहेका छन् तर उनीहरूको अहिले कहीं कतैबाट पनि सुरक्षा हुन सकिरहेको छैन ।

अहिले सवैतिरबाट एउटै आवाज आइरहेको छ, शान्तिवार्ता । जवसम्म शान्तिवार्ताको प्रारम्भ हुँदैन तवसम्म गाँउघरमा जनताले चैनको श्वास फेर्न पाउने छैनन् । राजनीतिक पार्टीका कार्यकर्ताहरूले आफ्नो घरमा बस्न पाएका छैनन् । विकास निर्माणका कामहरू बन्द भएका छन्, जनताले पाउने न्यूनतम सुविधाको पनि उपयोग गर्न पाएका छैनन् । भ्रष्टाचार तीन वर्षदेखि देशमा जनप्रतिनिधिविहीन अवस्थामा बहुदलीय प्रणालीको अभ्यास भइरहेको छ । राज्यव्यवस्थाको निर्णय र नियन्त्रण राजनीतिक पार्टी र जनताको हातमा छैन । राजाको जतिखेर मर्जी हुन्छ, उतिखेरै सरकारको फेरबदल हुन्छ । माओवादीसँग वार्ता गर्ने र देशमा निर्वाचन गराउने शर्तमा राजाले तीनवटा मन्त्रिमण्डल फेरिसके । तर अहिलेसम्म पनि वार्ता प्रारम्भ हुने कुनै सकारात्मक लक्षण देखा परिसकेको छैन । राज्यपक्षबाट पनि वार्ता आरम्भका लागि अपनाउनुपर्ने अधिकतम लचकता अपनाउन नसकिरहेको अवस्था छ, भने विद्रोही पक्षले पनि अझ हिंसालाई चर्काइरहेको अवस्था छ । दुवै पक्षबाट हिंसाको बदला प्रतिहिंसामा ओर्लने कार्य भइरहेको छ । जसको परिणाम जसरी पनि निर्दोष जनता नै मरिरहेका छन्, अंगभंग भएका छन् र गाँउ-घरबाट विस्थापित भइरहेका छन् । कार्यकर्ताहरू सदरमुकाम र राजधानीमा भूमिगत अवस्थामा रहन बाध्य छन् भने प्रत्येक दिन हजारौंको संख्यामा किशोर-किशोरी र युवा-युवतीहरू सीमानापारी लागिरेका छन् । वार्ताको एजेण्डा कहाँबाट सुरु गर्ने ? एकातर्फ राजनीतिक पार्टी र शक्तिकेन्द्रहरूको प्रतिष्ठाका विषयसँग गाँसिएका मुद्दाहरू छन् भने अर्कोतर्फ जनताका सरोकारका आर्थिक, सामाजिक र साँस्कृतिक तहमा भएका असमानता, अन्याय, अत्याचार र नागरिकको पुनर्स्थापनाका विषयहरू छन्, जसलाई राजनैतिक छलफलको विषय नबनाउने हो भने शान्तिवार्ता सफल हुन सक्दैन ।

अब जतिसक्दो चाँडै शान्तिवार्ताको सुरुवातसँगै विस्थापन र निस्कासनमा परेका नागरिकको पुनर्स्थापनाको थालनी र नागरिकहरूले आफ्नो गाँउघरमा बस्न पाउने अवस्थाको वातावरण बनाउनु राज्यको पहिलो दायित्व भएको छ । त्यसैगरी प्रमुख राजनैतिक पार्टीहरू र मानव अधिकारवादी संस्थाहरूले ती नागरिकहरूका समस्याको पहिचान गरेर, न्यूनतम साभ्ना विन्दु तयार गरेर मध्यस्थताको भूमिका खेल्दै वातावरणलाई सहजीकरण गर्ने कार्यमा जुट्नुपर्छ । वार्ता आरम्भका लागि सम्भव भएसम्म राज्यपक्षबाट शर्त राखिनु हुँदैन, किनकि राज्य नागरिकको घर हो, सरकारमा रहेका नेताहरू अभिभावक हुन् । सन्तानलाई आफ्नो घरमा फर्काउनका लागि अभिभावकले लचकता अपनाउने पर्छ अन्यथा त्यो विद्रोहको ज्वालाले सवैलाई नष्ट गर्नसक्छ । देशमा प्रजातन्त्र ल्याएको नाममा, जनताका लागि राजनीति गरेको नाममा र जनताकै लागि सरकारमा गएको भन्ने नाममा लाचार भएर बसिरहने र सरकारमा गएर कार्यान्वयन गराउन तयार गरिएका साभ्ना कार्यक्रम कुनै पनि लागू गर्न नसक्ने अवस्था हो भने जनताप्रति जिम्मेवार पार्टी सरकारमै किन बसिरहने भन्ने आम जनता र कार्यकर्ताको जिज्ञासाको विषय बन्न थालेको छ । पार्टी सरकारमा गएर जनताका पक्षमा सकारात्मक कार्य गरेर जनताले गौरवको अनुभूति गर्नुपर्ने अवस्थामा अझ एकातर्फ मूल्यबृद्धिको धब्बा लागेको छ, भने अर्कोतर्फ सत्तारूढ पार्टी भएको नाममा पार्टीका कार्यकर्ताको हत्या, अपहरण, सर्वस्वहरण र उनीहरूका परिवार र बालबच्चालाई धम्क्याउने, यातना दिने काम रोकिएको छैन । यस्ता कार्यकर्ताका लागि अहिले सरकार र पार्टीले केही गर्न पनि सकिरहेको छैन । वर्षौंदेखि राजनीति गरेर, पार्टी र संगठनको काम गरेर, आस्था र विचारको लडाईं लड्ने कार्यकर्ताहरूको घरबार, परिवार अस्तव्यस्त भएको छ । तर अहिले त्यही पार्टीका नेताहरू सरकारमा बसेर पनि ती समस्यालाई उठाउन र समाधानका लागि केही गर्न नसकिरहेको अवस्था छ । यस्तो अवस्थामा हाम्रो पार्टी सरकारमा बसिरहनुको अर्थ के नै बाँकी छ ? भन्दै गुनासो गर्ने कार्यकर्ताको संख्या बढिरहेको छ ।

त्यसैले अब शान्ति र प्रजातन्त्रका लागि राजनीतिक पार्टी र मानवअधिकारवादी संस्थाहरू गाउँमा फर्कनुपर्छ, आफ्ना कार्यक्रमहरू गाँउमा केन्द्रित गर्नुपर्छ । अहिले जनताले भौतिक क्षतिमात्र हैन मानसिक पीडा र भयग्रस्त अवस्था खपिरहेका छन् । हत्या र प्रतिहत्याले मानिस आफ्नै घरभित्र बस्न पनि डराउने अवस्थामा छन् । स्वास्थ्य, शिक्षा, सुरक्षा र आर्थिक उत्पादन जस्ता कुराहरूबाट वञ्चित छन् । उनीहरूका समस्याप्रति संवेदनशील भएर सोच्नुपर्ने भएको छ । अहिले हिंसा पीडित नागरिकका नाममा सयौं सामाजिक र मानवअधिकारवादी संस्थाहरू कार्यरत छन् तर हिंसकै कारणले आन्तरिक विस्थापनमा परेका नागरिकका लागि कुनै ठोस र प्रभावकारी कार्यक्रम सुरु गरिएको छैन । यतातर्फ पनि ध्यान दिएर केही गर्नुपर्ने भएको छ र अबको साभ्ना अभियान शान्ति र मानवअधिकारकै लागि तय गर्नुपर्ने भएको छ ।

• राजबहादुर

शाही-म

नेकपा

(एमाले)को दैलेख जिल्ला कमिटीको सदस्य हुँ। अहिले दैलेखमा म लगायत ४१ परिवारको सर्वस्वहरण भएको छ। माओवादीको ज्यादतीलाई अस्वीकार गर्दा, उनीहरूको पक्षमा नलाग्दा र उनीहरूको कमिटीमा नबस्दा त्यहाँका कर्मचारी, शिक्षक र राजनीतिक कार्यकर्तालाई ज्यान मार्ने धम्कीसहित सर्वस्वहरण गरेका छन्। त्यो धम्की परिवारको मूलीलाई मात्र हैन, पूरै परिवारलाई नै दिएका छन्। मेरो सर्वस्वहरणसँगै मेरी श्रीमती, मेरा छोराछोरी पनि घरबाट निकालिए। अहिले मेरो ५ वर्षको छोरोलाई घरको अवस्था सोध्यो भने बोल्न सक्दैन, उसलाई त्यो भय र त्रासले आघात पुऱ्याएको छ। मेरो घरको मात्र अवस्था हैन अहिले दैलेख पूरै अस्तव्यस्त छ, गाँउ प्रायः विस्थापनको पीडा भोगिरहेको छ। त्यहाँका महिलाहरूको सुरक्षा र पुनर्स्थापनाको पक्षमा तत्कालै गम्भीर बन्न सकिएन भने अझ भयावह समस्या बन्नेछ।

• **रामचन्द्र नेपाल-म** पहिले शिक्षक थिएँ, अहिले नेकपा (एमाले) कञ्चनपुर जिल्ला कमिटीको सदस्य हुँ। २०६१ साल वैशाख १७ को राजधानी दैनिकका अनुसार अहिले मलाई माओवादीले मृत्युदण्डको घोषणा गरेका छन्। म लगायत ११ जना राजनीतिक कार्यकर्ता र अन्य नागरिकलाई पनि सफाया गर्ने घोषणा गरेका छन्। अहिले म, मेरो छोरो र मेरी श्रीमती लगायत परिवारका अरू सदस्य सबै अलग-अलग छौं। एक किसिमले हामी भूमिगत अवस्थामा रहनुपरेको छ। जिल्लाका धेरै कार्यकर्ताहरूको अवस्था घोषित या अघोषितरूपमा यस्तै छ। क्रमशः कार्यकर्ताहरू मात्र हैन, सर्वसाधारणले समेत विस्थापित हुनु परिरहेको छ। यो समस्याको समाधान कसरी गर्ने ? हामी विस्थापनमा परेका नागरिकको मानवअधिकार के हुने ?

अमेरिकाको नाकैमुनि वामपन्थी सरकार

• भानुभक्त ढकाल

ल्याटिन अमेरिकाको स्वीट्जरल्याण्ड भनेर चिनिने उरूग्वे एट्लान्टिक महासागर, ब्राजिल र अर्जेन्टिनाको बीचमा पर्दछ। १,७६,२२० वर्ग कि.मी.क्षेत्रफल ओगटेको यो देशमा ३३,३४,०७४ जनता बसोबास गर्दछन्। मोन्टेभिडो यसको राजधानी हो। राष्ट्रिय भाषा स्पेनिस हो। यहाँ क्रिश्चियन धर्मको बाहुल्यता छ। रोमन क्याथोलिक मान्नेहरू मात्रै ६६% छन्।

सवैभन्दा पहिले अमेरिकन इण्डियनहरू बसोबास गरेको उरूग्वेमा १६०० देखि १७०० सम्म स्पेनिसहरू, १८०० देखि १९०० सम्म इटालियनहरूको बसोबास थियो। १७०० मा स्पेन र पोर्चुगलले यसलाई उपनिवेश बनाए भने बाजिलको दबदबा पनि कायमै थियो। १८२८ को २५ अगष्टका दिन उरूग्वेले स्वतन्त्रता प्राप्त गर्‍यो। त्यहाँ आजसम्म यही दिनलाई राष्ट्रिय दिवसको रूपमा मानिन्छ। यहाँ १८३० मा पहिलो संविधान बन्यो। यो देशका दुई प्रमुख पार्टीहरूमा क्लोराडोलाई ब्राजिलले र व्याङ्कोलाई पारागुएले सर्भथन गरेका थिए। उरूग्वे, बाजिल र अर्जेन्टिनाको मोर्चाले १८७० मा पारागुएलाई हराएपछि क्लोराडो पार्टीको एकद्वत्र शासन चलेको पाइन्छ। उरूग्वेले सर्वप्रथम १९४२ मा जर्मनी, इटाली र जापानसँग कुटनैतिक सम्बन्ध कायम गर्‍यो। १९४५ मा संयुक्त राष्ट्रसंघको सदस्य बन्यो।

१९७० मा सरकार विरोधी टुपाकअमारूले स्वदेशी तथा विदेशी नागरिकहरूको अपहरण र हत्या गर्ने जस्ता ज्यादतीपूर्ण कार्य गर्‍यो। यसबाट राष्ट्रपतिले १९७२ मा युद्धको घोषणा गरे। त्यसको केही महिनापछि १९७३ मा नै सैनिकहरूले सरकार कब्जा गरी १२ वर्षसम्म शासन चलाए। यो अवधिमा देशको संविधान निलम्बन गरियो, व्यवस्था खारेज गरियो र पार्टीहरूमाथि प्रतिबन्ध लगाइयो। १९८५ मा सैनिक शासनको अन्त्य भयो। अहिले विभिन्न पार्टीहरूको मोर्चाको नेतृत्व गर्ने वामपन्थी नेता तबारे भाज्वेज राष्ट्रपति बनेका छन्।

१५९६ मा उरूग्वेमा सवैभन्दा पहिलो पाइला टेक्ने सेता व्यक्ति स्पेनिस नागरिक नेभिगेटर जुन डिथक्स डे सोलीस थिए। चारसय अठासी वर्षपछि आज यहाँ ८८% सेता, ८% मेस्टीजा र ४% कालाहरू बसोबास गर्दछन्। १५ वर्षमाथिका सवैले पढ्न लेख्न जान्दछन्। यहाँ ९६% जनता साक्षर छन्। गाउँमा प्रा.वि., शहरमा मा.वि. र राजधानी मोन्टेभिडोमा राष्ट्रकै एकमात्र विश्वविद्यालय छ। सरकारी विद्यालय एवं क्याम्पसहरूमा शिक्षा निशुल्क गरिएको छ। यहाँको मुद्रालाई पेशो भनिन्छ। १ डलरको ५.६ पेशो मानिन्छ। देशमा कूल १.३५५ मिलियन श्रमशक्ति छ। जसमध्ये सरकारी रोजगारीमा २५%, कच्चापदार्थ प्रशोधनमा १९%, कृषिमा ११%, व्यापारमा १२% र अन्यमा २९% जनशक्ति कृयाशील छ। उरूग्वेमा जनसंख्या बृद्धिदर ०.७४% छ। जन्मदर १७.५७ एकहजारमा छ भने मृत्युदर ९.२७ एक हजारमा छ। यहाँको औसत आयु ७४.६ वर्ष छ। पुरुषतर्फ ७९.२४ वर्ष र महिलातर्फ ७७.८८ वर्ष छ।

८५% मानिसहरू शहरमा बसोबास गर्दछन्। यसमध्ये ४०% मानिसहरू राजधानी मोन्टेभिडोमा बस्दछन्। प्रायः सवै क्षेत्रमा मध्यम वर्गको वर्चस्व छ। एकल परिवार नै यहाँ प्रचलनमा छ। कृषिमा हुनेखाने परिवारले आधुनिक मेसिनहरूको प्रयोग गर्दछन् भने हुँदा खानेहरूले हाम्रो देशमा जस्तै हलो जोत्ने गर्दछन्। उरूग्वेको सवैभन्दा ठूलो नदी निग्रो हो। यो ब्राजिलको सीमानामा पर्दछ। निग्रोबाट नै राष्ट्रले सवै बिजुली उत्पादन तथा आपूर्ति गर्दछ। बाटो सवैतर पुगेको छ। रेलवे प्रणालीलाई सरकारले व्यवस्थित गरेको छ। समुद्री बन्दरगाह राजधानीमा नै छ। यहाँ प्रत्येक घरमा एउटा रेडियो र प्रत्येक ४ जनामा एउटा टेलिभिजन छ। यहाँको लोकप्रिय खेल पिङ्ग हो। बास्केट बल र फुटबल पनि उत्कृष्ट रूचि राख्ने खेलमा नै

पर्दछन् । यहाँको सबैभन्दा होचो स्थल समुद्री सतह हो भने सबै भन्दा अग्लो स्थानलाई मिसडोर न्यासीनल भनिन्छ । राजधानीमा कम तापक्रम ७ जुलाईमा ११ डिग्री र बढी तापक्रम जनवरीमा २३ डिग्री हुन्छ ।

फुटबलमा पहिलो विश्वविजेता राष्ट्र

संसारभर सर्वाधिक लोकप्रिय खेल फुटबलको पहिलो विश्वकप प्रतियोगिता यसै देशमा सम्पन्न भएको थियो । उरुग्वेले स्वतन्त्रता प्राप्त गरेको १०० वर्षको अवसरमा १९२८ मा निर्णय भई १८ जुलाई १९३० मा सर्वप्रथम मोन्टेभिडो यो खेलको आयोजना भएको थियो । १६ राष्ट्रहरूले भाग लिएको सो खेलमा उरुग्वेले प्रथमस्थान प्राप्त गरी फुटबलमा विश्व विजेताको इतिहासमा आफ्नो पहिलो नाम लेख्न सफल बन्यो । यसका साथै १९५० को चौथो विश्वकप पनि उरुग्वेले नै जितेको थियो । ल्याटिन अमेरिकी राज्यहरू फुटबलका दिग्विजयी नै हुन् । ल्याटिन अमेरिकी राज्यहरू ब्राजिल, अर्जेन्टिना, पारागुए, उरुग्वे आदि देशहरूले फुटबलमा विश्व कीर्तिमान कायम गर्दै आएका छन् ।

यो राष्ट्रपतीय गणतन्त्रात्मक राष्ट्र हो । राज्य तथा सरकार प्रमुख राष्ट्रपति नै हुन्छन् । मन्त्रपरिषद्को नियुक्ति राष्ट्रपति आफैले गर्दछन् । यसको अनुमोदन भने संसदले गर्दछ । राष्ट्रपति एवं संसदको अवधि ५ वर्षको हुन्छ । राष्ट्रपति र उपराष्ट्रपति एउटै टिकटबाट चुनाव लड्दछन् । आफ्नो ५ वर्षे कार्यकालपछि ऊ पुनः राष्ट्रपतिमा उठ्न पाउँदैन । यहाँको व्यवस्थापिकालाई साधारणसभा भनिन्छ । यसमा ३० सदस्यीय सिनेट र ९९ सदस्यीय संसद क्रियाशील छ । १८ वर्ष पुगेका नागरिकहरूको मतदानबाट संसद सदस्य निर्वाचित हुन्छन् । उरुग्वेमा समानुपातिक प्रतिनिधित्वको प्रणालीका आधारमा निर्वाचन गरिन्छ । राज्य सञ्चालनका लागि प्रशासनिक दृष्टिले उरुग्वेलाई १९ वटा विभागमा विभाजन गरिएको छ । यी विभागहरू त्यहाँका स्थानीय सरकार हुन् । मतदानको आधारमा त्यहाँ गभर्नर र व्यवस्थापिकाको चयन गरिन्छ । यो देशमा सर्वोच्च, पुनरावेदन, मातहत तथा शान्तिको लागि न्यायिक अदालतहरू क्रियाशील छन् । सर्वोच्च अदालतमा ५ जना न्यायाधीसहरूलाई १० वर्षको अवधिका लागि संसदको साधारणसभाले नियुक्त गर्दछ ।

स्वतन्त्रतापछि मूलतः यहाँ क्लोराडो र व्याङ्को पार्टीको राजनीतिमा तीव्र प्रतिस्पर्धा भएको पाइन्छ । शहरी क्षेत्रका जनतामा क्लोराडो पार्टी र ग्रामीण इलाकामा व्याङ्को पार्टीको प्रभाव बढी छ । १९०३ मा राष्ट्रपति जोस वेल्त ओडोनेजले निशुल्क शिक्षा, गरिबलाई निशुल्क उपचार, न्यूनतम ज्याला, कामदारका अधिकारको संरक्षण, राष्ट्र बैंक, रेलवे व्यवस्था, सामाजिक न्याय, प्रजातन्त्रको सिद्धान्तप्रति दृढ रहँदै आर्थिक विकासजस्ता कार्य क्लोराडो पार्टीका तर्फबाट गरे । १९५१ मा यी दुई प्रमुख पार्टीहरूले संविधान संशोधन गरी सत्ता साभेदारी समेत गरे । सेनाले सत्ता नियन्त्रणमा लिँदा र सत्ता हस्तान्तरणपछि पनि क्लोराडो पार्टी नै सत्तामा थियो । १९८९ मा जितेको व्याङ्को पार्टीको निजीकरण नीतिको विरोध भएपछि १९९२ को मध्यावधि निर्वाचनमा यो पार्टीको सरकार असफल भयो । स्वतन्त्रतापछिका १७९ वर्षमा यी दुई पार्टी मात्र सरकार र विपक्षीको रूपमा रहेको पाइन्छ । अरु पार्टीहरू अस्तित्वमा थिए तर राष्ट्रिय राजनीतिको केन्द्रभागमा कहिल्यै आउन सकेका थिएनन् ।

कम्युनिष्ट पार्टीको झण्डा फहरायो

३१ अक्टोबर २००४ मा उरुग्वेमा वामपन्थी नेता तवारे भाज्क्वेज राष्ट्रपति निर्वाचित भए । वामपन्थी नेता तवारेले खसेको मतको ५०.७% मत ल्याएका थिए । १४ पार्टीहरूको संयुक्त मोर्चाले संसदमा ५३ स्थान र सिनेटमा १७ स्थान प्राप्त गरी संसदका दुवै निकायमा बहुमत हासिल गर्‍यो । स्वतन्त्रतापछिको १७९ वर्षसम्म सत्ताको वागडोरमा एकछत्ररूपमा पकड राखेको क्लोराडो पार्टीले संसदमा केवल १० स्थान र सिनेटमा ३ स्थानमा चित्त बुझाउनुपर्‍यो । अधिकांश समय विपक्षी हैसियतमा रहेको र बेला-बेला सत्ताको नेतृत्व गरेको व्याङ्को पार्टीले संसदमा ३४ र सिनेटमा १० स्थान ल्याई प्रमुख विपक्षीको स्थानमा कायमै रह्यो । उरुग्वेको इतिहासमा नै पहिलो तथा स्वतन्त्रतापछिको प्रमुख दुई पार्टीको प्रतिस्पर्धालाई उछिन्दै जनताको अभिमतबाट वामपन्थीको नेतृत्वमा सरकारमा बनेको छ । समाजवादी आन्दोलनमा लागेको धक्काको चोटमा मल्हम लगाउँदै ल्याटिन अमेरिकामा वामपन्थीको झण्डा फहराएको छ । यो अभियानमा वामपन्थी सरकार बनेका ब्राजिल र मध्य-वाम सरकार रहेको अर्जेन्टिनाको भूमिका समेत सकारात्मक रहेको छ ।

निर्वाचनको परिणामपछि भेनिजुयलाका एक नेताले भनेका छन् “यो विजय उरुग्वेका लागि एक पाइला अगाडि हो भने ल्याटिन अमेरिकीका लागि दुई पाइला अगाडि हो” । विजयको खुसियालीमा राता, सेता र निला झण्डाहरू फहराइए । ऐतिहासिक विजययात्राका नायक निर्वाचित राष्ट्रपति तवारे भाज्क्वेजले मोर्चाका सहयोद्धा, आफ्ना पूर्व गुरिल्ला एवं राजधानी मोन्टेभिडोको अपार जनसमुदायबीच हर्षाशु भाँदै र खुसियाली बाँड्दै भनेका छन्-“हामी आपसमा बन्धुत्वपूर्ण हात मिलाउँदै अगाडि बढ्नेछौं, किनकि, उरुग्वेको भविष्य बन्नु हामी सबैको भविष्य बन्नु हो” ।

ल्याटिन अमेरिकी मुलुकहरूमा भेनेजुयला १९९८ मा, चिली २००० मा, इक्वेडोरमा २००२ मा, ब्राजिल २००२ मा, अर्जेन्टिना २००३ र उरुग्वे २००४ मा एकपछि अर्को गर्दै वामपन्थीको नेतृत्वमा सरकार बन्ने क्रम जारी छ । विश्व साम्राज्यको एकछत्र हैकमवादी सैन्य उन्मादीले मातिएको अमेरिकाको नाकैमुनी वामपन्थीहरूको सरकार बनेर कम्युनिष्ट पार्टीको झण्डा फहराइरहेको छ । विश्व सामाजवादी आन्दोलनमा लागेका धक्काहरू छिचोल्दै, जनताको अभिमत लिएर ल्याटिन अमेरिकी उर्वर भूमिबाट आशाका पीपिराहरू हुर्कदै छन्, उठ्दैछन् र बढ्दैछन् । सहभागितामूलक प्रजातन्त्रको परिभाषा विश्वसामु दिने प्रयत्नमा जुट्दैछन् ।

नेपाल र उरुग्वेबीच उस्तै लाग्ने यी घटनाहरू

यी दुवै देशमा लामो समयदेखि कामदार वर्गको हकहित र अधिकारका लागि कम्युनिष्ट पार्टीहरू क्रियाशील छन् । दुवै देशमा मूलधारका वामपन्थी पार्टीहरू सरकार तथा सरकारका संयन्त्रलाई समेत प्रयोग गर्दै जनताको विश्वास आर्जन गर्न

सकिन्छ, भन्ने दृष्टिकोणमा समानता राख्दछन् । नेपालमा १०४ वर्षसम्म राणाहरूले निरंकुश शासन चलाए भने उरूग्वेमा १०२ वर्ष स्पेनले सत्ता सञ्चालन गर्‍यो । १९८० मा उरूग्वेको सैनिक शासनले जनमत संग्रहको नाममा नयाँ संविधानलाई अस्वीकार गर्‍यो । नेपालमा पनि सोही समयमा निरंकुश व्यवस्थाको आयु लम्ब्याउन जनमत संग्रहको नाटक गरी पञ्चायतले जितेको घोषणा गरिएको थियो । दुवै देशमा बहुदललाई प्रतिबन्ध लगाएर निरंकुश शासन लादने काम पनि शासकहरूले एकै वर्षमा गरेका थिए ।

सरकारको असफलता, गिर्दो आर्थिक अवस्थाका कारण उरूग्वेमा टुपाकअमारू छापामारहरूको जन्म भयो । १९७२ मा यी छापामारहरूले देशी, विदेशी नागरिकहरूको अपहरण गर्ने, हत्या गर्ने काम गरेपछि त्यही बहानामा सेनाले सत्ता आफ्नो हातमा लियो, संविधानलाई निलम्बन गर्‍यो, व्यवस्था खारेज गरियो । यतिले मात्र नपुगेर १९७६ मा सेनाले आफैँ राष्ट्रपतिको नियुक्ति गर्‍यो । नेपालमा पनि माओवादीद्वारा संचालित हत्या, हिंसालाई आधार बनाएर, संवैधानिक राजाबाट असंवैधानिक तवरले संसदविहीनताको मौका छोपी, निर्वाचित सरकारलाई अपदस्थ गरेर, जनताको सार्वभौमसत्ता र राजकीय सत्ता हरण गर्ने जस्ता प्रतिगमनकारी काम गरियो । राजाबाट प्रधानमन्त्री नियुक्ति गर्ने र बर्खास्त गर्ने काम भए । उग्र क्रान्तिकारिताका नाममा भएका गतिविधिले दुवै देशमा उग्रदक्षिणपन्थी शक्तिलाई सहयोग पुगेको स्पष्ट देख्न सकिन्छ ।

निर्वाचनको माध्यमबाट नेपालको इतिहासमा पहिलो पटक नेकपा (एमाले)ले अल्पमतको सरकार बनायो । विभिन्न समयमा संयुक्त सरकारमा सहभागी भएको छ । उरूग्वेको इतिहासमा पनि पहिलो पटक विभिन्न पार्टीहरूको मोर्चाको नेतृत्व गर्दै वामपन्थीहरूको सरकार बनेको छ । देशमा विद्यमान सामाजिक संकटको समाधानका लागि आफ्ना प्रस्तावसहित त्यहाँका वामपन्थीहरू क्रियाशील छन् भने शान्ति र अग्रगमनका लागि ठोस प्रस्तावसहित नेकपा (एमाले) यहाँ क्रियाशील छन् । सामन्तवादी प्रजातन्त्रको संस्कारलाई रूपान्तरण गरी राजनीतिक संस्कृतिमा परिवर्तन गर्नसक्नु उरूग्वेको भविष्यसँग गाँसिएको छ । हाम्रो लागि पनि यो चुनौतीकै विषय बनेको छ ।

मार्क्सवाद सम्बन्धी संक्षिप्त प्रश्नोत्तर गोपीरमण उपाध्याय

प्रश्नं. १. मार्क्सवादी दर्शनको मुख्य काम के हो ?

मार्क्सवादका ३ वटा संघटक अंगहरूमध्येको द्वन्द्वात्मक र ऐतिहासिक भौतिकवादले दर्शनको क्षेत्रमा प्रतिनिधित्व गर्दछ । राजनैतिक अर्थशास्त्रले अर्थतन्त्रको क्षेत्रमा प्रतिनिधित्व गर्दछ भने वैज्ञानिक समाजवादले राजनीति र समाजविज्ञानको प्रतिनिधित्व गर्दछ । पूँजीवादी समाजमा पूँजीपति वर्ग र सर्वहारा वर्गका बीचमा तीव्र वर्गसंघर्ष भएको अवस्थामा मार्क्सवादका उपर्युक्त ३ पक्षहरूको सर्वहारा श्रमजीवी वर्गको दर्शन, अर्थतन्त्र, राजनीति र समाजविज्ञानको चिन्तनधाराका रूपमा विकास भएको हो । यसले वर्तमान युगको वर्गसंघर्षमा सर्वहारा श्रमजीवी वर्गको दर्शन अर्थतन्त्र, राजनीति र समाज विज्ञानको चिन्तनधाराका रूपमा विकास भएको हो । यसले वर्तमान युगको वर्ग संघर्षमा सर्वहारा श्रमजीवी वर्गको पक्षलाई मार्गदर्शन गर्ने काम गर्दछ । विश्वका प्रत्येक देशमा भइरहेको क्रान्तिकारी संघर्षमा त्यस शक्तिलाई पथप्रदर्शन गर्नु मार्क्सवादको मुख्य काम हो ।

प्रश्नं. २. द्वन्द्वात्मक भौतिकवाद के हो ?

सम्पूर्ण पदार्थ र तिनका गतिविधिहरू एक अर्कोसँग घनिष्ट रूपले आवद्ध छन् । वस्तुका यिनै सार्वभौमिक चरित्र र अन्तर्क्रियाहरूको आपसी सम्बन्धलाई नियम भन्दछन् । प्रकृति र समाजका यी नियमहरू मानिसको चेतनाभन्दा स्वतन्त्र हुन्छन् । तर मानिसले ती नियमहरूलाई बुझेर प्रकृति र समाजमा नयाँ नियमहरूको आविष्कार गर्न सक्दछ, र मानव जातिको हितमा उपयोग गर्न सक्दछ । भौतिक जगतका यिनै नियमहरूको समग्रता बुझाउने प्रणालीलाई द्वन्द्वात्मक भौतिकवाद भनिन्छ ।

प्रश्न नं. ३. द्वन्द्वादका तीन मुख्य नियमहरू के के हुन् ?

द्वन्द्वात्मक भनेको दुई विपरीत तत्वहरूको एकता र संघर्षको नियम हो । यसका मुख्य ३ नियमहरू छन् :

१. विपरीत तत्वको एकता र संघर्षको नियम
२. मात्रात्मक विकास र गुणात्मक परिवर्तनको नियम
३. निषेधका निषेधको नियम

१. यो नियम कुनै पनि वस्तुको अस्तित्वमा लागु हुन्छ । अथवा कुनै पनि वस्तुको अस्तित्व छ, भनिन्छ, भने त्यसमा २ विपरीत तत्वको एकता र संघर्ष अनिवार्य रूपमा छ, भन्ने बुझनुपर्छ ।

२. यो नियम कुनै पनि वस्तुको विकास र गतिमा लागु हुन्छ । अथवा वस्तुको गतिले मात्र त्यसलाई अस्तित्वमा राख्दछ । त्यसमा परिवर्तन भइरहनु अनिवार्य छ । यो परिवर्तन मात्रात्मक विकासबाट गुणात्मक विकासमा फड्को मार्ने हिसावले हुन्छ ।

३. यो नियम वस्तुका परिवर्तनको अवस्थामा लागु हुन्छ । अथवा कुनै पनि वस्तु परिवर्तन भएर एक अवस्थाको निषेध भएर अर्को अवस्थामा प्रवेश गर्दछ । यसका ३ वटा रूप हुन्छन् ।

(१) नयाँले पुरानाको रूप लिनु (२) विकासको एउटा अवस्थाले अर्को अवस्थालाई ठाउँ छाड्नु (३) पुरानोबाट नयाँमा संक्रमण हुनु ।

प्रश्न नं. ४. द्वन्द्ववादका मुख्य-मुख्य भावहरू के हुन् ? जसले उपर्युक्त नियमहरूलाई अभैँ पुष्टि गर्दछन् ?

द्वन्द्ववादका भावहरू मुख्यरूपमा ६ वटा छन् ।

(१) सामान्य र विशेष (२) सार र रूप (२) कार्य र कारण (४) अनिवार्यता र आकस्मिकता (५) सम्भावना र वास्तविकता (६) ज्ञान र व्यवहार

१. **सामान्य र विशेष :-** कुनै पनि वस्तुमा अरू वस्तुको जस्तो समानता हुन्छ भने त्यो सामान्य हुन्छ, अरू वस्तुबाट त्यसलाई फरक देखाउने कुरालाई विशेष मानिन्छ ।

२. **सार र रूप :-** कुनै पनि वस्तुका २ पक्ष हुन्छन् । एउटा आन्तरिक पक्ष, अर्को बाह्य पक्ष । आन्तरिक पक्षलाई सार भनिन्छ भने बाह्य पक्षलाई रूप भनिन्छ । यो द्वन्द्ववादी भावले हरेक वस्तु वा घटनाक्रमको सार र रूप र पक्षलाई व्यक्त गर्दछ ।

३. **कार्य र कारण :-** कार्य र कारण द्वन्द्ववादी भावको एउटा महत्वपूर्ण घटक हो । यसले वस्तु वा घटनाक्रमको मूल कारण के हो भन्ने कुरा व्यक्त गर्दछ र कार्य कारण पनि अभिन्न रूपले जोडिएको हुन्छ । कुनै समयमा एउटा कारण कार्य बन्दछ भने अर्को समयमा त्यही कार्य कारण बन्दछ ।

४. **अनिवार्यता र आकस्मिकता :-** अनिवार्यता र आकस्मिकताले विभिन्न वस्तुका गति, घटना र परिघटनाहरूको द्वन्दात्मक सम्बन्धलाई बुझाउँछ । एक अवस्थामा एउटा वस्तुको सिर्जना अनिवार्य हुन्छ भने त्यसलाई प्रभावित पार्ने वस्तु आकस्मिक हुन्छ । आकस्मिक पनि आफ्नो अनिवार्यताबाट प्रकट हुन्छ । आकस्मिकताका लागि अनिवार्यता आकस्मिक हुन्छ भने अनिवार्यतामा आकस्मिकताको सम्बन्ध हुन्छ । मानिसले हरेक आकस्मिकतालाई अनिवार्यतामा परिणत गर्न सक्छ ।

५. **सम्भावना र वास्तविकता :-** सम्भावना भनेको कुनै पनि वस्तुको पूर्वावस्था हो । ती पूर्वावस्थाहरू विकसित हुँदै गएपछि त्यो वास्तविकतामा परिणत हुन्छ । सामाजिक क्रान्ति हुने कुरा एउटा सम्भावना हो, त्यसका अंगहरू विकसित हुँदै गएपछि त्यो वास्तविकतामा फेरिन्छ ।

६. **ज्ञान र व्यवहार :-** ज्ञान र व्यवहारको सम्बन्ध पनि द्वन्दात्मक रहन्छ । व्यवहारले ज्ञानलाई उत्पन्न गर्छ भने ज्ञानले व्यवहारलाई विकसित पार्दछ । ज्ञान भनेको वस्तुगत जगत र त्यसका नियमहरूको उद्देश्यमूलक प्रतिविम्ब हो भने वस्तुगत जगतका वास्तविकता आफ्नो पक्षमा ल्याउन गरिने सम्पूर्ण क्रियाकलापहरूलाई व्यवहार भनिन्छ ।

प्रश्न. ५. द्वन्द्ववाद र अन्तर्विरोधमा के अन्तर छ ? द्वन्द्ववाद कसरी अभिव्यक्त हुन्छ ?

कुनै पनि वस्तुको सकारात्मक र नकारात्मक पक्ष दुई रूपबाट अभिव्यक्त हुन्छ । वस्तुभित्र ती दुवैको अस्तित्व भएकाले यस्तो भएको हो । कुनै पनि वस्तुमा सकारात्मक पक्ष प्रबल भयो भने त्यसको अभिव्यक्ति हुन्छ, अर्को छोपिन्छ । नकारात्मक पक्ष प्रबल देखियो भने त्यो देखिन्छ तर अर्को छोपिन्छ तर अस्तित्व भने दुवैको र मात्र वस्तुको अस्तित्व देखिन्छ ।

द्वन्द्ववाद र अन्तर्विरोध शाब्दिकरूपमा भिन्न भए पनि अर्थका रूपमा एउटा वस्तुभित्र दुई विपरीत एकता र संघर्ष नै हो । द्वन्द्ववादले पनि वस्तुभित्रका दुई विपरीत वस्तुको एकता र संघर्षलाई जनाउँछ भने अन्तर्विरोधले पनि वस्तुभित्र दुई विपरीत वस्तुको एकता र संघर्षलाई नै बुझाउँछ । संसारमा द्वन्द्ववाद अभिव्यक्त नहुने कुनै पनि वस्तुको अस्तित्व नै हुँदैन । मुख्यरूपमा परमाणुमा इलेक्ट्रोनिक, प्रोटोन, विद्युतमा धनात्मक आवेश र ऋणात्मक आवेश, चुम्बकमा दक्षिणी ध्रुव, गणित विज्ञानमा ऋणात्मक र धनात्मक, समाजविज्ञानका क्षेत्रमा शोषक वर्ग र शोषित वर्ग एवं नयाँ र पुरानाबीचमा देखापर्छ ।

प्रश्न. ६. अन्तर्विरोध, अन्तर्क्रिया र अन्तर्भुक्तिमा के अन्तर हुन्छ ?

अन्तर्विरोध भनेको वस्तुभित्र रहेका दुई विपरीत वस्तुको एकता र संघर्षको अभिव्यक्ति हो भने अन्तर्क्रिया भनेको तिनै वस्तुको गतिशीलता हो । त्यस्तैगरी अन्तर्भुक्ति भनेको एक दोस्राबाट प्रभावित हुनु वा प्रभाव पार्नु पनि हो । एक आपसको संक्रमण हो । यो पनि फरक-फरक वस्तुमा फरक-फरक ढंगले अभिव्यक्त हुन्छ । यी सबै अभिव्यक्तिहरूले वस्तुगत जगतमा रहेका दुई विपरीत वस्तुको अस्तित्व, संघर्ष र एक दोस्रामा संक्रमित हुने कुरालाई व्यक्त गर्दछन् ।

तल्लो सगरमाथामा नयाँ सचिव

काठमाडौँ । नेकपा (एमाले) तल्लो सगरमाथा अञ्चल समन्वय कमिटीको सातौँ बैठकले सुमनराज प्याकुरेललाई सचिव चयन गरेको छ ।

उक्त बैठक २०६० मंसिर ९ गते अञ्चल इन्चार्ज सुरेश कार्कीको अध्यक्षतामा बसेको थियो । बैठकले अञ्चल इन्चार्ज कार्की, सचिव प्याकुरेलसहित नरेन्द्रराज पोखरेल, जगन्नाथ खतिवडा र धर्मनाथप्रसाद साह रहेको अञ्चल सचिवालय पनि गठन गरेको छ ।

रसुवा एमालेको नयाँ नेतृत्व

काठमाडौं । नेकपा (एमाले) तेस्रो रसुवा जिल्ला अधिवेशन गएको शनिवार धुन्चेमा सम्पन्न भएको छ । उक्त अधिवेशनले कुलप्रसाद भट्ट सचिव रहेको १९ सदस्यीय नयाँ नेतृत्व चयन गरेको छ ।

एमाले जिल्ला कमिटीका उपसचिवमा छेवाङ तेन्जिङ तामाङ, सदस्यहरूमा माधव अर्याल, छिरिङ वाङजु हिराचन, रमेश सुवेदी, भवानीप्रसाद न्यौपाने, अशोक घिमिरे, तीर्थराज न्यौपाने, कर्णेल लामा, कमला लामिछाने, विष्णुप्रसाद पौडेल, सिङ्गी तामाङ, दावा मिङ्मर तामाङ, साङ तेम्बा तामाङ, हितबहादुर न्यौपाने, मेन्दोछिरिङ तामाङ, तेन्जिङ पासाङ तामाङ र ज्ञानबहादुर बुलुन रहनुभएको छ । उक्त जिल्ला अधिवेशनको उद्घाटन स्थायी समिति सदस्य अमृतकुमार बोहराले गर्नुभएको थियो भने कार्यक्रममा वागमती अञ्चल सदस्य राजेन्द्रप्रकाश लोहनी, छिरिङ वाङजु हिराचनलगायतका वक्ताहरूले बोल्नुभएको थियो ।

अलविदा कमरेड वैद्य !

नेपाल प्रजातन्त्र संघको सदस्यता पाउन कमरेड निरञ्जन गोविन्द वैद्यले अत्यन्तै कठीन परीक्षा उत्तिर्ण गर्नुपरेको थियो । त्यसको संस्मरण गर्दै उहाँ भन्नुहुन्थ्यो-“भैरव गोपालजीले मलाई सदस्यता बनाउँछु भन्नुभएको थियो तर कहिले बनाउने भन्ने टुंगो थिएन । करूणामयको जात्राका दिन सोगलस्थित मेरो घरमा आएर उहाँले मलाई महालक्ष्मी भन्ने ठाउँमा रहेको स्मशानघाटमा राति १२ बजे एकलै आउन अह्नाउनुभयो । कति निडर छ भनी उहाँहरूले मलाई जाँचन चाहनुहुन्थ्यो । म पनि भर्खरको युवक थिएँ । त्यसमाथि भन्नु चारजना सहिदहरूलाई राणाहरूले हत्या गरेका थिए । त्यस घटनाको आक्रोश मरेको थिएन । आँट गरेर म एकलै गएँ । त्यहाँ पुगेपछि कोही मुकुण्डो लाएर एकातिरबाट आउँथ्यो भने कोही अर्कोतिरबाट अर्को भेषभुषामा तर्साउने ढंगले मतिर आउने गर्थ्यो । तर एकछिनमै उनीहरू हराउँथे पनि । तर पनि उनीहरूलाई केही वास्ता नै नगरी म धेरैबेरसम्म निडर भएर उभिएपछि भैरव गोपालसहित धेरैजनाले एकैपटक मलाई घेरामा हाल्नुभयो र तपाईंले यहाँ सही गर्नुपर्छ भनी एउटा कागज देखाउनुभयो । मैले सोधेँ-केले सही गर्ने ? किनभने मसँग कलम थिएन । उहाँहरूले रगतले गर्नुपर्छ भन्नुभयो । त्यसपछि मैले चक्कुले खुट्टामा चिरेपछि उहाँहरूलाई मप्रति विश्वास भएछ, क्यार ! भो भो पर्दैन् भन्न थाल्नुभयो । र, त्यहाँबाट बेपत्ता हुनुभयो । मचाहिँ राति नै घर फर्केँ ।”

यसरी उहाँले प्रजातन्त्र संघको सदस्यता प्राप्त गर्नुभयो र वीरगञ्जतिर लाग्नुभयो । राणाहरूको जगजगी भएको त्यसबेला राजनीति त परै जाओस् सामान्य सुधारका गतिविधिहरू संचालन गर्न कतिको जोखिमपूर्ण थियो भन्ने कुरा जगजाहेर नै छ । प्रजातन्त्र संघको सदस्यता प्राप्तपछि निरञ्जन गोविन्द वैद्य भन्नु बढी सक्रिय हुन थाल्नुभयो । अनकण्टार जंगलको माझमा संघका बैठकहरू संचालन हुन थाले । कहिले म्हेपीमा, कहिले स्वयम्भूमा त कहिले अन्य कुनै ठाउँमा बैठकहरू हुन्थे । बैठक कक्ष बाहिर बन्दुक बोकेर पहरा बस्न लगाइन्थ्यो । भित्र राणाहरूका विरुद्ध योजना बन्थे ।

निरञ्जन गोविन्द वैद्यले बनारसको कम्पनी भाग भन्ने ठाउँमा भएको पुस्तकालयमा राहुल सांस्कृत्यायनलगायत अन्य थुप्रै विद्वानहरूको पुस्तक अध्ययन गर्न थाल्नुभयो । सन् १९४७ को १५ अगस्तका दिन भारत स्वतन्त्र भएको खुशियालीमा बनारसमा उहाँहरू बसेको ठाउँमा खुबै ठूलो खुशियाली मनाइयो । सेठहरूले मिठाई र सर्वत निकै बाँडे । त्यो सबै देखेपछि उहाँलाई नरमाइलो लाग्यो । उहाँले मनमनै सोच्नुभयो-“प्रजातन्त्र भनेको यस्तै सेठहरूका लागि मात्र हो रैछ । सर्वसाधारणलाई त त्यो परिवर्तनबाट केही उपलब्धि नै भएन ।”

एकातिर त्यस्तो देख्नु र अर्कोतिर कांग्रेसभित्र पदका लागि भएको खिचलो, आरोप प्रत्यारोपका कारण प्रजातान्त्रिक पार्टीको नाममा कांग्रेसप्रति उहाँ खिन्न हुन थाल्नुभयो । त्यसैबीच पुष्पलालले पनि कम्युनिष्ट दर्शनप्रति रूचि राख्न र भारतमा सम्पर्क विस्तार गर्न थाल्नुभयो । त्यसबेला महेन्द्र विक्रम शाहले कलकत्तामा नेपाल प्रजातन्त्र कांग्रेस खोलेका थिए । पुष्पलालले त्यहाँ सम्पर्क बढाएपछि प्रेमबहादुर कंसाकारहरूसहित निरञ्जन गोविन्द वैद्य पनि राष्ट्रिय कांग्रेसबाट राजीनामा गरेर प्रजातन्त्र कांग्रेसमा लाग्नुभयो । त्यसअघि सूर्यप्रसाद उपाध्यायले वैद्यलाई सक्रिय रहन आग्रह गर्दै सम्झाउने कोशिस गर्नुभयो । त्यसको स्मरण गर्दै वैद्य भन्नुहुन्थ्यो- “सूर्यप्रसाद उपाध्यायले नेपालमा प्रजातन्त्र ल्याउनका लागि सशस्त्र क्रान्ति गरिने भएकोले तपाईंहरू जस्ता युवाहरू निस्कृय रहनुभएन भनेपछि मैले साथीहरूसँग सल्लाह गर्नुपर्छ भनें । सरसल्लाह भएपछि सूर्यप्रसाद उपाध्यायहरूलाई सघाउने निधो गर्छौं । हामी गएपछि एउटा सम्मेलन भयो । सम्मेलनमा सोभासाभा राजनीतिका बारेमा केही थाहा नभएका भूतपूर्व

सैनिकहरूलाई पनि सहभागी गराइएको थियो । नेताहरूले जहाँ-जहाँ भन्थे उनीहरू त्यहाँ-त्यहाँ सही गर्दथे । सम्मेलनमा विधानलगायत केही कुराको टुंगो लागेन । हामीले विधानजस्तो कुरामा विस्तृत छलफल नगरी तुरुन्त पास गर्नुहुँदैन, अध्यक्षका लागि एक महिनाको समय चाहिन्छ, भन्ने प्रश्न उठायौं । यसैगरी कार्यसमितिका सदस्यहरू पनि सबै प्रतिनिधिहरूले नै छान्नुपर्छ, भन्ने कुरा उठाएपछि, त्यहाँ ठूलो बबण्डर मच्चियो । सम्मेलन हलमा महेन्द्र विक्रमले यस्तो प्रस्ताव पास भएपछि एक पैसा कतैबाट आउँदैन भनी विरोध गर्नुभयो । सूर्यप्रसाद उपाध्यायले त भन्नु यो प्रस्ताव पारित भएपछि म अहिले राजीनामा गर्छु, यस्तो कुरा त प्रजातन्त्रमा हुँदै हुँदैन, कम्युनिष्टहरूमा मात्र हुन्छ, भन्न थाल्नुभयो । त्यसपछि वातावरण नै अर्को भयो । र, एक महिनापछि विधान मस्यौदा पास गराउने हिसाबले हामी फर्केर आयौं । फर्केको भोलिपल्ट नै हामीलाई खबर आयो कि पटनामा हुने कार्यसमितिको बैठकमा भाग लिन आउनु, अर्थात् उनीहरूले हामी कार्यसमितिमा पर्दैनौं कि भनेर विरोध गरेको जस्तो ठानेर हामीलाई कार्यसमितिमा राखेछन् । यसले त भन्नु मनमा चिसो पस्यो । यति हुँदा पनि हामी पटनामा गयौं । त्यहाँ पुगेर ३५ जनाले संयुक्तरूपमा राजीनामा गर्नुभयो ।”

राजीनामा गरेर फर्केपछि दार्जिलिङका माहिला बाजे भन्ने रत्नलाल ब्राम्हणमार्फत् बंगालको कम्युनिष्ट पार्टीसँग पुष्पलालजीले सम्पर्क कायम गर्नुभयो । त्यसपछि भारतका कम्युनिष्टहरूसँग नियमित रूपमा उहाँहरूको सम्पर्क हुन थाल्यो । बनारसमा कम्युनिष्ट दर्शन र सिद्धान्तसम्बन्धी पुस्तकहरूको अध्ययनमा उहाँहरूले तीव्रता ल्याउनुभयो । त्यसपछि वैद्य र प्रेमबहादुर कंसाकार रक्सौलमा आएर बस्नुभयो । रक्सौलमा उहाँहरू जसैतसै बसेर राजनीति सक्रियता बढाउँदै हुनुहुन्थ्यो । एकदिन पुष्पलालको चिठी आइपुग्यो । चिठीमा वैद्यहरूलाई पार्टी स्थापनाको लागि कलकत्तामा बोलाइएको थियो । त्यस्तै काठमाडौंमा बस्नुभएका नरबहादुर कर्माचार्य र नारायणविलास जोशीलाई पनि पुष्पलालले पठाउनुभयो । चिठी पाएपछि प्रेमबहादुर कंसाकारले वैद्यलाई कलकत्ता जान र आफू पछि आउने गरी दरभंगा जाने कुरा बताउनुभयो । तर उहाँ दरभंगा नगएर पटना जानुभएछ । पछि कंसाकार कलकत्ता पुगेपछि मैदानको बीचमा एउटा स्मारकमा पुष्पलाल, नरबहादुर कर्माचार्य, नारायणविलास जोशी, निरञ्जन गोविन्द वैद्य र प्रेमबहादुर कंसाकार बसेर कम्युनिष्ट पार्टी गठन बारे छलफल गर्न थाल्नुभयो । छलफलका क्रममा प्रेमबहादुर कंसाकारले अन्य जेसुकै चाहे श्रमिक मजदुर वा किसान आदि नाम राखौं तर कम्युनिष्ट पार्टी नराखौं भनी विरोध गर्नुभयो । उहाँको यो फरक मतले बाँकी चार जनाको मनमा चिसो पस्यो । तर पनि चार जनाबीच पार्टीका नाम कम्युनिष्ट पार्टी नै राख्ने सहमति भएपछि कंसाकारले आफू त्यसमा नरहेको भनी उठेर हिँड्नुभयो । त्यसपछि बंगालका कम्युनिष्टहरूले २२ अप्रिल नआउञ्जेल उहाँहरूलाई द्वन्दात्मक भौतिकवाद, बोल्सेभिक कम्युनिष्ट पार्टीको इतिहास जस्ता थुप्रै सैद्धान्तिक तथा संगठनात्मक विषयमा प्रशिक्षण दिनुभयो । त्यसबेला डा. केशरजंग रायमाभी बसेकै होटलमा वैद्य पनि बस्नुभएको थियो । वैद्यलाई खानपिनको खर्चसमेत रायमाभीले जुटाइदिएका थिए । त्यतिञ्जेल पनि रायमाभीलाई कम्युनिष्ट पार्टी गठन हुँदैछ, भन्ने कुरा थाहा भएन । न त वैद्यले न केही बताउनुभयो । यतिसम्म कि २२ अप्रिलको दिन पार्टी गठन गर्दासमेत वैद्यले रायमाभीलाई त्यसबारे केही जानकारी दिनुभएन ।

पार्टी स्थापना दिनको सम्झना गर्दै वैद्य भन्नुहुन्थ्यो-“लेनिनको जन्म दिवस पारेर हामीले कलकत्ताको श्याम बजारको सरकारी टोलमा एकजना बंगाली कमरेडको घरमा बसेर पार्टीका सम्बन्धमा पुष्पलालले लेख्नुभएका कार्यक्रमहरूमाथि छलफल गर्नुभयो । त्यसमा सहमति भएपछि पार्टी स्थापना गर्नुभयो । अनिमात्र हामी कम्युनिष्ट भयौं र भोलिपल्ट पार्टी स्थापनाको खुशियालीमा बोटानिकल गार्डेनमा बंगाली कमरेडहरूलाई निमन्त्रणा गरेर पिकनिक मनायौं ।”

संस्थापक सदस्यप्रति श्रद्धाञ्जली

काठमाडौं । नेकपा (एमाले)का महासचिव माधवकुमार नेपालले नेपाल कम्युनिष्ट पार्टीका संस्थापक सदस्य निरञ्जन गोविन्द वैद्यको निधनले आफ्नो पार्टी अत्यन्तै मर्माहत, स्तब्ध र दुःखी भएको उल्लेख गर्नुभएको छ । संस्थापक सदस्य वैद्यको ८२ वर्षको उमेरमा रक्त क्यान्सरबाट पीडित भइ बी.एण्ड.बी. अस्पतालमा उपचार हुँदाहुँदै मंसिर २५ गते राती निधन भएको थियो ।

उक्त वक्तव्यमा भनिएको छ-“२२ अप्रिल १९४९ का दिन कमरेड पुष्पलाल श्रेष्ठ, नारायणविलास जोशी, नरबहादुर कर्माचार्य, निरञ्जनगोविन्द वैद्य र मोतीदेवीसमेत सदस्य रहेको नेपाल कम्युनिष्ट पार्टीको स्थापना भएको थियो । पार्टी स्थापनापश्चात् अथक, अनवरत एवं अत्यन्त धैर्यता र उत्साहकासाथ नेपालको वाम आन्दोलनमा २०६१

सालसम्म योगदान पुऱ्याइरहनुभयो । नेकपा (एकताकेन्द्र-मसाल)का सल्लाहकार रहनुभएका वैद्यको निधनले नेपालको वाम तथा प्रजातान्त्रिक आन्दोलनले एक नेता गुमाएको छ र सिंगो राष्ट्रले एउटा देशभक्त सपुत गुमाएको छ ।”

“कमरेड निरजञ्जन गोविन्द वैद्यको निधनको यस दुःखद घडीमा उहाँप्रति हार्दिक श्रद्धाञ्जली व्यक्त गर्दै उहाँका परिवारजनप्रति गहिरो समवेदना व्यक्त गर्दछु” -महासचिव नेपालको वक्तव्यमा उल्लेख गरिएको छ ।

सहीद मञ्चमा राखिएको उहाँको शवमा अन्तिम श्रद्धाञ्जली दिनका लागि नेकपा (एमाले)का महासचिव माधवकुमार नेपाल, उपप्रधानमन्त्री एवं अर्थमन्त्री भरतमोहन अधिकारी, स्थायी समिति र केन्द्रीय कमिटीका सदस्यहरू, मन्त्रीहरू र नेकपा (एमाले)का कार्यकर्ताहरू उपस्थिति रहेको थियो । उहाँको मंसिर २६ गते पशुपति आर्यघाटमा अन्तिम दाहसंस्कार गरिएको थियो ।

नवयुग पन्ध्रौं वर्षमा

नेकपा (एमाले)को मुखपत्र नवयुग नियमित प्रकाशनको पन्ध्र वर्षमा प्रवेश गरेको छ । मासिकको रूपमा नियमित प्रकाशित नवयुगको पन्ध्रौं वार्षिकउत्सव भएको मंसिर ७ गते पार्टी केन्द्रीय कार्यालय मदननगर बल्खुमा चियापानको आयोजना गरी मनाइयो । पार्टीको प्रचार तथा प्रकाशन विभागले आयोजना गरेको उक्त कार्यक्रममा पार्टीका महासचिव माधवकुमार नेपाल, स्थायी समितिका सदस्यहरू, केन्द्रीय कमिटीका सदस्यहरू, जनवर्गीय संगठनका अध्यक्ष र पत्रकारहरूको सहभागिता रहेको थियो । चियापानमा सम्वाददाताहरूले सोधेका प्रश्नको जवाफ दिँदै केन्द्रीय प्रचार तथा प्रकाशन विभागका प्रमुख प्रदिप नेपालले आउँदो केन्द्रीय कमिटीको बैठकमा सरकारले गरेका कामको मूल्यांकन गरिने जानकारी दिनुभयो । पार्टीको आन्तरिक जीवनका साथै मुलुकको समग्र राजनीतिका विषयमा केन्द्रित रहने उक्त बैठकले नै अहिले उठेका सबै जिज्ञासाहरूको जवाफ दिने उहाँले उल्लेख गर्नुभयो । चियापानमा आमन्त्रित व्यक्तिहरूलाई प्रचार विभागका सचिव अपिनशिखा र सदस्यहरूले स्वागत गर्नुभएको थियो ।

देवराज घिमिरे

केन्द्रीय कमिटी सदस्य

प्रमुख : केन्द्रीय स्वास्थ्य विभाग

- ◆ **जन्म मिति** - २०१३/२/१३
- ◆ **जन्मस्थान** :- सिकैंचा-७, ताप्लेजुङ
- ◆ **माता** :- भीमकुमारी घिमिरे **पिता** :- पद्म प्र. घिमिरे
- ◆ **पत्नी**:- टीकादेवी बस्नेत, **छोरा**: जीवन, पवन घिमिरे
- ◆ **शिक्षा**:- श्री सिंहदेवी प्रा.वि. सिकैंचा + त्रिभुवन विश्वविद्यालय
- ◆ **राजनीतिक जीवनको आरम्भ**
- + २०२४/२५ को विद्यार्थी राजनीतिमा सामेल हुँदै भ्रूपा संघर्षको घटनापछि ०३२ मा को.के.को संगठनमा आबद्ध हुँदै संगठित राजनीतिमा सामेल भएर २०३५ मा पार्टी सदस्यता प्राप्त
- ◆ **जिम्मेवारी** :-
- पार्टी इलाका कमिटी सचिव
- २०३७ देखि पाँचथर र तेह्रथुम आठराई क्षेत्रको संगठक
- २०३८ देखि अञ्चल कमिटी मेचीको सदस्य
- २०४१-२०५० सम्म इलाम जिल्ला कमिटी सचिव
- ०४९-०५४ सम्म केन्द्रीय कमिटीको वैकल्पिक सदस्य
- २०५४ देखि केन्द्रीय कमिटी सदस्य हुँदै मेची अञ्चल इन्चार्ज
- हाल स्वास्थ्य विभाग र पेशागत प्राविधिक फाँटको प्रमुख भई कार्यरत
- ◆ **तपाईंको आदर्श** -

- न्यायपूर्ण, सम्मानित र सम्बृद्ध समाजको निर्माण
- ◆ **पार्टी कामको सन्दर्भमा अनुभूत गरेको दुःखद क्षण-**
- २०५४ फाल्गुण २१ गते नेकपा (एमाले) विभाजनको घोषणा गरेको क्षण
- क. हरि नेपाल, क. मदन भण्डारी र क. जीवराज आश्रितको हत्याको खबर पाएको क्षण
- ◆ **पार्टी कामको सन्दर्भमा अनुभूत गरेको अष्टयारो क्षण**
- २०५४ को स्थानीय निकाय निर्वाचनमा भ्रूपा जिविस निर्वाचनको विवादको समय
- ◆ **हालको ठेगाना :-** अनारमनी-३, बिर्तामोड, भ्रूपा

रामचन्द्र भ्रू

केन्द्रीय कमिटी सदस्य

इन्चार्ज -जनकपुर अञ्चल समन्वय कमिटी

- ◆ **जन्म मिति** - २०१२ भाद्र अष्टमी
- ◆ **जन्मस्थान** :- लगमा, धनुषा
- ◆ **माता** :- सन्धिका देवी **पिता** :- स्व. पुलकित भ्रू
- ◆ **पत्नी**:- सुषमा भ्रू, **छोरी**: दुई
- ◆ **शिक्षा**:- एम.ए. समाजशास्त्र, भागलपुर विश्वविद्यालय, भारत
- ◆ **राजनीतिक जीवनको आरम्भ**
- + २०३१ सालदेखि नेकपा (चौम) मा संलग्न
- + २०३४ मा नेकपा (चौम)को सदस्यता प्राप्त
- ◆ **जिम्मेवारी** :-
- २०३४ देखि २०३९ सम्म इलाका कमिटी सदस्य, नेकपा (चौम)
- बीचको अवधिमा अध्ययन
- २०४२ मा नेकपा (माले)को सम्पर्क प्राप्त
- २०४६ देखि २०४८ सम्म जिल्ला कमिटी सदस्य
- २०४८ देखि २०५१ सम्म जिल्ला कमिटी सचिव
- २०५१ मा प्रतिनिधिसभा सदस्य, धनुषा-१
- २०५४ मा वैकल्पिक केन्द्रीय सदस्य, नेकपा (एमाले)
- २०५९ को सातौँ महाधिवेशनदेखि केन्द्रीय कमिटी सदस्य, जातीय मामिला विभाग सदस्य र जनकपुर अञ्चल समन्वय कमिटी इन्चार्ज
- ◆ **तपाईंको आदर्श** -
- सुस्पष्ट विचार, संघर्षशील एवं नैतिक आचरणयुक्त सरल जीवन
- ◆ **पार्टी कामको सन्दर्भमा अनुभूत गरेको दुःखद क्षण-**
- कमरेड मदन भण्डारीको रहस्यमय हत्या
- प्रतिनिधिसभाको निर्वाचन स्थगन एवम् धारा १२७ क्रियाशील हुँदाको क्षण
- ◆ **पार्टी कामको सन्दर्भमा अनुभूत गरेको अष्टयारो क्षण**

- पार्टी विभाजन, आन्तरिक गुटबन्दी, वर्तमानमा पार्टीको छवि जोगाउँदै पार्टी सरकारमा सहभागी भइरहंदा

◆ **हालको ठेगाना** :- मायीभिटकैया-७, लगमा, धनुषा, जनकपुर नगरपालिका-२/बौद्ध, काठमाडौं